

**Ա.Զ.ՏԵՐ-ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ
Ա.Ը.ՄԵԼԻՔՅԱՆ**

ԲՈՒՍԱՍԱՆԻ ՏԱՐԻ ԱՅԻ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐ

ԵՐԵՎԱՆ 2016

Ա. Զ.ՏԵՐ-ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Ա.Շ.ՄԵԼԻՔՅԱՆ

**ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԻԱՅԻ
ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐ**

**ԵՐԵՎԱՆ
ՀԱԱՀ
2016**

ՀՏԴ 632.9 (07)
ԳՄԴ 44 y 7
S 388

Հրատարակվում է «Բուսասանիտարական համակարգի բարելավման և մասնագիտական գիտելիքների բարձրացման աջակցության ծառայության» ծրագրի շրջանակներում, որպես ուսումնական ձեռնարկ «Բուսասանիտարիայի» վերապատրաստման կուրսերի ունկնդիրների համար:

Մասնագետ խմբագիր՝
Գրախոսողներ՝

Կ.գ.թ. Ա.Յ.Գրիգորյան
Գ.գ.դ. Յ.Լ.Թերլեմեզյան
Կ.գ.դ. Մ.Ա.Սարգսյան

Տեր-Գրիգորյան Ա.Ջ.

S 388 «Բուսասանիտարիայի հիմունքներ» ուսումնական ձեռնարկ «Բուսասանիտարիայի» վերապատրաստման կուրսերի ունկնդիրների համար / Ա.Ջ.Տեր-Գրիգորյան, Ա.Շ.Մելիքյան, -Եր.: ՀԱԱՀ, Հեղ. հրատ., 2016 - 230 էջ:

Ուսումնական ձեռնարկում ներկայացված են բուսասանիտարական և կարանտին գործընթացները Հայաստանի Հանրապետությունում, դրանք կարգավորող օրենքներն ու կանոնակարգերը: Ներկայացված են Հայաստանի Հանրապետության համար ներքին և արտաքին կարանտին օրգանիզմների տարածվածությունը, կենսաբանական առանձնահատկությունները, վնասակարությունը, դրանց դեմ կիրառվող պայքարի մեթոդներն ու կարանտին վերահսկողությունը: Այն կարող է հանդիսանալ ուսումնական ձեռնարկ «Բույսերի պաշտպանություն» մասնագիտության ուսանողների, մագիստրանտների և հետազոտողների համար:

ՀՏԴ 632.9 (07)
ԳՄԴ 44 y 7

ISBN 978-9939-54-967-5

© Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարան, 2016
© Տեր-Գրիգորյան Ա.Ջ., 2016
© Մելիքյան Ա.Շ., 2016

ՆԵՐԱՃՈՒԹՅՈՒՆ

Հանրապետության միջազգային տնտեսական և առևտրական կապերի զարգացումը, ապրանքների ներկրման և արտահանման գործընթացները նոր պահանջներ առաջադրեցին բույսերի և բուսական արտադրանքի որակի նկատմամբ: Բույսերի և բուսական արտադրանքի բուսասանիտարական փորձաքննությունն ու սերտիֆիկացումը կարևոր և պարտադիր է դարձել մեր հանրապետությունում: Այսօր, բույսերի և բուսական ծագում ունեցող արտադրանքի ներմուծման և արտահանման ծավալը նկատելիորեն աճել է, ինչն իր մեջ պարունակում է որոշակի ռիսկայնություն: Երկիր ներթափանցող, օտարածին վնասակար օրգանիզմների որոշ տեսակներ մեծ վտանգ են ներկայացնում տեղական կենսաբազմազանությանը:

Հայաստանի Հանրապետության օրենքով բուսասանիտարիայի բնագավառում իրականացվող գործառույթները նպատակաուղղված են բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների ներմուծման, արտահանման, վերաարտահանման բուսասանիտարական հավաստագրերի տրամադրման ժամանակ կարանտին վնասակար օրգանիզմների ներթափանցման և հետագա տարածման կանխարգելմանը կամ կարգավորվող ոչ կարանտին վնասակար օրգանիզմներից սպասվող տնտեսական վնասի սահմանափակմանը, առողջ բույսերի և բուսական արտադրանքի արտադրությանը կամ ներմուծմանը, պետական գրանցում չստացած, օգտագործման համար ոչ պիտանի, ժամկետանց և արգելված բույսերի պաշտպանության միջոցների իրացման և օգտագործման բացառմանը:

Հեղինակային խումբը շնորհակալություն է հայտնում ՀՀ ԳԼ Սննդի անվտանգության պետական ծառայության Բուսասանիտարիայի տեսչության պետ Ա.Նիկոյանին ցուցաբերած մասնակցության և խորհրդատվության համար:

ԲՈՒՅՍԵՐԻ ԿԱՐԱՆՏԻՆԻ ԴԵՐՆ ՈՒ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բույսերի կարանտինը բույսերի պաշտպանության մեթոդներից մեկն է, որին պատկերավոր անվանում են «պաշտպանության առաջին գիծ»:

Բույսերի կարանտինը պետական միջոցառումների համակարգ է, ուղղված այլ պետություններից ներկրվող կամ թափանցող կարանտին վտանգավոր վնասատուներից, հիվանդություններից և մոլախոտային բուսականությունից երկրի բուսական հարստության պաշտպանությանը, իսկ հանրապետության տարածք մուտք գործելուց հետո դրանց օջախները հայտնաբերելու, մեկուսացնելու և վերացնելու կարևոր գործին: Կարանտին օբյեկտ կոչվում է բույսերի վնասատուի, հիվանդության հարուցիչի կամ մոլախոտի այն տեսակը, որը բացակայում է կամ ունի սահմանափակ տարածում տվյալ երկրի տարածքում, սակայն կարող է բերվել կամ ինքնուրույն ներթափանցել դրսից և մեծ վնաս պատճառել երկրի բուսականությանը:

Բույսերի կարանտինը լինում է արտաքին և ներքին: Այն կոչվում է արտաքին, երբ տվյալ վնասակար օրգանիզմը բացակայում է երկրում, բայց առկա է վտանգն այլ երկրներից դրա երկիր ներթափանցման: Այս դեպքում հիմնական կարանտին միջոցառումներն իրականացվում են սահմանային հսկիչ կետերում և այն վայրերում որտեղ ընդունվում և ստուգվում են բեռները: Ներքին կարանտինի դեպքում վնասակար կարանտին օրգանիզմն առկա է երկրի ներսում, բայց ունի սահմանափակ տարածում: Կարանտին միջոցառումներն ուղղված են այդ օբյեկտի երկրի ներսում այլ տարածքներ ներթափանցման կանխարգելմանն ու սահմանափակմանը:

Կարանտին օբյեկտի տեղափոխմանը, տարածմանը կարող են նպաստել դրանց ակտիվ միգրացիան, որը դիտվում է որոշ տեսակի միջատների մոտ, ինչպես նաև կենդանիների բրդի կամ թռչունների փետուրների, բույսերի և բուսական ծագման ապրանքների, օդային և ջրային հոսանքների միջոցով: Ապացուցված է, որ ծովերը և բարձր լեռները չեն կարող արգելք հանդիսանալ ակտիվ միգրացիա կատարող միջատների, հատկապես թփուկաթևավորների համար: Առանձին դեպքերում դրանց հայտնաբերում են նույնիսկ օվկիանոսի վրա, ցամաքից հազարավոր կիլոմետր հեռավորությունում: Բույսերի վնասատուների, հիվանդությունների և մոլախոտային բուսականության տարածմանը նպաստում են տարբեր պետությունների հետ

արտաքին տնտեսական ու առևտրային կապերի աճը և համագործակցությունը:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ Եվրոպայի և Հյուսիսային Ամերիկայի համար ընդհանուր վնասակար միջատների շուրջ 45 տոկոսը մեկ մայրցամաքից մյուսը տեղափոխվել են /բերվել են/ մարդկանց միջոցով, ընդ որում Եվրոպայից՝ Հյուսիսային Ամերիկա տարված վնասատուների տեսակների թիվը մոտ 10 անգամ ավելի է քան Ամերիկայից Եվրոպա բերվածներինը / դա բացատրվում է հատկապես նախկինում Եվրոպայից Ամերիկա բույսերի և բուսական ծագման ապրանքների ինտենսիվ փոխադրումներով/:

Ըստ Էլտոնի /1960/ ԱՄՆ-ում գյուղատնտեսական մշակաբույսերի կարևոր վնասատուների համարյա կեսը բերվել են այլ երկրներից: Այսպես, հացաբույսերի վնասատու հանդիսացող հեսենյան ճանճը, եգիպտացորենի թիթեռնիկը, խնձորենու պտղակերը, տարագույզ մետաքսագործը, կարտոֆիլի ոսկեփայլ նեմատոդը ներթափանցել են Եվրոպայից, արգենտինյան մրջյունը՝ Հարավային Ամերիկայից, ավստրալիական ակոսավոր որդանը՝ Ավստրալիայից, ճապոնական բզեզը՝ ճապոնիայից և այլն:

Հյուսիս-Ամերիկյան տեսակների՝ Եվրոպա թափանցելու օրինակ կարող են ծառայել խաղողի ֆիլոքսերան, կարտոֆիլի կոլորադյան բզեզը և ամերիկյան ճերմակաթիթեռը: Ֆիլոքսերան 1856 թվականին խաղողի տնկանյութի հետ բերվել է Ֆրանսիա, այդտեղից այնուհետև տարածվել է Եվրոպական շատ երկրներ: Կարտոֆիլի կոլորադյան բզեզի մշտական օջախ ձևավորվել է Ֆրանսիայում՝ երկրի Բորդո նավահանգստի շրջաններում 1918 թվականին, այդտեղից վնասատուն հետագայում տարածվել է ամբողջ Եվրոպայում: Բամբակենու վտանգավոր վնասատու վարդագույն որդը թափանցել է բամբակենու մշակությամբ զբաղվող շատ երկրներ 20-րդ դարի առաջին տասնամյակին: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո /1954թ./ ճապոնիա է թափանցել՝ կարտոֆիլի ցեցը, իսկ 1956 թվականին՝ օդակաձև փտումը և կարտոֆիլի քոսը: Վառ օրինակ է 2012-2013թթ. կարտոֆիլի և լոլիկի ցեցերի, արևմտյան ծաղկային թրիպսի ներթափանցումը Հայաստանի Հանրապետություն:

Կարանտին օբյեկտները տարածվում են բուսական ու կենդանական ծագում ունեցող բեռների միջոցով՝ նավերի, երկաթուղային վագոններով, ինքնաթիռներով, ինչպես նաև՝ ծանրոցների, ուղևորների հետ ձեռքի ուղեբեռների միջոցով: Կարանտին օբյեկտներ երբեմն հանդիպում են՝ կտորեղենի, պատրաստի հագուստի, կոշիկեղենի, ինչպես նաև տարաներում և փաթեթավորումներում: Դրանք կա-

րող են լինել նախկինում վարակված բեռներից ազատված դատարկ վագոններում, նավախցիկներում, ինքնաթիռներում: Փարիզի արվարձաններում 1961 թվականին զանգվածային բազմացել է արևմտյան մայիսյան բզեզը: Փարիզից ԱՄՆ ժամանած ինքնաթիռների ինչպես ներսում, երբեմն էլ արտաքին մակերեսին հայտնաբերվել են բզեզներ:

Բույսերի պաշտպանության և կարանտինի եվրոպական և միջերկրածովյան կազմակերպության տվյալների համաձայն (1997թ.) եվրոպայի համար կարանտին նշանակություն ունեն ավելի քան 300 տեսակ վնասատուներ, հիվանդություններ և մոլախոտեր:

Հայաստանի անկախացումից հետո, արտաքին տնտեսական ու առևտրային կապերի զարգացումը նպաստավոր պայմաններ են ստեղծել նոր կարանտին վնասատուների, հիվանդությունների և մոլախոտերի թափանցմանը հանրապետություն և ավելի վաղ հայտնաբերված տեսակների կողմից զբաղեցրած տարածքների ընդլայնմանը: Հողի սեփականաշնորհման արդյունքում գյուղատնտեսական արտադրության սեփականության նոր ձևերի, մասնավորապես ֆերմերային տնտեսությունների և այլ հողօգտագործող սուբյեկտների առաջացումը հանգեցրեցին բույսերի պաշտպանության ու կարանտին միջոցառումների ոչ լիարժեք և չհամակարգված իրականացմանը, ինչի արդյունքում գրանցվեց վնասակար օրգանիզմների տարածման և վնասակարության կտրուկ աճ:

Հայաստանի Հանրապետությունում ներկայումս կառավարության որոշմամբ որպես ներքին կարանտին վնասակար օրգանիզմներ գրանցված են 11 տեսակ կարանտին վնասատուներ և հիվանդություններ, իսկ մոլախոտերից՝ սողացող դառնախոտը (վարդագույն) և գաղձերը:

Հատկապես վտանգավոր են խաղողի վագին, պտղատու տեսակներին և կարտոֆիլին վնասող կարանտին վնասատուները ու հիվանդությունները: Այսպես, խաղողի այգիներում կարանտին վնասատուներից սահմանափակ տարածությամբ ըստ նախկին շրջանների արձանագրվել են հետևյալ վնասակար օբյեկտները՝ ֆիլոքսերան՝ 4, պտղատու տնկարկներում՝ կալիֆորնյան վահանակիրը՝ 21, ցիտրուսային սպիտակաթևը՝ 1, կարտոֆիլի ցանքերում՝ կոլորադյան բզեզը՝ 38, լուլիկի ցեցը՝ 8, արևմտյան ծաղկային թրիպսը՝ 6, կարանտին հիվանդություններից՝ պտղատուների բակտերիալ այրվածքը՝ 11, կարտոֆիլի բաղցկեղը՝ 1, կարտոֆիլի ոսկեգույն նեմատոդը՝ 12, կարանտին մոլախոտերից՝ սողացող դառնախոտը (վարդագույն)՝ 18, գաղձերը՝ 31 նախկին շրջաններում:

Վերջին տարիներին հանրապետությունում հայտնաբերվել են կարանտին նոր վնասատուներ՝ կարտոֆիլի ցեց, լոլիկի ցեց, արևմտյան ծաղկային կամ կալիֆորնիական ծաղկային թրիպս:

ԲՈՒՅՍԵՐԻ ԿԱՐԱՆՏԻՆԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԸՆԹԱՅՔԸ

Կարանտին բառն առաջացել է շուրջ 600 տարի առաջ իտալական quarantine բառից, որը նշանակում է 40 օրյա ժամկետ: Նախկինում այդքան օր նավահանգստից որոշակի հեռավորության վրա էին պահվում այն նավերը, որոնք վերադառնում էին հեռավոր նավարկումներից: Նավերի անձնակազմի անդամներին չէր թույլատրվում իջնել ափ մինչև այդ ժամկետի լրանալը: Միջոցառման հիմնական նպատակն էր կանխել ժանտախտ հիվանդության՝ իտալիա թափանցելու վտանգը նկատի ունենալով այն, որ եթե նավի վրա կային հիվանդ նավաստիներ, ապա նրանք 40 օրյա ժամկետում մահանում էին, իսկ եթե ողջ էին մնում, ապա դա նշանակում էր վարակի բացակայություն:

Փարիզյան կոնֆերանսում 1851 թվականին ընդունվեց բույսերի կարանտինի միջազգային փոխհարաբերության հիմունքները, իսկ հետագայում բույսերի կարանտինի կոնվենցիան: Առաջին անգամ այդ ժամանակ Ֆրանսիայում մտցվեցին կարանտին միջոցառումներ, որոնք վերաբերում էին խաղողի տնկարկներին՝ ֆիլոքսերայից դրանց վարակվածության ու տարածման կանխարգելմանը: Այդ վտանգավոր վնասատուի արագ տարածումը և խաղողի այգիների մասսայական չորացումը երկրում առաջացրին մեծ անհանգստություն, որի հետևանքով Ֆրանսիայի Գյուղատնտեսության և առևտրի նախարարության կողմից առաջարկվեց երկրի բոլոր 56 դեպարտամենտներում հատուկ հսկողություն սահմանել ֆիլոքսերայի երկրի տարածք թափանցումը կանխարգելելու նպատակով: Հետագայում այդ կոմիտեները պարզեցին, որ Ֆրանսիա է թափանցել ոչ միայն ֆիլոքսերան այլև շատ վտանգավոր սնկային հիվանդություններ՝ միլդիուն և օիդիումը:

Ֆրանսիայից հետո բուսաբուծության բնագավարում կարանտին սահմանափակումների ուղին բռնեցին Նաև մի շարք եվրոպական երկրներ, իսկ այնուհետև Հյուսիսային Ամերիկան: ԱՄՆ-ում կարանտինի մասին օրենքն ընդունվել է 1912 թվականին: Սակայն կարանտին միջոցառումների իրականացման փորձը ցույց տվեց, որ առանձին ցանկացած երկրի ջանքեր բույսերի կարանտինի բնագավարում բավարար չեն, և ոչ այնքան արդյունավետ: Արդյունքում որոշում կայացվեց բույսերի կարանտին վնասակար օրգանիզմների դեմ արդյունավետ պայքարի կազմակերպման նպատակով իրականաց-

նել միջազգային համագործակցություն և կնքվեց համապատասխան պայմանագիր:

Առաջին քայլը միջազգային չափանիշներով բույսերի կարանտինի համակարգ կազմակերպելու համար կատարվեց 1877 թվականին՝ Շվեյցարական Լոզան քաղաքում: Առաջին միջազգային կոնվենցիայի տեքստը, որը մշակվեց 1978 թվականի սեպտեմբերի 1-ին Բերն քաղաքում՝ ստորագրեցին Գերմանիան, Ավստրո-Յուգոսլավիան, Շվեյցարիան, Ֆրանսիան, Բելգիան, Յուլանդիան, այնուհետև այդ երկրներին միացան՝ Իտալիան, Իսպանիան, իսկ Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո՝ Չեխոսլովակիան և Յարավսլավիան:

Կոնվենցիան նախատեսում էր միջազգային շուկայում արգելել խաղողի տնկանյութի և այլ տնկիների վաճառքն այն երկրներից, որտեղ կան ֆիլոքսերայի օջախներ:

1881 թվականին Բեռնում ընդունվեց 2-րդ միջազգային կոնվենցիան, որը թույլատրեց ֆիլոքսերայով վարակված օջախներից մեկուսացված տնկարաններից հանված տնկանյութն օգտագործել տնկման համար: Ընդ որում այդ կոնվենցիայով գործնականում մտցվեց ոչ միայն բեռներում տնկանյութի, այլև այն տնկարկների, ստուգման սկզբունքը, որտեղ տնկանյութն աճեցվել է: Կոնվենցիայի մասնակից երկրները պարտավորվեցին իրենց երկրներում կազմակերպել բույսերի պաշտպանության ծառայություն և անցկացնել խաղողի այգիների հետազոտում ֆիլոքսերայի հայտնաբերման և վերացման համար, հաղորդել տեղեկություններ իրենց կողմից անցկացված հետազոտությունների մասին, ուսումնասիրել ֆիլոքսերայի կենսաբանական և էկոլոգիական առանձնահատկությունները, մշակել պայքարի միջոցառումներ դրա դեմ և տեղեկացնել կոնվենցիայի մյուս մասնակիցներին այդ բնագավառում ունեցած հաջողությունների մասին, հրատարակել իրենց մոտ տեղափոխման թույլատրված տնկանյութի և բուսական ծագում ունեցող մթերքների անվանացանկը:

1905 թվականի հուլիսի 7-ին Միջազգային կոնվենցիայի չորհանակներում որոշում ընդունվեց Յոնմում Միջազգային գյուղատնտեսական ինստիտուտ ստեղծելու մասին: Իր գործունեության հենց սկզբից այդ ինստիտուտը գյուղատնտեսության գծով մշակվող միջոցառումների թվում մեծ ուշադրություն է դարձնում բույսերի պաշտպանության և բույսերի կարանտինի հարցերին, մասնավորապես պարբերաբար ընդհանրացնում է տեղեկություններ տարբեր երկրներում տարածված վնասատուների և հիվանդությունների մասին:

1923 թվականին Հաագայում մի շարք երկրների մասնակցությամբ տեղի ունեցավ վնասատուների և հիվանդությունների դեմ պայքարի հարցերի շուրջ խորհրդակցություն: Ստեղծվեց Միջազգային կոնֆերանսի նախապատրաստման կոմիտե՝ 24 երկրների մասնակցությամբ, որը տեղի ունեցավ 1929 թվականին Ջոնում, և ընդունվեց Հռոմի կոնվենցիան, որի հիմնական խնդիրները կայանում էին հետևյալում էին՝

1. Կոնվենցիայի մասնակից երկրներում կազմակերպել գիտահետազոտական և օպերատիվ հիմնարկություններ՝ բույսերի պաշտպանության և կարանտինի գծով:

2. Մտցնել օրենսդրական և վարչական միջոցառումներ վնասակար օրգանիզմների թափանցման /բերման/ և տարածման դեմ ապահովելով պայմանավորվող երկրների մասնակցությունը:

3. Պաշտոնապես հրատարակել վնասակար օրգանիզմների անվանացանկը, որոնց նկատմամբ սահմանվում է կարանտին:

4. Սահմանել հսկողություն ներմուծվող և արտահանվող բույսերի նկատմամբ:

5. Հավաստագրի փոխանակում, որպես միջոցառումների հիմք:

1951 թվականին Հռոմի կոնվենցիայի տեքստը նորից վերանայվեց Գյուդատնտեսական սննդամթերքի միջազգային կազմակերպությունում (FAO) և պատրաստվեց բույսերի պաշտպանության միջազգային կոնվենցիայի նախագիծը: Կոնվենցիան ընդունեց ավելի քան 50 երկիր: Ընդունեցին նոր իրավական նորմեր, որոնք կարևոր նշանակություն ունեն բույսերի կարանտինի միջազգային ռեժիմն ամրապնդելու և բուսական ծագում ունեցող մթերքների արդյունավետ առևտրի զարգացման գործում:

Հետագա տարիներին, բույսերի կարանտինի գծով միջազգային օրենսդրությունը նոր զարգացում ստացավ, մասնավորապես ընդլայնվեց 1951 թվականի կոնվենցիայի կիրառման ոլորտը, հատկապես ազգային կազմակերպությունների բույսերի կարանտինի մասով: Ճշտվեց բուսասանիտարական կարանտին հավաստագրերի միասնական ձևը, սահմանվեց բուսասանիտարական կարանտին պահանջները ներկրվող բեռների նկատմամբ:

1951 թվականի ապրիլի 18-ին մի շարք եվրոպական պետությունների կողմից ստորագրվեց կոնվենցիա՝ Բույսերի պաշտպանության եվրոպական և միջերկրածովային կազմակերպության ստեղծման (ԲԿԲՊԵԿ/EPPO) մասին: Իսկ 1956 թվականին ստորագրվեց համաձայնագիր՝ բույսերի պաշտպանության Հարավ-Արևելյան, Ասիական և խաղաղօվկիանոսյան կազմակերպությունների հիմնադրման

մասին: 1962 թվականին Նախկին ԽՍՀՄ պետական կարանտին ծառայության կանոնները, իսկ 1967 թվականին բույսերի արտաքին կարանտինի կանոնակարգը կարանտին օբյեկտների նոր անվանացանկով /ընդամենը 69 տեսակ/: Կարանտին ծառայությունը մտնում էր Նախկին միության Գյուղատնտեսության Նախարարության կազմի մեջ: Բույսերի կարանտինի միութենական ծառայությունն իրականացնում էր պլանավորում և օպերատիվ աշխատանքների կազմակերպում: Բույսերի կարանտինի գծով գիտահետազոտական և մեթոդական ուղղվածության աշխատանքները սկզբում կատարվում էր կենտրոնական գիտահետազոտական լաբորատորիայում (ЦНИЛК), իսկ հետագայում բույսերի կարանտինի համամիութենական գիտահետազոտական ինստիտուտում (ВНИИКР): ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո /1991թ./ ինստիտուտն անվանվեց Բույսերի կարանտինի համառուսաստանյան գիտահետազոտական ինստիտուտ, որն անմիջապես ենթարկվում է Ռուսաստանի Դաշնության Բույսերի կարանտինի պետական ծառայությանը:

ԲՈՒՅՍԵՐԻ ԿԱՐԱՆՏԻՆԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՐԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Մինչև Սննդամթերքի անվտանգության պետական ծառայության ստեղծվելը ՀՀ-ում գործում էր Բույսերի պաշտպանության և կարանտինի ծառայությունն իր ենթաբաժիններով և գործառույթներով: Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի 2010 թվականի դեկտեմբերի 11-ի ՆՀ-292-Ն հրամանագրի 2-րդ կետին համապատասխան՝ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2010 թվականի դեկտեմբերի 30-ի N 1730-Ն որոշմամբ ստեղծվել է Սննդամթերքի անվտանգության պետական ծառայությունը:

Ծառայությունը Հայաստանի Հանրապետության Գյուղատնտեսության նախարարության աշխատակազմի Սննդամթերքի անվտանգության և անասնաբուժական պետական տեսչության աշխատակազմի Բուսասանիտարիայի պետական տեսչության իրավահաջորդն է:

Հայաստանի Հանրապետության Գյուղատնտեսության նախարարության Սննդամթերքի անվտանգության պետական ծառայությունը (այսուհետ՝ ծառայություն) Հայաստանի Հանրապետության Գյուղատնտեսության նախարարության կառավարման ոլորտում գործող պետական մարմին է, որն իրականացնում է սննդամթերքի անվտանգության և համապատասխանության գնահատում, անասնաբուժության և բուսասանիտարիայի բնագավառների պետական կարգավորում, Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ նախատեսված դեպքերում իրականացնում է վերահսկողական գործառույթներ և կիրառում պատասխանատվության միջոցներ՝ այդ բնագավառում հանդես գալով Հայաստանի Հանրապետության անունից:

Ծառայությունը ստեղծվում, վերակազմակերպվում է և նրա գործունեությունը դադարեցվում է ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով՝ ՀՀ Նախագահի հրամանագրի հիման վրա:

Ծառայության լիազորությունները սահմանվում են «Անասնաբուժության մասին», «Բուսասանիտարիայի մասին», «Սննդամթերքի անվտանգության մասին», և «Համապատասխանության գնահատման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով, Հայաստանի Հանրապետության այլ օրենքներով և իրավական ակտերով, Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի հրամանագրերով,

կարգադրություններով, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշումներով, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով:

Ծառայությունն իր գործունեությունն իրականացնում է Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությանը և այլ իրավական ակտերին համապատասխան:

Ծառայությունն ունի Հայաստանի Հանրապետության զինանշանի պատկերով, ծառայության հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն անվանումներով կլոր կնիք, ձևաթղթեր, խորհրդանիշ և անհատականացման այլ միջոցներ:

Ծառայությունը կազմված է ծառայության պետից, պետի տեղակալներից, ծառայության աշխատակազմից, ինչպես նաև ծառայության ենթակայությանը հանձնված պետական ոչ առևտրային կազմակերպություններից: Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշմամբ ծառայությանը կարող է վերապահվել նաև պետական բաժնետոմսերի կամ բաժնեմասերի տիրապետման (կառավարման) իրավասությունը:

Ծառայության անվանումն է՝ հայերեն լրիվ անվանումը՝ Հայաստանի Հանրապետության Գյուղատնտեսության նախարարության սննդամթերքի անվտանգության պետական ծառայություն, ռուսերեն լրիվ անվանումը՝ Государственная служба безопасности пищевых продуктов министерства сельского хозяйства РА, անգլերեն լրիվ անվանումը՝ State service for food safety of the Ministry of Agriculture of RoA, հայերեն կրճատ անվանումը՝ ՍԱՊԾ, ռուսերեն կրճատ անվանումը՝ ГСБПП, անգլերեն կրճատ անվանումը՝ SSFS:

Ծառայության աշխատակազմի կառավարումն իրականացնում են Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը, Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության նախարարը և ծառայության պետը՝ օրենքով ու սույն կանոնադրությամբ իրենց վերապահված իրավասությունների սահմաններում: Ծառայության պետին (այսուհետ՝ պետ) նշանակում և պաշտոնից ազատում է Հայաստանի Հանրապետության վարչապետը:

ՍԱՊԾ (Սննդամթերքի անվտանգության պետական ծառայություն) ՆՊԱՏԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ծառայության նպատակներն ու խնդիրները սննդամթերքի անվտանգության, անասնաբուժության և բուսասանիտարիայի բնագավառների պետական կարգավորումն է, որը հիմնված է հետևյալ սկզբունքների վրա՝

1) սպառողների առողջության համար սննդամթերքի հնարավոր վնասակար ազդեցությունից պաշտպանության նպատակով սննդի շղթայի (արտադրությունից մինչև սպառումը) որպես մեկ միասնական ամբողջության դիտարկում («\$երմայից մինչև պատառաքաղ» կամ «դաշտից մինչև սեղան» սկզբունքը),

2) սննդամթերքի արտադրության և շրջանառության փուլերում պետական վերահսկողության ապահովում՝ հետազոտության սկզբունքի կիրառմամբ,

3) սննդամթերքի անվտանգության գիտականորեն հիմնավորված ռիսկերի գնահատման, խորհրդատվության տրամադրման, ռիսկերի կառավարման ընթացքում դրանց գիտականորեն հիմնավորված գնահատականների հիման վրա որոշումների ընդունում («ռիսկերի վերլուծության սկզբունք»),

4) սննդամթերքի անվտանգության համակարգի գործունեության վերաբերյալ հանրությանը հստակ, ամբողջական և հավաստի տեղեկատվության տրամադրում («թափանցիկության և շահառուների ներգրավման սկզբունք»),

5) սննդամթերքի անվտանգության ապահովման համար սննդի շղթայի բոլոր փուլերում գործառնություններ իրականացնող տնտեսվարող սուբյեկտների նկատմամբ (ներառյալ անասնակեր և առաջնային գյուղատնտեսական մթերք արտադրողները, վերամշակողները, իրացնողները) օրենքով սահմանված կարգով պատասխանատվության միջոցների կիրառում («տնտեսվարող սուբյեկտների պատասխանատվության սկզբունք»),

6) սպառողների առողջությանը սպառնացող վտանգի հավանականության առկայության դեպքում, երբ վտանգի լիարժեք գնահատման համար գիտական հիմքերը բավարար չեն կամ անորոշ են, ռիսկերի կառավարման նախազգուշական միջոցների կիրառում («նախազգուշացման սկզբունք»),

7) սննդամթերքի, անասնաբուժական և բուսասանիտարիայի ոլորտներում պետական հսկողության իրականացման միջազգային լավագույն փորձի, գիտական նվաճումների և Նոր տեխնոլոգիաների ներդրման ապահովում, Նյութատեխնիկական բազայի ամրապնդում (արդիականացման և առաջընթացի սկզբունք),

8) պետական հսկողության ապահովումն անասնահամաճարակային, սննդամթերքի անվտանգության, բուսասանիտարական իրավիճակի, սննդամթերքի, կենդանական ծագման հումքի, կերերի, կերային խառնուրդների, կերային հավելումների, լրացակերների, անասնաբուժական դեղամիջոցների, բույսերի, բույսերի պաշտպանության միջոցների, պարարտանյութերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների արտադրության, դրանց վերամշակման, պահպանման, տեղափոխման և իրացման գործընթացների գնահատման և կանխորոշման հիման վրա (գնահատման և կանխորոշման սկզբունք),

9) սննդամթերքի, անասնաբուժության և բուսասանիտարիայի ոլորտներում պետությանը և հանրությանը սպառնացող վտանգների հայտնաբերում, դրանց ներթափանցման և տարածման կանխում ու վերացում (արագ արձագանքում):

ՃԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Ճառայությունն իր նպատակների և խնդիրների իրականացման համար Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով իրականացնում է հետևյալ գործառույթները՝

1) սննդամթերքի, սննդամթերքի հետ շփվող նյութերի և սննդային հավելումների, կենդանական ծագման հումքի, կերերի, լրացակերների, կերային խառնուրդների և կերային հավելումների, բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների համար Նորմատիվ փաստաթղթերով սահմանված պահանջների համապատասխանության նկատմամբ վերահսկողություն:

2) սննդամթերքի անվտանգության, բուսասանիտարիայի և անասնաբուժության բնագավառներում ծրագրերի մշակում և իրականացում, միջազգային համապատասխան կառույցների հետ համագործակցություն:

3) վերահսկողություն է իրականացնում ներմուծվող, տարանցիկ փոխադրվող բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների՝ արտահանող երկրի կողմից տրված բուսասանիտարական փաստաթղթերի համապատասխանության նկատմամբ:

4) իր լիազորությունների սահմաններում վերահսկողություն է իրականացնում բույսերի պաշտպանության միջոցների և պարարտանյութերի ներմուծման, արտահանման, պահպանման, փոխադրման, իրացման, օգտագործման գործընթացների, ինչպես նաև բուսասանիտարական կանոնների և նորմերի պահանջների կատարման նկատմամբ:

5) Հայաստանի Հանրապետության տարածքում բույսերի վնասակար օրգանիզմներ հայտնաբերելու և դրանց հետագա տարածումը կանխարգելելու նպատակով պարբերաբար մոնիթորինգի՝ մշտադիտարկման անցկացում, բուսասանիտարական վտանգի վերլուծություն, այլ ծառայությունների կողմից կատարվող վնասակար օրգանիզմների մոնիթորինգի անցկացման նկատմամբ վերահսկողություն, արդյունքների հիման վրա կարանտին վնասակար օրգանիզմներից ազատ (զերծ) գոտիների սահմանների որոշում:

6) վերլուծում է գյուղատնտեսական, գեղազարդային մշակաբույսերի և անտառի բուսասանիտարական վիճակը, անհրաժեշտության դեպքում իրազեկում է պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, ինչպես նաև ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց վնասակար օրգանիզմների հայտնաբերման, կանխարգելման, տարածման, դրանց դեմ պայքարի համալիր միջոցառումների կիրառման մասին:

7) բուսասանիտարական վտանգի վերլուծության հիման վրա հաստատում է Հայաստանի Հանրապետության տարածքում բացակայող կամ սահմանափակ տարածում ունեցող կարանտին և կարգավորվող ոչ կարանտին վնասակար օրգանիզմների ցանկը:

8) Հայաստանի Հանրապետությունում պետական գրանցում չստացած, օգտագործումից հանված, ժամկետանց և արգելված, բնակչության առողջության և շրջակա միջավայրի համար վտանգավոր բույսերի պաշտպանության միջոցների ներմուծման, իրացման, օգտագործման բացառում, ագրարային կանոնների խախտմամբ կատարվող պայքարի աշխատանքների հսկողություն:

9) վերահսկողություն է իրականացնում իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց հողային, արտադրական, առևտրային, պահեստային տարածքներում և կարգավորվող առարկաներում բույսերի պաշտպանությանն ուղղված միջոցառումների անցկացման նկատմամբ:

10) ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց տալիս է բույսերի, բուսական արտադրանքի, կարգավորվող առարկաների, բույսերի պաշտպանության միջոցների և պարարտանյութերի ներմուծման

թուլլովություն և բույսերի, բուսական արտադրանքի ու կարգավորվող առարկաների ներմուծման, արտահանման, վերաարտահանման բուսասանիտարական հավաստագրեր.

11) վերահսկողություն է իրականացնում հողերի մշակության, բույսերի և բուսական արտադրանքի արտադրության, ներմուծման, փոխադրման, պահպանման, իրացման, օգտագործման գործընթացներում բուսասանիտարական ստուգման և վնասակար օրգանիզմների դեմ տարվող պայքարի միջոցառումների անցկացման նկատմամբ.

12) ներմուծվող բեռներում հայտնաբերված կարանտին վնասակար օրգանիզմների մասին ծանուցում է արտահանող երկրի բուսասանիտարիայի բնագավառի պետական մարմին, բույսերի պաշտպանության եվրոպական և միջերկրածովյան կազմակերպությանը և Հայաստանի Հանրապետության բոլոր սահմանային հսկիչ կետերին.

13) իրականացնում (վարում) է բուսական արտադրանք և կարգավորվող առարկաներ արտադրող, իրացնող, փոխադրող, ներմուծող և արտահանող ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց պետական բուսասանիտարական հաշվառումը (ռեգիստրը), մուտքագրում և պահպանում է վնասակար օրգանիզմների հայտնաբերման տեղեկատվական համակարգերը (տվյալների բազաները).

14) վերահսկողություն է իրականացնում բույսերի պաշտպանության և կարանտինի միջոցառումների նկատմամբ, մոնիթորինգի իրականացման և բուսասանիտարական իրավիճակի գնահատման արդյունքում պլանավորում է վնասատուների դեմ պայքարի միջոցառումները.

15) սննդամթերքում, կենդանական ծագման հումքում, կերերում, կերային հավելումներում, կերային խառնուրդներում, բուսական արտադրանքում անասնաբուժական դեղամիջոցների, ադոտոտիչների, պեստիցիդների հայտնաբերումը և դրանց մնացորդային քանակությունների հսկողության իրականացումը.

18) կենդանիների պահվածքի, անասնապահական շինությունների շահագործման վերաբերյալ խորհրդատվություն, անասնապահական շինությունների շինարարության թուլլովության համաձայնեցում, կենդանիների պահվածքի, անասնապահական շինությունների զոոհիգիենիկ և անասնաբուժասանիտարական նորմերի պահպանման վերահսկողություն.

19) հակաանասնահամաճարակային միջոցառումների իրականացման համար անհրաժեշտ անասնաբուժական միջոցների, անասնաբուժական դեղամիջոցների և այլ պարագաների ու նյութերի

ծեռքբերման, ներմուծման, պահպանման, բաշխման, օգտագործման, իրացման, վաճառքի (գործընթացների) նկատմամբ պետական վերահսկողությունը.

20) անասնաբուժական ծառայության, հանրապետությունում իրականացվող անասնահամաճարակային միջոցառումների, գյուղատնտեսական կենդանիների հաշվառման և համարակալման, արհեստական սերմնավորման կազմակերպում և դրանց նկատմամբ պետական վերահսկողություն, այդ գործընթացում պետական մարմինների և մասնավոր կազմակերպությունների հետ համագործակցություն.

21) անասնաբուժության, բուսասանիտարիայի և սննդամթերքի անվտանգության բնագավառներում սննդամթերքի, սննդային հավելումների, սննդամթերքի հետ շփվող նյութերի, կենդանական ծագման մթերքի, կերերի, լրացակերների, կերային խառնուրդների, կերային հավելումների, անասնաբուժական դեղերի, բույսերի, բուսական արտադրանքի, կարգավորվող առարկաների, բույսերի պաշտպանության միջոցների և պարարտանյութերի ներմուծում, արտահանում, արտադրություն, պահպանում, վերամշակում, իրացում, վաճառք, ինչպես նաև կենդանիների ներմուծում, արտահանում, պահպանում, իրացում, փոխադրում, վաճառք, արհեստական սերմնավորում, բուսիտավորում, տոհմային գործ, տոհմանյութի արտադրություն, սպանդ իրականացնող անձանց գործունեության, տեխնոլոգիական սարքավորումների օգտագործման, շահագործման և տեխնոլոգիական գործընթացների կասեցում կամ արգելում Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ, այդ թվում՝ սանիտարական կանոններով և հիգիենիկ նորմերով սահմանված պահանջների խախտումների դեպքերում, սննդամթերքի անվտանգության, անասնաբուժության, բուսասանիտարիայի և համապատասխանության բնագավառի օրենսդրության բացահայտված խախտումները և թերությունները վերացնելու նպատակով պարտադիր կատարման հանձնարարականների, առաջադրանքների սահմանում, արտադրանքի իրացման կասեցման կամ արգելման, խախտումների վերացման կարգադրագրերի արձակում, օրենքով սահմանված կարգով վարչական տույժերի և տուգանքների նշանակում.

23) կենդանիների և մարդկանց համար ընդհանուր հիվանդությունների, սննդային թունավորումների հայտնաբերման դեպքում պետական սանիտարահիգիենիկ վերահսկողություն իրականացնող մարմնին տեղեկացում և համատեղ միջոցառումների կազմակերպում և իրականացում.

24) օտարերկրյա պետություններից կենդանիների կարանտինային, հատկապես վտանգավոր ու պարտադիր ծանուցման վարակիչ հիվանդությունների՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածք ներթափանցումը կանխարգելող միջոցառումների կազմակերպում և իրականացում, այդ ուղղությամբ պետական և շահագրգիռ մյուս մարմինների հետ համագործակցություն:

25) կենդանիների, սննդամթերքի, կենդանական ծագման հումքի, կերերի, լրացակերների, անասնաբուժական դեղամիջոցների ներմուծման, արտահանման, տարանցիկ փոխադրման, ինչպես նաև ներքին փոխադրումների, արտադրության, դրանց վերամշակման, պահպանման, իրացման գործընթացների վերահսկում:

26) սննդամթերքի, սննդամթերքի հետ շփվող նյութերի և սննդային հավելումների, բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների ներմուծման, արտադրության, ինչպես նաև իրացման փուլում գենետիկորեն մոդեռնացված օրգանիզմների (ԳՄՕ-ի) հսկողության իրականացում:

28) սննդամթերքի արտադրության բնագավառում վտանգի աղբյուրի վերլուծության և հսկման կրիտիկական կետերի համակարգի ներդրմանն աջակցելը, ներդրված համակարգի նկատմամբ պետական վերահսկողություն:

29) սննդամթերքի, կենդանական ծագման հումքի, կերերի, լրացակերների, կերային խառնուրդների, կերային հավելումների, անասնաբուժական դեղամիջոցների, բույսերի, բուսական արտադրանքի, կարգավորվող առարկաների, բույսերի պաշտպանության միջոցների և պարարտանյութերի, ինչպես նաև կենդանիների դիակների վնասագերծման, ոչնչացման վերահսկողություն:

30) անասնաբուժության, բուսասանիտարիայի, սննդամթերքի անվտանգության, համապատասխանության գնահատման բնագավառներում գործունեություն իրականացնող ֆիզիկական և իրավաբանական անձանցից և Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ նախատեսված դեպքերում և կարգով համապատասխան տեղեկատվության, հաշվետվությունների ստացում՝ սահմանված կարգով և ժամկետներում, վերլուծության իրականացում, արձանագրված տվյալների հավաստիության ստուգում:

31) անասնաբուժական, սննդամթերքի անվտանգությանն ուղեկցող, լաբորատոր հետազոտությունները հավաստող փաստաթղթեր տալու, հաշվառելու և օգտագործելու գործընթացների վերահիշակողություն:

32) սննդի արտադրության, պահպանման, տեղափոխման, վերամշակման, իրացման (արտադրության և շրջանառության փուլեր) բոլոր փուլերում սննդամթերքի անվտանգությանն առնչվող նորմատիվ փաստաթղթերով սահմանված պարտադիր պահանջների պահպանման նկատմամբ պետական վերահսկողության իրականացում.

33) փաթեթավորված, չփաթեթավորված սննդամթերքի, սննդամթերքի հետ շփվող նյութերի և սննդային հավելումների, բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների ապրանքների նկատմամբ չափագիտական վերահսկողության իրականացում.

34) սննդամթերքի, սննդամթերքի հետ շփվող նյութերի և սննդային հավելումների, կերերի, լրացակերերի, կերային հավելումների, կերային խառնուրդների ներմուծման, արտահանման, արտադրության, պահպանման, փոխադրման, վերամշակման և իրացման գործընթացներում մակնշմանը, համապատասխանության գնահատմանը ներկայացվող պահանջների պահպանման նկատմամբ վերահսկողություն.

35) բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների որակին, անվտանգությանը, համապատասխանությանը ներկայացվող պահանջների նկատմամբ վերահսկողություն՝ ներմուծման, արտահանման, արտադրության, պահպանման, փոխադրման, վերամշակման և իրացման գործընթացներում.

36) սննդամթերքի արտադրության և գյուղատնտեսության օբյեկտների, սարքավորումների, տեխնոլոգիական գործընթացները ժամանակավորապես դադարեցնելու մասին որոշումների ընդունում՝ մինչև սանիտարական նորմերի ու կանոնների, հիգիենիկ նորմատիվների և հակահամաճարակային ռեժիմների արձանագրված խախտումները վերացնելը.

37) մարդու առողջության վրա սննդային հավելումների վնասակար ազդեցության վտանգի դեպքում ժամանակավորապես արգելում է սննդամթերքի մշակման և արտադրության ոլորտում սննդային հավելումների կիրառումը, գյուղատնտեսական բույսերի ու կենդանիների աճի համար խթանիչների օգտագործումը՝ մինչև մշակողի կամ արտադրողի կողմից դրանց անվտանգության վերաբերյալ գիտափորձնական հիմնավորում ստանալը.

38) սննդամթերքի, սննդամթերքի հետ շփվող նյութերի և սննդային հավելումների, կենդանական ծագման հումքի, կերերի, կերային խառնուրդների, կերային հավելումների, բույսերի, բուսական արտադրանքի, կարգավորվող առարկաների որակի և անվտանգության

յան, աղտոտումից պաշտպանության, կենդանիների առողջության պահպանման ոլորտի սանիտարական և անասնաբուժական կանոնների, հիգիենիկ նորմերին սննդամթերքի, կենդանական ծագման հումքի, կերի, կերային խառնուրդի, կերային հավելման, կենդանիների, բույսերի, բուսական արտադրանքի, կարգավորվող առարկաների, անասնաբուժական դեղամիջոցների և բույսերի պաշտպանության միջոցների փոխադրման համար օգտագործվող տրանսպորտային միջոցների համապատասխանության նկատմամբ պետական վերահսկողության իրականացում.

39) սննդամթերքի արտադրության և շրջանառության փուլերի համար նախատեսված տարածքների կառուցման, կահավորման, վերանորոգման՝ նորմատիվ իրավական սահմանված ակտերով տվյալ սննդամթերքին ներկայացվող պահանջներին համապատասխանության վերահսկում.

40) սննդամթերքի արտադրության և գյուղատնտեսության մեջ հումքի նոր տեսակների կիրառումն ու իրացումը կասեցնելու մասին որոշման ընդունում, այն դեպքում, երբ դրանք փորձաքննության արդյունքով ճանաչվել են մարդանց կյանքի և առողջության համար վտանգավոր.

41) սննդամթերքի անվտանգության, անասնաբուժության, բուսասանիտարիայի ոլորտների ռիսկերի կառավարում և ռիսկերի վերաբերյալ տեղեկատվության փոխանակում՝ գիտականորեն հիմնավորված ռիսկերի վերլուծության և գնահատականների հիման վրա.

42) Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով սահմանված կարգով՝ ստուգումների իրականացում, արձանագրված արդյունքների ամփոփում և վերլուծություն.

43) Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով՝ իր իրավասության սահմաններում վարչական վարույթի վարումը, համապատասխան որոշումների ընդունումը և օրենքով նախատեսված դեպքերում պատասխանատվության միջոցների կիրառումը.

44) իրականացնում է վերահսկողություն նախատեսված ստուգումների ժամանակ հսկող տեսուչների իրականացված աշխատանքների նկատմամբ.

45) իր իրավասության սահմաններում օրենքով սահմանված կարգով գերատեսչական իրավական ակտերի ընդունում.

46) սննդամթերքի, անասնաբուժական և բուսասանիտարական անվտանգության ապահովման նպատակով միջազգային և տարածաշրջանային համապատասխան կազմակերպությունների հետ հա-

մագործակցության ապահովումը և տեղեկատվության փոխանակումը.

47) իրականացնում է օրենքներով, այլ իրավական ակտերով և սույն կանոնադրությամբ նախատեսված այլ լիազորություններ.

48) սննդամթերքի, սննդամթերքի հետ շփվող նյութերի և սննդային հավելումների, կենդանիների, կենդանական ծագման հումքի, կերերի, լրացակերերի, կերային խառնուրդների և կերային հավելումների, բույսերի, բուսական ծագման արտադրանքի, կարգավորվող առարկաների, արտադրության, պահպանման, վերամշակման, իրացման (վաճառքի), անասնաբուժական դեղամիջոցների և բույսերի պաշտպանության միջոցների արտադրության, պահպանման, իրացման (վաճառքի) գործընթացներում մշտադիտարկում, ուսումնասիրություն և իրավիճակի վերլուծություն:

Բույսերի կարանտինի գործողությունները Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացնում է Բույսերի կարանտինի ծառայությունը, որը գործում է Գյուղատնտեսության նախարարության համակարգում և կազմակերպվում է վարչատարածքային սկզբունքներով: Երևանի Բույսերի կարանտինի ծառայության շենքում ընդգրկված է նաև վնասակար օրգանիզմների ախտորոշման լաբորատորիան:

Հայաստանի Հանրապետության բոլոր մարզերում, այդ թվում նաև Երևանում կարանտին ծառայությունն ունի իր տեսուչները: Միարժամանակ Մեղրիում (Պարսկաստան), Բագրատաշենում (Վրաստան), Գոգավանում (Տաշիր), Բավրայում (Վրաստան) կան սահմանային անցումային կարանտին կետեր՝ տեսչական կազմով: Նման սահմանային կարանտին կետեր գործում են Գյումրիի, Այրումի երկաթուղային կայարաններում, Երևանի՝ Չվարթնոց, Գյումրիի, Ստեփանավանի օդանավակայաններում: Կարանտին տեսչական հսկողություն է իրականացվում նաև Երևանի միջազգային փոստատանը՝ ծանրոցների, բուկետների (թղթափաթեթների) նկատմամբ:

Վնասակար օրգանիզմների դեմ պայքարի նպատակով՝ բուսական ծագում ունեցող բեռների ֆումիգացման համար գործում է հատուկ ֆումիգացման ջոկատ:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային ժողովի կողմից 2006 թվական Նոյեմբերի 27-ին ընդունված «Բույսերի կարանտինի և բույսերի պաշտպանության մասին» օրենքում սահմանվում է Հայաստանի Հանրապետությունում բույսերի կարանտինի իրավական, տնտեսական և կազմակերպչական հիմքերը, կարգավորում է բույ-

սերի կարանտինի բնագավառում պետական մարմինների և իրավաբանական ու ֆիզիկական անձանց փոխհարաբերությունները:

Օրենքի նպատակն է՝ իրականացնել պետական քաղաքականություն բույսերի կարանտինի բնագավառում, կանխել կարանտին վնասակար օրգանիզմների մուտքը և տարածումը Հայաստանի Հանրապետության տարածքում, ինչպես նաև բացահայտել և վերացնել դրանց վարակի օջախները: Օրենքում օգտագործվում են հետևյալ հիմնական հասկացողությունները՝

ա) Կարանտին վնասակար օրգանիզմները բույսերի և բուսական ծագում ունեցող արտադրանքի համար առանձնապես վտանգավոր օրգանիզմներ են, որոնց ներթափանցումը Հայաստանի Հանրապետության տարածք և հետագա տարածումը պետականորեն հսկվում է:

բ) Կարանտին օբյեկտ – ցանկացած բույս, բուսական արտադրանք, պահեստային տարածք, փաթեթավորում, բեռնարկղ (կոնտեյներ), հող և ցանկացած այլ օբյեկտ կամ նյութ, որն ընդունակ է իր մեջ պարունակել կամ տարածել վնասակար օրգանիզմ, և որի նկատմամբ անհրաժեշտ է կիրառել բուսասանիտարական և կարանտին միջոցառումներ:

գ) Սահմանային կարանտին հսկողություն՝ կազմակերպչական և իրավական համալիր միջոցառումների իրականացում, որոնց նպատակն է իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց կողմից բույսերի կարանտինի վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության պահպանումը:

դ) Սահմանային կարանտին հսկիչ կետ՝ Հայաստանի Հանրապետության պետական սահմանի անցման կետում գործող Բույսերի կարանտինի ծառայության ստորաբաժանում, որը Հայաստանի Հանրապետության պետական սահմանում իրականացնում է բույսերի, բուսական արտադրանքի ներմուծման ու արտահանման ժամանակ բուսասանիտարական հսկողությունը, ինչպես նաև պաշտպանում է Հայաստանի Հանրապետության տարածք արտահանման երկրներից ներթափանցող՝ բույսերի համար վնասակար օրգանիզմներից:

ե) Բուսասանիտարական հավաստագիր՝ Հայաստանի Հանրապետություն ներմուծվող և Հայաստանի Հանրապետությունից արտահանվող բույսերի պետական բուսասանիտարական փաստաթուղթ, որը հավաստում է՝ բույսերի, բուսական արտադրանքի համապատասխանությունը բուսասանիտարական կանոնների պահանջներին:

ԲՈՒՅՍԵՐԻ ԿԱՐԱՆՏԻՆԻ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄԸ

Պետական կառավարումն այս բնագավառում իրականացնում է Բուսասանիտարիայի տեսչությունը: Տեսչության նպատակները և խնդիրներն են՝

1) Հայաստանի Հանրապետության տարածքում բույսերի կարանտին և կարգավորվող ոչ կարանտին վնասակար օրգանիզմների հայտնաբերումը.

2) Հայաստանի Հանրապետության տարածք բույսերի կարանտին վնասակար օրգանիզմների ներթափանցման կանխարգելումը.

3) բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների ներմուծման ու արտահանման գործառնությունների իրականացման ընթացքում բուսասանիտարական կանոնների և նորմերի պահպանման ապահովումը.

4) ագրարային կանոններով սահմանված պահանջների կատարման նկատմամբ վերահսկողության ապահովումը.

5) «Բուսասանիտարիայի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սահմանված պահանջների խախտումների հայտնաբերումը և կանխումը.

6) ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց՝ հողերի մշակության, պարարտանյութերի օգտագործման, բույսերի վնասակար օրգանիզմների դեմ իրականացվող պայքարի, թունանյութերի, սերմանյութերի, տնկանյութերի (արմատակալների) արտադրության, ներմուծման, փոխադրման, պահպանման, իրացման, դրանց ցանքային պիտանելիության և որակի ստուգման, ինչպես նաև գյուղատնտեսական նշանակության հողերի բերրիության և օգտակար այլ հատկությունների պահպանության և վերականգնման, դրանց արդյունավետ օգտագործման, մոնիթորինգի իրականացման ու բազմաբնույթ կադաստրի վարման նկատմամբ վերահսկողության ապահովումը:

Տեսչությունն իր առջև դրված խնդիրների և նպատակների իրականացման համար իր իրավասությունների սահմաններում իրականացնում է հետևյալ գործառնությունները՝

1) վերահսկողություն է իրականացնում ներմուծվող, տարանցիկ փոխադրվող բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների՝ արտահանող երկրի կողմից տրված բուսասանիտարական փաստաթղթերի համապատասխանության նկատմամբ.

2) իր լիազորությունների սահմաններում վերահսկողություն է իրականացնում բույսերի պաշտպանության միջոցների և պարարտանյութերի ներմուծման, արտահանման, պահպանման, փոխադրման, իրացման, օգտագործման գործընթացների, ինչպես նաև բուսասանիտարական կանոնների և նորմերի պահանջների կատարման նկատմամբ:

3) Հայաստանի Հանրապետության տարածքում կարանտին վնասակար օրգանիզմներ հայտնաբերելու և դրանց հետագա տարածումը կանխարգելելու նպատակով պարբերաբար անցկացնում է մոնիթորինգ, վերահսկողություն է իրականացնում այլ ծառայությունների կողմից կատարվող վնասակար օրգանիզմների մոնիթորինգի անցկացման նկատմամբ, կատարում է բուսասանիտարական վտանգի վերլուծություն, արդյունքների հիման վրա որոշում կարանտին վնասակար օրգանիզմներից ազատ (զերծ) գոտիների սահմանները և ներկայացնում լիազոր մարմնի հաստատմանը:

4) վերլուծում է գյուղատնտեսական, գեղազարդային մշակաբույսերի և անտառի բուսասանիտարական վիճակը, անհրաժեշտության դեպքում, իրազեկում է պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, ինչպես նաև ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց վնասակար օրգանիզմների հայտնաբերման, կանխարգելման, տարածման, դրանց դեմ պայքարի համալիր միջոցառումների կիրառման մասին:

5) բուսասանիտարական վտանգի վերլուծության հիման վրա նախապատրաստում է Հայաստանի Հանրապետության տարածքում բացակայող կամ սահմանափակ տարածում ունեցող կարանտին և կարգավորվող ոչ կարանտին վնասակար օրգանիզմների ցանկը և այն ներկայացնում լիազոր մարմին՝ հաստատման:

6) կանխարգելիչ միջոցառումներ է ձեռնարկում Հայաստանի Հանրապետությունում պետական գրանցում չստացած, օգտագործումից հանված, ժամկետանց և արգելված, բնակչության առողջության և շրջակա միջավայրի համար վտանգավոր բույսերի պաշտպանության միջոցների իրացման, օգտագործման և ագրարային կանոնների խախտմամբ կատարվող պայքարի աշխատանքների իրականացման ուղղությամբ:

7) վերահսկողություն է իրականացնում իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց հողային, արտադրական, առևտրային, պահեստային տարածքներում և կարգավորվող առարկաներում բույսերի պաշտպանությանն ուղղված միջոցառումների անցկացման նկատմամբ:

8) ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց տալիս է բույսերի, բուսական արտադրանքի, կարգավորվող առարկաների, բույսերի պաշտպանության միջոցների և պարարտանյութերի ներմուծման թույլտվություն և բույսերի, բուսական արտադրանքի ու կարգավորվող առարկաների ներմուծման, արտահանման, վերաարտահանման բուսասանիտարական հավաստագրեր:

9) վերահսկողություն է իրականացնում գյուղատնտեսական հողերից, ոռոգման ջրից, բույսերից, բուսական արտադրանքից և կարգավորվող առարկաներից փորձաքննության նպատակով կատարվող նմուշառման, հողերի մշակության, սերմանյութերի և տընկանյութերի արտադրության, ներմուծման, փոխադրման, պահպանման, իրացման, օգտագործման գործընթացներում որակի բուսասանիտարական ստուգման և վնասակար օրգանիզմների դեմ տարվող պայքարի միջոցառումների անցկացման նկատմամբ:

10) ներմուծվող բեռներում հայտնաբերված կարանտին վնասակար օրգանիզմների մասին ծանուցում է արտահանող երկրի բուսասանիտարիայի բնագավառի պետական մարմինն, բույսերի պաշտպանության եվրոպական և միջերկրածովյան կազմակերպությանը և Հայաստանի Հանրապետության բոլոր սահմանային հսկիչ կետերին:

11) իրականացնում է բուսասանիտարիայի բնագավառը կարգավորող օրենքների և իրավական այլ ակտերի նախագծերի նախապատրաստում:

12) իրականացնում է ՀՀ կառավարությունից, նախարարություններից և այլ մարմիններից ստացված օրենքների և իրավական այլ ակտերի նախագծերի վերաբերյալ կարծիքների տրամադրում:

13) իրականացնում է պետական մարմիններում և կազմակերպություններում բուսասանիտարիայի բնագավառին վերաբերվող հարցերի վերաբերյալ քննարկումներին մասնակցության ապահովում:

14) իրականացնում է Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ, ինչպես նաև ծառայության և սույն կանոնադրություններով իրեն վերապահված այլ լիազորություններ:

Բույսերի կարանտինի բնագավառում պետական կառավարումն իրականացնում է գյուղատնտեսության նախարարությունը, որը սահմանված կարգով Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանն է ներկայացնում՝

ա) Բույսերի կարանտինի ծառայության կանոնադրությունը և սույն օրենքներով նախատեսվող մյուս ենթաօրենսդրական ակտերը, բույսերի կարանտին միջոցառումների նպատակային ծրագրերը:

բ) Կարանտին օրգանիզմների տարածմանը, կանխարգելմանն ու վերացմանն ուղղված կարանտին միջոցառումները և սահմանափակումները:

գ) Մասնակցում է բույսերի կարանտինի՝ միջազգային, տարածաշրջանային, միջպետական ծրագրերին:

Բույսերի կարանտին ծառայությունը կազմում և գյուղատնտեսության նախարարության միջոցով Հայաստանի Հանրապետության կառավարության հաստատմանն է ներկայացնում Հայաստանի Հանրապետության տարածքում բացակայող կամ սահմանափակ տարածում ունեցող կարանտին վնասակար օրգանիզմների անվանացանկը:

• Հսկողություն է իրականացնում ՀՀ տարածքի բույսերի և բուսական արտադրանքի ներմուծման նկատմամբ՝ բույսերի կարանտին վնասակար օրգանիզմների ներթափանցումը կանխարգելու նպատակով:

• Հսկողություն է իրականացնում ՀՀ-ից արտահանվող բույսերի, բուսական արտադրանքի բուսասանիտարական նորմերի համապատասխանության նկատմամբ:

• Բույսերի, բուսական արտադրանքի ներմուծման և արտահանման դեպքերում իրավաբանական ու ֆիզիկական անձանց տալիս է բուսասանիտարական նորմերի համապատասխանության մասին հավաստագիր՝ ՀՀ կառավարության սահմանված կարգին համապատասխան:

Օրենքով սահմանված կարգով՝ բույսերի կարանտինի գլխավոր տեսուչը և պետական տեսուչն իրավունք ունեն՝

• Վերահսկել իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց հողային, արտադրական, առևտրային, պահեստային տարածքներում բույսերի կարանտինի համար սահմանված միջոցառումների իրականացումը:

• Բույսերի, բուսական արտադրանքի ներմուծման դեպքում իրավաբանական և ֆիզիկական անձանցից պահանջել բուսասանիտարական հավաստագրեր և այլ տեղեկություններ, վերցնել փորձանմուշներ:

• Բուսասանիտարական կանոնների համաձայն կազմակերպել և իրականացնել՝ բույսերի, բուսական արտադրանքի վարակազերծում:

․Օրենքով և օրենսդրական այլ ակտերով նախատեսված դեպքերում կատարել բույսերի և բուսական ծագում ունեցող տարանցիկ բեռների՝ բուսասանիտարական նորմերի համապատասխանության ստուգում:

Բույսերի կարանտինի պետական գլխավոր տեսուչի և պետական տեսուչների պարտականությունների մեջ են մտնում՝

․պահպանել իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց՝ օրենքով սահմանված իրավունքները, չխոչընդոտել նրանց առևտրային գործունեությանը՝ բացառելով անհիմն արգելքները և սահմանափակումները:

․բույսերի և բուսական արտադրանքի արտահանման և ներմուծման ժամանակ՝ իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց տալ բուսասանիտարական հավաստագրեր, որոնց ժամկետները սահմանում է ՀՀ կառավարությունը:

․չհրապարակել իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց մասին առևտրային գաղտնիք բովանդակող տեղեկություններ:

․բուսասանիտարական կանոնների խախտման դեպքում կիրառել օրենսդրությամբ սահմանված ներգործության միջոցներ:

․ստուգվող օբյեկտի պաշտոնատար անձանց ծանոթացնել իրենց իրավունքներին և պարտականություններին:

․հատուցել սեփական մեղքով իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց պատճառած վնասները:

ԿԱՐԱՆՏԻՆ ՀՍԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՔՈՒՄ

Հայաստանի Հանրապետության տարածքում բույսերի կարանտին վնասակար օրգանիզմների հայտնաբերման դեպքում ՍԱԴԾ Բուսասանիտարիայի տեսչությունը, Բույսերի պաշտպանության և կարանտինի ՊՈԱԿ-ը, և այլ մասնագիտացված կառուցներ կատարում են վնասակար օրգանիզմների վտանգի վերլուծություն, որի արդյունքների հիման վրա համապատասխան եզրակացություն է ներկայացնում գյուղատնտեսության նախարարություն: Վերջինս առաջարկություններ է ներկայացնում Հայաստանի Հանրապետության կառավարություն՝ կարանտին հսկողություն սահմանելու մասին: Այդ եզրակացության մեջ նշվում են հայտնաբերված վնասակար օրգանիզմները, դրանց տարածման աստիճանը, հնարավոր վնասի գնահատումը, կարանտին գոտու սահմանները, առաջարկվող միջոցառումները և դրանք իրականացնող մարմինների, իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց մասնակցությունը կարանտին միջոցառումներին:

Բույսերի կարանտինի եզրակացության հիման վրա, Գյուղատնտեսության նախարարության միջնորդությամբ, Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը որոշում է ընդունում բույսերի կարանտինի սահմանման վերաբերյալ:

Բույսերի կարանտին ծառայությունը Հայաստանի Հանրապետության սահմանված կարգին համապատասխան, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ղեկավարների հետ համագործակցելով՝ սահմանում և հայտարարում է կարանտին միջոցառումների ցանկը՝ ապահովելով բոլոր շահագրգիռ մարմինների, իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց իրազեկությունը՝ կարանտին գոտում պարտադիր կատարման ենթակա կանոնների և միջոցառումների մասին:

Բույսերի կարանտինի սահմանման դեպքում սահմանափակվում է բույսերի և բուսական ծագում ունեցող բեռների արտահոսքը, ինչպես նաև դրանց հետ առնչվող փոխադրամիջոցների ելքն ու մուտքը կարանտին գոտի: Սահմանափակումների դեպքերը և կարգը սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը:

Բույսերի կարանտինի ծառայությունը, տեղական ինքնակառավարման մարմինների և բույսերի պաշտպանության ծառայությամբ:

յան հետ համագործակցելով, կարանտին գոտում իրականացնում է նախատեսված բուսասանիտարական միջոցառումներ կարանտին օրգանիզմների ոչնչացման, վարակազերծման նպատակով, ինչպես նաև իրականացնում է այլ միջոցառումներ՝ կանխելու կարանտին օրգանիզմների տարածումը Հայաստանի Հանրապետության տարածքում:

Բույսերի կարանտինը հանվում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը՝ բույսերի կարանտին ծառայության եզրակացության և գյուղատնտեսության նախարարության միջնորդության հիման վրա:

ԲՈՒՅՍԵՐԻ ԿԱՐԱՆՏԻՆԻ ՍԱՀՄԱՆՄԱՆ ԵՎ ՎԵՐԱՑՄԱՆ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐԸ

Հայաստանի Հանրապետության տարածքում բույսերի կարանտին վնասակար օրգանիզմների հայտնաբերման, վերացման և տարածման կանխարգելման նպատակով տեսչության իրականացրած մոնիթորինգի և դրա արդյունքում տրված եզրակացության հիման վրա լիազոր մարմինը կարանտին սահմանելու վերաբերյալ առաջարկություն է ներկայացնում Հայաստանի Հանրապետության կառավարություն:

Բույսերի կարանտինը սահմանվում է հանրապետության, մարզի, համայնքի, բնակավայրերի կամ կազմակերպության տարածքում կամ դրանց մի մասում:

Եզրակացության մեջ նշվում են հայտնաբերված վնասակար օրգանիզմները, դրանց տարածման աստիճանը, հնարավոր վնասի գնահատումը, կարանտինի սահմանները, առաջարկվող միջոցառումների ցանկը, դրանք իրականացնող մարմինները, իրավաբանական ու ֆիզիկական անձանց մասնակցությունը կարանտին միջոցառումներին:

Լիազորված մարմնի որոշմամբ ստեղծվում է ժամանակավոր աշխատանքային խումբ, որտեղ ընդգրկվում են պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ներկայացուցիչներ:

Լիազորված մարմինը հաստատում է կարանտին միջոցառումների ցանկը:

Բույսերի կարանտին սահմանման դեպքում արգելվում և սահմանափակվում է բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավոր-

վող առարկաների արտածումը, ինչպես նաև դրանց հետ առնչվող փոխադրամիջոցների ելքն ու մուտքը կարանտին գոտի:

Հայաստանի Հանրապետության տարածքում կարանտին վնասակար օրգանիզմների տարածումը կանխելու նպատակով տեսչության տարածքային ստորաբաժանումը կարանտին գոտում վերահսկողություն է իրականացնում կարանտին վնասակար օրգանիզմների ոչնչացման և կարգավորվող առարկաների վարակազերծման բուսասանիտարական միջոցառումների անցկացման մասին:

Բույսերի կարանտին սահմանված գոտիներից բույսերի և բուսական արտադրանքի, սերմերի և տնկանյութի արտահանումը կատարվում է տեսուչի հսկողության ներքո:

Առանց բուսասանիտարական հավաստագրի կամ բուսասանիտարական անձնագրի առկայության արգելվում է կարանտին սահմանված գոտուց սերմերի, տնկանյութի առհանումը: Առանց հավաստագրի և առանց բուսասանիտարական անձնագրի արտածված ապրանքները ենթակա են վարակազերծման, անհրաժեշտության դեպքում՝ ոչնչացման:

Արգելվում է կարանտին գոտում առանց տեսչության տված ակտի, չհետազոտված, կարանտին վնասակար օրգանիզմներով, ինչպես նաև վարակված բազմամյա տնկարկներին հարող տարածքներում տնկարանի հիմնումը և չհետազոտված տարածքներից պատվաստակալների և պատվաստացուների մթերումը:

Յուրաքանչյուր տնկարանային տնտեսություն պարտադիր պետք է ունենա կարանտին հսկողության մատյան՝ աճեցված և իրացված տնկանյութի կարանտին հետազոտությունների ին կարանտին վնասակար օրգանիզմների բացակայության, պարտադիր կատարման միջոցառումների վերաբերյալ տեղեկությունները գրանցելու համար:

Բուսասանիտարական վերահսկողության ենթակա բույսերի, բուսական արտադրանքի, սերմերի և տնկանյութի արտադրությամբ, մթերմամբ, փոխադրմամբ, պահեստավորմամբ և իրացմամբ զբաղվող ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք կարանտին վնասակար օրգանիզմների դեմ պայքարի միջոցառումները կազմակերպում և անցկացնում են տեսչության անմիջական հսկողության ներքո:

Տեսուչը ստուգում է բուսասանիտարական անձնագրի առկայությունը և բեռի համապատասխանությունը բուսասանիտարական անձնագրի տվյալներին:

Եթե բուսասանիտարական զննումից և (կամ) ստուգումից և (կամ) փորձաքննությունից պարզվել է, որ արտադրողի արտադրած,

օգտագործած կամ պահեստավորած բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների որոշակի խմբաքանակ առողջ է և վնասակար օրգանիզմների տարածման վտանգ չի ներկայացնում, ապա բուսասանիտարական անձնագիրը լրացվում է միայն տվյալ խմբաքանակի համար:

Եթե կարանտին վնասակար օրգանիզմներով վարակվածությունը հայտնաբերված է, ապա տեսչությունը տվյալ արտադրական տարածքում, շենքերում, պահեստներում, փոխադրամիջոցներում հայտնաբերված բույսերի, բույսերի մասերի կամ այլ վարակակիրների նկատմամբ սահմանում է կարանտին՝ անհրաժեշտության դեպքում վարակազերծում է կամ ուղարկում վերամշակման, ոչնչացնում՝ միայն Էկոլոգիապես անվտանգ եղանակով, համայնքի ղեկավարի հատկացրած վայրում ու նշանակված ներկայացուցչի մասնակցությամբ, և կազմում է լիազոր մարմնի հաստատած ձևի ակտ:

Բույսերի կարանտինը չեղյալ է հայտարարվում վնասակար օրգանիզմների օջախների ոչնչացման և համապատասխան միջոցառումների իրականացման դեպքում՝ տեսչության եզրակացության հիման վրա՝ լիազորված մարմնի առաջարկությամբ:

Բույսերի կարանտինի սահմանելու և կարանտինի չեղյալ հայտարարելու մասին տեղեկությունները տրվում են ռադիոյի, հեռուստատեսության, մամուլի և զանգվածային լրատվության այլ միջոցներով:

Բույսերի կարանտինի գոտում իրականացվում է՝ բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների պարտադիր ախտահանում (վարակազերծում) կամ ոչնչացում:

Բույսերի կարանտինի գոտում սահմանափակվում կամ արգելվում են բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների արտածումը, ինչպես նաև դրանց հետ առնչվող փոխադրամիջոցների ելքն ու մուտքը:

Տեսուչը պարտավոր է կարանտին գոտում ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց տալ առաջադրանքներ սույն օրենքի պահանջների կատարման վերաբերյալ և հսկողություն իրականացնել դրանց կատարման նկատմամբ:

ՍԱՀՄԱՆԱՅԻՆ ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ԿԱՐԱՆՏԻՆ ՀՅՈՂՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Այլ երկրներից Հայաստանի տարածք կարանտին օրգանիզմների թափանցումը կանխելու համար, ուրիշ հսկող պետական մարմինների հետ համատեղ (սահմանային, մաքսային), պետական սահմանային անցումային կետերում իրականացվում է ներմուծվող ենթակարանտինային մթերքների պարտադիր ստուգում: Բուսական ծագում ունեցող բեռների սահմանային ստուգումները և վերցրած նմուշների լաբորատոր փորձաքննությունը կազմում են միասնական փոխկապակցված արտադրական պրոցես: Մինչև բույսերի կարանտինի սահմանային կետի տեսուչի կողմից բուսական ծագում ունեցող բեռի ստուգումը, նա պարզում է, արդյոք արտահանվող երկրի կողմից ենթակարանտինային բեռին տրված է հավաստագիր: Ուղեկցվող փաստաթղթերից ճշտվում է թե, որ երկրից է ներմուծվում բեռը, պահպանվում են արդյոք արտահանման պայմանները: Մինչև ուղարկելը բեռը ենթարկվել է վարակազերծման և ունի հավաստագիր՝ բեռը վարակազերծելու մասին: Փաստաթղթերն ուսումնասիրելուց հետո է միայն տեսուչն անցնում ենթակարանտինային բեռի ստուգման: Ստուգումներն անհրաժեշտ է կատարել մանրակրկիտ և որակով: Այն դեպքում, երբ բեռը վարակված չէ կարանտին օրգանիզմներով, թույլատրվում է այն տեղափոխել երկրի ներս՝ ըստ բեռի նշանակման վայրի, միաժամանակ տեսուչն անմիջապես տեղեկացնում է բույսերի կարանտինի պետական ծառայությանը, բեռի տեղ հասնելուն պես նորից մանրակրկիտ ստուգում անցկացնելու մասին:

Եթե տրանսպորտային միջոցների արտաքին մակերեսին, ինչպես նաև բեռների, կոնտեյներների և հակավորումների վրա նկատվում են կարանտին կամ ուրիշ վտանգավոր կենդանի վնասատուներ, ապա ստուգումները դադարեցվում են և վարակված տրանսպորտն առանձին կամ բեռների հետ վարակազերծվում է:

Ներմուծվող բուսական ծագում ունեցող բեռների ստուգումներ են անցկացվում նաև երկրի ներսում՝ հումք վերամշակող գործարաններում:

Սերմերը և տնկանյութը սովորաբար պահանջում են համակողմանի փորձաքննություն, այս դեպքում հաճախ դիմում են բարդ լաբորատոր հետազոտությունների: Շատ հանգամանքներում նրանց բուսասանիտարական կարանտին վիճակը որոշելու համար հարկ է լինում անցկացնել երկարաժամկետ ֆիտոպաթոլոգիական, մանրէակենսաբանական և ուրիշ լաբորատոր անալիզներ: Միջազգային ծանրոցները և փաթեթներն օգտակար կենդանի միջատներով, մսկե-

րի, բակտերիաների, նեմատոդների կուլտուրաներով, հերբարիումներով՝ նախատեսված գիտական հիմնարկների համար, բույսերի կարանտինային սահմանային կետի տեսուչն՝ առանց բացելու հանձնում է կարանտին լաբորատորիա փորձաքննության:

**ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ԵՎ ՆԵՐՄՈՒՃՄԱՆ
ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԻ ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ
ՀՍԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Բույսերի, բուսական ծագում ունեցող բեռների մուտքը Հայաստանի Հանրապետության սահմանային կետերով թույլատրվում է միայն բուսասանիտարական պարտադիր ստուգում անցնելուց հետո:

Հայաստանի Հանրապետության սահմանային կետերում բուսասանիտարական հսկողություն իրականացվում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սահմանված կարգով: Բույսերի, բուսական արտադրանքի մաքսային ձևակերպումը կատարվում է բուսասանիտարական նորմերի համապատասխանությունը հաստատող փաստաթղթերի համապատասխանության դեպքում:

— Բույսերի, բուսական արտադրանքի արտահանումը Հայաստանի Հանրապետության տարածքից թույլատրվում է միայն բուսասանիտարական հավաստագրի առկայության դեպքում: Հավաստագիրը տրվում է այն դեպքում, երբ դա համապատասխանում է ներկրող երկրների բուսասանիտարական նորմերին: Հավաստագրի ձևը պետք է համապատասխանի բույսերի պաշտպանության միջազգային կոդեքսիայով հաստատված նմուշին: Բուսասանիտարական հավաստագիրը համարվում է անվավեր, չվավերացված փոփոխությունների և ուղղումների դեպքում:

— Տարանցիկ և բուսական ծագում ունեցող բեռները Հայաստանի Հանրապետության սահմանային կետերում ենթակա չեն բուսասանիտարական հսկողության, եթե դրանք գտնվում են՝ արտահոսքը բացառող՝ ամբողջովին փակ, կնիքով զմռսված տարաներում: Եթե բույսերը կամ բուսական արտադրանքը գտնվում են այնպիսի տարաներում, որոնցից հնարավոր է վնասակար օրգանիզմների թափանցում շրջակա միջավայր, կամ կան ստույգ տեղեկություններ նման վտանգի հնարավորության մասին, ապա դրանք նույնպես ենթակա են պարտադիր բուսասանիտարական ստուգման: Այս դեպքում տարանցիկ բույսերի, բուսական արտադրանքի մուտքը Հայաստանի Հանրապետության տարածք հնարավոր է սահմանային

կարանտին տեսուչի համապատասխան փաստաթղթի առկայության դեպքում:

_Բույսերի կարանտին վնասակար օրգանիզմների մուտքը, տարածումն ու վարակի օջախները վերացնելու համար, բույսերի կարանտին ծառայության պետական տեսուչի ուսումնասիրության հիման վրա, վարակակիր կամ հիվանդության կասկած առաջացնող բույսերը, բուսական արտադրանքը, առգրավում են ախտահանման կամ ոչնչացման նպատակով՝ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով:

_Բույսերի կարանտին ծառայությունն իր առջև դրված խնդիրներն իրագործելիս՝ Գյուղատնտեսության նախարարության միջոցով համագործակցում է Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման և տեսչական ինքնակառավարման մարմինների, բույսերի պաշտպանության ծառայության, ագրարային պետական տեսչությունների, մաքսային մարմինների, շրջակա միջավայրի պահպանության և այլ ծառայությունների հետ, ինչպես նաև համապատասխան միջազգային կազմակերպությունների հետ:

Բույսերի կարանտինի ծառայության հետ առնչվող իրավաբանական և ֆիզիկական անձինք պարտավոր են՝ ապահովել սահմանված բուսասանիտարական կանոնների պահանջների կատարումը՝ չխոչընդոտել կարանտինի տեսուչների կողմից իրականացվող օրինական ստուգումներին և բուսասանիտարական միջոցների անցկացմանը, և բուսասանիտարական փորձաքննության նպատակով հատկացնել փորձանմուշներ:

ՖՈՒՄԻԳԱՑԻԱՆ ԵՎ ԴՐԱ ԷՆՈԹՅՈՒՆԸ

Ֆումիգացիայի միջոցով վարակազերծվում են բուսական ծագում ունեցող բեռները, պահեստները, երկաթուղային վագոնները, նավախցիկները և այլն: Անորակ վարակազերծումը, հաճախ կապված է գազացման տեխնոլոգիայի և ռեժիմի անկատարելությունից, որոնք չեն համապատասխանում արտադրական պայմաններին: Արտադրական պայմաններն էապես ազդում են դեզինսեկցիայի արդյունավետության վրա: Լավագույն արդյունք ստանալու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել շատ գործոններ՝ սկսած բոլորից ավելի ընդունված ֆումիգանտի օգտագործումից:

Կան շատ քիմիական միացություններ, որոնք ունեն ցնդելու հատկություն սովորական ջերմության պայմաններում և բավարար թունուճակ (տոկսիկ) են, որպեսզի դրանց դասեն ֆումիգանտների շարքին: Սակայն գազերի մեծ մասը ֆումիգացիայի համար չեն օգ-

տագործվում ոչ ցանկալի հատկություններ ունենալու հետևանքով՝ հիմնականում քիմիական անկայունության և առարկաների (Նյութերի) վրա քայքայիչ ազդեցություն թողնելու պատճառով: Բոլոր հայտնի ֆումիզանտները, ինչ որ չափով վտանգավոր են մարդու համար: Դրանց անվտանգ կիրառման համար մշակված են անհրաժեշտ միջոցառումներ:

Ֆումիզացիայում կիրառվում են հետևյալ արտահայտությունները (տերմինները)՝

Դոզա- դոզան անվանվում է տրվող ֆումիզանտի քանակությունը և արտահայտվում է ֆումիզանտի քաշային ծավալով՝ գազացման ենթակա մեկ միավոր ծավալում: Որպես օրենք դոզան արտահայտվում է գրամներով մեկ խորհանարդ մետրում ($գ/մ^3$):

Խտություն- անվանում են գազի փաստացի քանակությունը, որը գտնվում է ֆումիզացիոն համակարգի օդի տվյալ ծավալում: Խտությունը սովորաբար որոշում են անհրաժեշտ կետերից, նմուշների վերցված անալիզով:

Ֆումիզանտները և դրանց փոխարինողները

Բրոմ մեթիլ կամ մեթիլբրոմիդ- առաջին անգամ սինթեզվել է Պերկինսոնի կողմից 1884 թվականին և որպես ֆումիզանտ առաջարկվել է ամբարային վնասատուների դեմ պայքարելու համար՝ սկզբում Ֆրանսիայում ապա Կալիֆորնիայում:

Քիմիապես մաքուր բրոմ մեթիլն ($CH_3 Br$) իրենից ներկայացնում է անգույն, առանց հոտի գազ: Հեղուկ բրոմ մեթիլի եռման ջերմաստիճանը՝ $3,6-4,5^\circ C$: Գազ վիճակում բրոմ մեթիլն օդից ավելի քան 3 անգամ ծանր է:

Գյուղատնտեսական և այլ մթերքների, դատարկ պահեստների վարակազերծման համար կիրառում են տեխնիկական բրոմ մեթիլը, որը հեղուկ վիճակում անգույն կամ թույլ դեղնավուն է՝ 98,5% ազդող Նյութի (բրոմ մեթիլ) պարունակությամբ: Բրոմ մեթիլի չցնդող մնացորդն իրենից հիմնականում ներկայացնում է՝ մուգ գույնի երկաթի բրոմ: Տեխնիկական բրոմը, երբեմն ունենում է անդուր հոտ (հոտած սպիտակուցի հոտ), որը կարող է պահպանվել գազացիայի ենթարկված պահեստի օդում: Սակայն այդ հոտը չի փոխանցում գազացված մթերքներին: Բրոմ մեթիլը թունոնակ է՝ միջատների, տզերի զարգացման բոլոր փուլերի համար:

Արդյունավետ ֆումիզացիայի կարևոր պայմանը գազացվող տարողությունների (որոնց ներսում կատարվում է վարակազերծումը) հերմետիկությունն է և դրանց հագեցումն է հսկիչ սարքավորում-

ներով (օդամղիչ՝ գազի դիֆուզիոն՝ փոխադարձ ներթափանցումն ապահովելու համար):

Վարակազերծման համար օգտագործում են՝ վակուումային և ոչ վակուումային խցիկներ, ինչպես նաև այդ նպատակի համար հարմարեցված շենք և ոչ ստանդարտ հերմետիկ տարողություններ: Վակուումային խցիկները պատրաստում են մետաղից կամ երկաթբետոնից: Նման խցիկների ծավալն ապրանքային վագոնն է ներառելու համար՝ 300մ^3 է, իսկ բեռնատար ավտոմեքենաների և կոնտեյների համար 150մ^3 : Նման ֆումիգացիոն խցիկներ գործում են հիմնականում խոշոր նավավահանգիստներում: Խցիկների ներսում վակուումն առաջացնում են հատուկ սարքերի կամ վակուում պոմպերի կիրառմամբ, որի աշխատանքը նպաստում է այդ ծավալում գազի արագ տարածմանը և մթերքների մեջ թափանցմանը:

Ոչ վակուումային խցիկներում, վարակազերծումն ընթանում է՝ մթնոլորտային ճնշման պայմաններում, որի համար օգտագործում են հզոր վիստրիկատորներ (օդախառնիչներ): Նման խցիկներ լայնորեն կիրառվում են խաղողի, պտղատու, հատապտղի տնկանյութի վարակազերծման համար:

Ամռանը, երբեմն գազացում կատարում են պոլիէթիլենային թաղանթից պատրաստած ծածկատներում:

Վարակազերծելիս՝ մեթիլբրոմիդի կարանտին վնասատուների համար մահացու (լեթալ) նորմերը՝

1. Արևելյան պտղակերի համար՝ խցիկում ջերմաստիճանը $9-10^{\circ}\text{C}$, բրոմ մեթիլի դոզան $40\text{գ}/\text{մ}^3$, տևողությունը՝ 3 ժամ:

2. Ամերիկյան ճերմակաթիթեռի դեպքում՝ խցիկում ջերմաստիճանը $14-16^{\circ}\text{C}$, բրոմ մեթիլի դոզան $30\text{գ}/\text{մ}^3$, տևողությունը՝ 3 ժամ:

3. Կալիֆորնյան վահանակիր՝ տնկիների վարակազերծման դեպքում՝ խցիկում ջերմաստիճանը $8-9^{\circ}\text{C}$, բրոմ մեթիլի դոզան $50\text{գ}/\text{մ}^3$, տևողությունը՝ 4 ժամ:

Ըստ Տոնտեպյան արձանագրության բրոմ մեթիլը քայքայում է օզոնային շերտը, դրա համար ծրագրվում է նրա կիրառման աստիճանական սահմանափակում: Այսպես 2001թ. հունվարի 1-ից առաջարկվել է 25%-ով կրճատել դրա արտադրությունը, 2005 թվականից՝ 50%-ով, իսկ 2010 թվականից լրիվ դադարեցնել բրոմ մեթիլի արտադրությունը: Բրոմ մեթիլին կփոխարինեն՝ ֆոսֆինը, ֆոստոքսինը, կվիկֆոսը և այլն: Սակայն վերջիններս որոշ չափով արդյունավետությամբ զիջում են բրոմ մեթիլին:

Ֆոսֆին- վերջին տարիներին միջազգային ճանաչում է ստացել, որպես ֆումիգանտ՝ ֆոսֆորական ջրածինը կամ ֆոսֆինը: Այս

պատրաստուկն անգամ կիրառվել է 1934 թվականին պահեստում՝ ցորենի վնասատուների դեմ: Ֆոսֆինի քիմիական բանաձևն է՝ PH_3 -ը, ֆոսֆինը գազ վիճակում օդից 1,5 անգամ ծանր է, ունի կարբիդի հոտ: Ֆոսֆինը ստանում են ալյումինի ֆոսֆիդի հաբերից: Հաբերի տրամագիծը՝ 19մմ է, հաստությունը՝ 6մմ, քաշը՝ 3 գրամ: Հաբերը 12-48 ժամվա ընթացքում քայքայվում են, որքան բարձր է ջերմաստիճանն, այնքան քայքայումն արագ է կատարվում:

ՀՀ ԲՈՒՄԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Օրենքում օգտագործվող հիմնական հասկացությունները.

**բույսեր`** բույսերն ամբողջությամբ և բույսերի առանձին մասերը, այդ թվում` սերմերը, սաղմը,

բույսերի կարանտին` բույսերի պաշտպանության պետական միջոցառումների համալիր, որի նպատակն է կանխել բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների համար առանձնապես վնասակար օրգանիզմների մուտքը Հայաստանի Հանրապետության տարածք, ինչպես նաև բացահայտել, մեկուսացնել և վերացնել դրանցով վարակված օջախները,

բույսերի պաշտպանության միջոցներ` բույսերի վնասակար օրգանիզմների կանխարգելման, դրանց դեմ պայքարի և վերացման համար կիրառվող քիմիական, կենսաբանական միջոցներ,

**բուսական արտադրանք`** բուսական ծագման չվերամշակված նյութ (ներառյալ` հացահատիկը), ինչպես նաև վերամշակված մթերքներ (բացառությամբ ջերմամշակում անցածների), որոնք իրենց բնույթով կամ վերամշակման եղանակով կարող են ստեղծել վնասակար օրգանիզմների ներթափանցման և (կամ) տարածման վտանգ,

բուսասանիտարական հավաստագիր` փաստաթուղթ, որը պատրաստված է բույսերի կարանտինի և բույսերի պաշտպանության միջազգային համաձայնագրի նմուշին համապատասխան և հավաստում է, որ բեռը համապատասխանում է բուսասանիտարական կանոնների և նորմերի պահանջներին,

**բուսասանիտարական վտանգի վերլուծություն`** կենսաբանական և տնտեսական տվյալների գնահատում` վնասակար օրգանիզմների կարգավորման անհրաժեշտությունը որոշելու և դրա դեմ պայքարի բուսասանիտարական միջոցառումներն ուժեղացնելու նպատակով,

բուսասանիտարական կանոններ և նորմեր` Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով, Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սահմանված բուսասանիտարական պահանջներ, ինչպիսիք են զննումը, ստուգումը, փորձաքննությունը, վերլուծությունը, վերահսկողությունը կամ մշակումը, որոնք կիրառվում են բուսասանիտարական հավաստագրերի տրամադրման ժամանակ կարանտին վնասակար օրգանիզմների ներթափանցման

կանխարգելման կամ կարգավորվող ոչ կարանտին վնասակար օրգանիզմներից սպասվող տնտեսական վնասի սահմանափակման, առողջ բույսերի և բուսական արտադրանքի արտադրության կամ ներմուծման նպատակով,

բույսերի պաշտպանություն՝ բույսերի, բուսական արտադրանքի աճեցման, փորձարկման ու փոխադրման վայրերից ագրոտեխնիկական, քիմիական, կենսաբանական և այլ միջոցառումների համալիր կիրառում, շրջակա միջավայրի, բույսերի ու կենդանիների պաշտպանություն վնասակար օրգանիզմների դեմ պայքարելու նպատակով,

բուսասանիտարական զննում՝ բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների ակնադիտական հետազոտություն՝ վնասակար օրգանիզմների առկայությունը կամ բացակայությունը պարզելու նպատակով,

բույսերի կարանտին վնասակար օրգանիզմներ՝ վտանգի ենթարկված տարածքի համար տնտեսական նշանակություն ունեցող վնասակար օրգանիզմ, որը դեռևս բացակայում է կամ առկա է, սակայն սահմանափակ է տարածված և պայքարի օբյեկտ է ու պաշտոնապես հսկվում է,

բույսերի վնասակար օրգանիզմ՝ բույսերի, բուսական արտադրանքի համար վնասակար օրգանիզմների՝ հիվանդությունների, վնասատուների և մոլախոտերի ցանկացած բոլոր տեսակները,

բույսերի կարանտին գոտի՝ տարածք, որտեղ գոյություն ունեն կարանտին վնասակար օրգանիզմներ, որոնց հետագա տարածումը կանխարգելու և վերացնելու նպատակով սահմանվել է կարանտին հսկողություն և անցկացվում են բուսասանիտարական պայքարի միջոցառումներ,

բույսերի կարգավորվող ոչ կարանտին վնասակար օրգանիզմ՝ ոչ կարանտին վնասակար օրգանիզմ, որի առկայությունը տնտեսական վնաս է հասցնում սերմանյութի և տնկանյութի նպատակային օգտագործմանը, և որը հսկվում է ներմուծող երկրի կողմից,

բույսերի ներմուծման թույլտվություն՝ տվյալ ապրանքի ներմուծման համար ներմուծող երկրի բուսասանիտարական կանոնների պահանջներն ապահովելու նպատակով արտահանող երկրին տրվող պաշտոնական փաստաթուղթ,

բույսերի վնասակար օրգանիզմների դեմ պայքար՝ կարանտին վնասակար օրգանիզմների սերնդատվության ճնշման, տեղայնացման կամ վերացման, ինչպես նաև կարգավորվող ոչ կարան-

տին վնասակար օրգանիզմների կառավարման նպատակով բուսասանիտարական կանոնների պարտադիր կիրառում,

բուսասանիտարական վերահսկողություն՝ Հայաստանի Հանրապետության օրենքով բուսասանիտարիայի բնագավառում գործառույթներ իրականացնող տեսչության (տեսուչի) կողմից իրականացվող բուսասանիտարական ստուգում, որը նպատակաուղղված է բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների ներմուծման, արտահանման, վերաարտահանման բուսասանիտարական հավաստագրերի տրամադրման ժամանակ կարանտին վնասակար օրգանիզմների ներթափանցման և հետագա տարածման կանխարգելմանը կամ կարգավորվող ոչ կարանտին վնասակար օրգանիզմներից սպասվող տնտեսական վնասի սահմանափակմանը, առողջ բույսերի և բուսական արտադրանքի արտադրությանը կամ ներմուծմանը, պետական գրանցում չստացած, օգտագործման համար ոչ պիտանի, ժամկետանց և արգելված բույսերի պաշտպանության միջոցների իրացման և օգտագործման բացառմանը,

բույսերի սահմանային կարանտին հսկիչ կետ՝ Հայաստանի Հանրապետության մաքսային սահմանի անցման կետերում գործող բուսասանիտարիայի բնագավառում գործառույթներ իրականացնող տեսչության (այսուհետ՝ տեսչություն) ստորաբաժանում, որը պետական սահմանում իրականացնում է բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների ներմուծման և արտահանման ժամանակ բուսասանիտարական վերահսկողություն, ինչպես նաև պաշտպանում է Հայաստանի Հանրապետության տարածքը, բույսերի վնասակար օրգանիզմների ներթափանցումը այլ պետություններից,

կարգավորվող առարկա (կարանտին օբյեկտ)՝ ցանկացած բույս, բուսական արտադրանք, պահեստային տարածք, փաթեթավորման նյութ, տրանսպորտային միջոց, բեռնարկղ, հող և ցանկացած այլ օբյեկտ կամ նյութ, որը կարող է պարունակել կամ տարածել վնասակար օրգանիզմ, և որի նկատմամբ անհրաժեշտ է կիրառել բուսասանիտարական միջոցառումներ,

բուսասանիտարական փորձաքննություն՝ բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների լաբորատոր հետազոտություն՝ վնասակար օրգանիզմների առկայությունը կամ բացակայությունը հայտնաբերելու նպատակով,

բուսասանիտարական ստուգում՝ բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների բուսասանիտարական

զննում և (կամ) բուսասանիտարական փորձաքննություն՝ վնասակար օրգանիզմների առկայությունը կամ բացակայությունը, ինչպես նաև փաստաթղթերում ներկայացված տվյալների համապատասխանությունը որոշելու նպատակով,

Ներմուծման (արտահանման) բուսասանիտարական հավաստագիր՝ հավաստագիր, որը բուսասանիտարական ստուգման դրական արդյունքների դեպքում տրվում է մաքսային սահմանի անցումային կետերում և հավաստում է ներմուծման (արտահանման) թույլտվությունը,

բուսասանիտարիա՝ առողջ միջավայրում առողջ բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների արտադրությանը նպատակաուղղված միջոցառումների համակարգ,

բուսասանիտարական հաշվառում՝ բուսասանիտարական վերահսկողության իրականացման նպատակով ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց վերաբերյալ տվյալների հավաքում, դասակարգում, պահպանում, թարմացում և օգտագործում,

բուսասանիտարական հաշվառման վկայական՝ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց տրվող փաստաթուղթ, որը ներառում է սրանց ծածկագիրը, գործունեության տեսակը և գտնվելու վայրը,

բուսասանիտարական միջոցառում՝ պաշտոնական ընթացակարգ՝ ուղղված կարանտին վնասակար օրգանիզմների ներթափանցման և (կամ) տարածման կամ կարգավորվող ոչ կարանտին վնասակար օրգանիզմներից սպասվող տնտեսական վնասի սահմանափակմանը,

բուսասանիտարական անձնագիր՝ փաստաթուղթ, որն ուղեկցում է հանրապետությունում արտադրված բույսերը, բուսական արտադրանքը, կարգավորվող առարկաները և հավաստում, որ բեռը ստուգված է ու զերծ կարանտին վնասակար օրգանիզմներից, նաև հիմք է հանդիսանում արտահանման բուսասանիտարական հավաստագրի տրամադրման համար,

մոնիթորինգ՝ բուսասանիտարական իրավիճակի ստուգման պաշտոնական շարունակական գործընթաց,

խմբաքանակ՝ միևնույն ապրանքի միավորների համացույցություն, որոնք տարբերվում են միմյանցից իրենց կազմի համասեռությամբ, ծագմամբ և բեռի մաս են կազմում,

համապատասխանության ստուգում՝ բուսասանիտարական պահանջներին համապատասխանության ստուգման պաշտոնական ընթացակարգ,

հետազոտություն՝ սահմանված ժամանակահատվածում պաշտոնական միջոցառում՝ տվյալ տարածքում վնասակար օրգանիզմների կազմի և սերնդատվության բնութագրի որոշման նպատակով,

վերաարտահանվող բեռ՝ բեռ, որը ներմուծվող երկրից հետագայում արտահանվում է: Բեռը կարող է պահպանվել, բաժանվել մասերի, խառնվել այլ բեռների հետ կամ վերափաթեթավորվել,

տեսուչ՝ բուսասանիտարական կանոնների և նորմերի պահպանման ու կատարման նկատմամբ օրենքներով սահմանված կարգով բուսասանիտարական վերահսկողություն իրականացնելու լիազորություն ունեցող պաշտոնատար անձ,

տեսչություն՝ բուսասանիտարական կանոնների և նորմերի պահպանման ու կատարման նկատմամբ օրենքով սահմանված կարգով բուսասանիտարական վերահսկողությունը իրականացնելու իրավասություն ունեցող լիազորված պետական մարմնի ստորաբաժանում,

տարանցիկ փոխադրվող բեռ՝ բեռ, որը փոխադրվում է Հայաստանի Հանրապետության մաքսային տարածքով մուտքի մաքսային մարմնից ելքի մաքսային մարմին և ենթարկվում է պաշտոնական ընթացակարգերի, որոնք ապահովում են դրա ամբողջական, առանձնացված և փաթեթավորված պահպանությունը,

սերմանյութ և տնկանյութ՝ բույսեր՝ նախատեսված ցանքի, տնկման, վերատնկման (սածիլավորման) կամ հողում մնալու համար:

ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԻԱՅԻ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ

Բուսասանիտարիայի բնագավառում Հայաստանի Հանրապետության կառավարության լիազորությունները

Բուսասանիտարիայի բնագավառում Հայաստանի Հանրապետության կառավարության լիազորություններն են՝

1) պետական քաղաքականության իրականացման ապահովումը.

2) բուսասանիտարիայի միջազգային համագործակցության պետական ծրագրերի հաստատումը.

4) բույսերի պաշտպանության միջոցների պետական գրանցման կարգի սահմանումը.

5) բույսերի պաշտպանության միջոցների և պարարտանյութերի փորձաքննության անցկացման կարգի և բույսերի պաշտպանության միջոցների ներմուծման կամ արտահանման եզրակացության ձևերի սահմանումը.

6) բույսերի կարանտինի սահմանումը և կարանտինի չեղյալ հայտարարումը.

7) տեսուչի համազգեստի կրման կարգի և ձևի սահմանումը.

8) սույն օրենքից բխող այլ իրավական ակտերի ընդունումը:

Բուսասանիտարիայի բնագավառում լիազոր մարմնի իրավասությունները

Բուսասանիտարիայի բնագավառում լիազոր մարմինը՝

1) հաստատում է բույսերի կարանտին և կարգավորվող ոչ կարանտին վնասակար օրգանիզմների ցանկը.

2) հաստատում է բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների կարանտին վնասակար օրգանիզմների դեմ պայքարի, վարակի օջախի, դրա նկատմամբ պաշտպանության ու վերահսկողության ենթակա տարածքների սահմանները.

3) հաստատում է ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց սույն օրենքին համապատասխան լիազորված մարմնի կողմից տրվող փաստաթղթերի օրինակելի ձևերը՝ նմուշառման, վարակազերծման, վերադարձման, ոչնչացման ակտերի, կարանտին փորձաքննության վկայագրի, փորձարկման արձանագրության, ներմուծ-

վող ապրանքի և վնասակար օրգանիզմների հանդեպ արգելքի ծանուցման և այլն.

4) հաստատում է բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների բուսասանիտարական փորձաքննության արդյունքների գրանցամատյանի օրինակելի ձևը.

5) հաստատում է բուսասանիտարական հսկողության ենթակա բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների ցանկը, դրանց բուսասանիտարական փորձաքննության մեթոդներն ու եղանակները.

7) վերահսկողություն է իրականացնում բուսասանիտարական կանոնների և նորմերի կատարման նկատմամբ.

8) փորձաքննության միջոցով ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց տալիս է եզրակացություն՝ բույսերի պաշտպանության միջոցների արտադրության, պահպանման, իրացման, ներմուծման և արտահանման համար.

9) կազմակերպում է բույսերի կարանտինի և բույսերի պաշտպանության միջոցառումներ.

10) ուսումնասիրում և վերլուծում է բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների արտադրության, վերամշակման, պահպանման, փոխադրման և իրացման գործընթացները.

11) համագործակցում է միջազգային և այլ կազմակերպությունների հետ.

12) ապահովում է պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ համագործակցությունը.

13) իրականացնում է օրենսդրությամբ սահմանված այլ լիազորություններ.

14) հաստատում է բուսասանիտարական անձնագրի ձևը.

15) հաստատում է վնասակար օրգանիզմներից ազատ գոտիների սահմանման կարգը՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքում վնասակար օրգանիզմներ հայտնաբերելու և դրանց հետագա տարածումը կանխարգելելու նպատակով պարբերաբար անցկացվող մոնիթորինգի հիման վրա.

16) հաստատում է տեսչության խորհրդանիշի և տարբերանշանի ձևերը և դրանք կրելու կարգը:

ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԻԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Բուսասանիտարիայի խնդիրները

1) Հայաստանի Հանրապետության տարածքում բույսերի կարանտին և կարգավորվող ոչ կարանտին վնասակար օրգանիզմների հայտնաբերման և ոչնչացման կազմակերպման վերահսկողությունը.

2) Հայաստանի Հանրապետության տարածք բույսերի կարանտին վնասակար օրգանիզմների ներթափանցման և տարածման կանխարգելումը՝ բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների գնման, փորձաքննության համար նմուշառման և բույսերի պաշտպանության նպատակով միջոցառումների իրականացումը.

3) բուսասանիտարական կանոնների և նորմերի պահպանումը՝ բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների ներմուծման, արտահանման, վերաարտահանման և տարանցիկ փոխադրման ժամանակ.

4) բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների արտադրության և վերամշակման ընթացքում, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության տարածքում գործող իրացման կետերում բուսասանիտարական կանոնների և նորմերի պահպանման վերահսկողությունը.

5) բույսերի վնասակար օրգանիզմների զանգվածային բազմացումն ու տարածումը ժամանակին կանխատեսելու, ախտորոշելու և կանխարգելելու նպատակով միջոցառումների իրականացումը.

6) գյուղատնտեսական, գեղազարդային մշակաբույսերի, անտառի բուսասանիտարական վիճակի բարելավման, օրգանական բերքի ստացման նպատակով և շրջակա միջավայրին, բուսական և կենդանական աշխարհին սպառնացող վնասի բացառման ապահովումը:

ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՄՇՏԱԴԻՏԱՐԿՈՒՄ (մոնիթորինգ)

1. Հայաստանի Հանրապետության տարածքում կարանտին բուսասանիտարական մշտադիտարկումն (մոնիթորինգը) իրականացվում է լիազոր մարմնի ղեկավարի հրամանի հիման վրա, որտեղ նշվում են մշտադիտարկում իրականացնող մարմնի անվանումը,

մշտադիտարկում իրականացնող անձի (անձանց) պաշտոնը, անունը, ազգանունը, մշտադիտարկման նպատակը, ժամանակահատվածը, դիտարկվող հարցերի շրջանակը և մշտադիտարկման ենթակա տարածքի անվանումը և (կամ) հասցեն:

2. Բուսասանիտարական մշտադիտարկում իրականացվում է յուրաքանչյուր կարանտին վնասակար օրգանիզմի նկատմամբ, որի նպատակն է՝

1) բացահայտել կարանտին վնասակար օրգանիզմի՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածք թափանցելու և Հայաստանի Հանրապետությունում տարածվելու ուղիները.

2) անընդհատ վերահսկել կարանտին վնասակար օրգանիզմի՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքում հայտնվելը, զարգացումը և տարածվելը.

3) մշտադիտարկման արդյունքներով ստացված տեղեկատվության միջոցով բացահայտել և գնահատել կարանտին վնասակար օրգանիզմի զանգվածային զարգացմանն ու տարածմանը նպաստող գործոնները.

4) որոշել կարանտին վնասակար օրգանիզմի տարածման տարածքը.

5) նախապատրաստել առաջարկություններ կարանտին վնասակար օրգանիզմի դեմ պայքարի համար անհրաժեշտ միջոցների ձեռնարկման վերաբերյալ,

6) բուսասանիտարական վիճակի զարգացման կանխատեսումը.

7) հավաքել բուսասանիտարական ռիսկերի կառավարման համար անհրաժեշտ տեղեկատվություն:

3. Հայաստանի Հանրապետության տարածքում կարանտին բուսասանիտարական մշտադիտարկումն իրականացվում է՝ հիմնվելով՝

1) կարանտին բուսասանիտարական հետազոտությունների արդյունքում ստացված տեղեկատվության վրա.

2) կարանտին հսկողության ենթակա արտադրանքում կարանտին վնասակար օրգանիզմի հայտնաբերման, կարանտին հսկողության ենթակա օբյեկտների՝ կարանտին վնասակար օրգանիզմով վարակվելու մասին բույսերի կարանտինի բնագավառում ծառայություններ մատուցող կազմակերպություններից ստացված տեղեկատվության վրա.

3) Հայաստանի Հանրապետության տարածքից արտահանվող կարանտին հսկողության ենթակա արտադրանքում կարանտին

վնասակար օրգանիզմի հայտնաբերման մասին օտարերկրյա պետությունների բույսերի պաշտպանության և կարանտինի վերաբերյալ ստացված ծանուցման հիման վրա:

4. Հայաստանի Հանրապետության տարածքում կարանտին բուսասանիտարական մշտադիտարկման տվյալների հիման վրա լիազոր մարմնի կողմից ամեն տարի պատրաստվում է հաշվետվություն Հայաստանի Հանրապետության տարածքում կարանտին բուսասանիտարական վիճակի մասին:

5. Հայաստանի Հանրապետության տարածքում կարանտին բուսասանիտարական մշտադիտարկման տարեկան ծրագիրը հաստատում է լիազոր մարմինը և հրապարակում պաշտոնական էլեկտրոնային կայքում:

6. Եթե բուսասանիտարական մշտադիտարկման արդյունքում պարզվում է, որ սահմանված բուսասանիտարական պահանջները չեն բավարարվել, ապա արտադրանքի փոխադրումը, իրացումը կամ այլ եղանակով տարածումը կասեցվում է, և համապատասխան բույսերի, բուսական արտադրանքի կամ կարգավորվող այլ առարկաների նկատմամբ կիրառվում են հետևյալ միջոցառումները՝

1) ենթարկվում են համապատասխան մշակման,

2) լիազոր մարմնի հսկողությամբ փոխադրվում են արդյունաբերական վերամշակման վայրեր կամ այնպիսի գոտիներ, որոնց համար դրանք ռիսկ չեն ներկայացնում,

3) ոչնչացվում են այն դեպքում, եթե այլ միջոցներով հնարավոր չէ բավարարել սահմանված պահանջները:

7. Սույն հոդվածի 1-ին մասով սահմանված կասեցումը վերանում է, եթե հաստատվում է, որ վնասակար օրգանիզմների տարածման ռիսկը բացառվել է:

ԲՈՒՅՍԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱՆՑՈՒՄԸ

1. Բույսերի պաշտպանության միջոցները պարտադիր ենթակա են պետական գրանցման:

2. Բույսերի պաշտպանության միջոցների գրանցումն իրականացնում է լիազորված մարմինը՝ բույսերի պաշտպանության միջոցների գրանցման հանձնաժողովի (այսուհետ՝ հանձնաժողով) եզրակացության հիման վրա: Հանձնաժողովի կազմը և լիազորությունները

ըը սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը:

3. Հայաստանի Հանրապետությունում արտադրված բույսերի պաշտպանության նոր միջոցների պետական գրանցումն իրականացվում է, եթե՝

1) դրանք երկու տարի անընդմեջ փորձարկվել են հանրապետության տարբեր բնակլիմայական գոտիներում,

2) առկա է դրանց մասին հանձնաժողովի դրական եզրակացությունը:

4. Օտարերկրյա պետություններում արտադրված ու փորձարկված և գործածության մեջ գտնվող բույսերի պաշտպանության միջոցների պետական գրանցումը Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացվում է, եթե առկա է դրանց մասին հանձնաժողովի դրական եզրակացությունը:

5. Բույսերի պաշտպանության միջոցների գրանցման մասին եզրակացություն տալու համար պահանջվում են հետևյալ փաստաթղթերը՝

1) Հայաստանի Հանրապետությունում բույսերի պաշտպանության նոր սինթեզված, փորձարկված միջոցների համար՝

ա) տեղեկանք՝ Հայաստանի Հանրապետության տարբեր հողակլիմայական պայմաններում դրանց երկու տարվա դաշտային և լաբորատոր փորձարկման արդյունքների մասին,

բ) առողջապահության, բնապահպանության, գյուղատնտեսության, գիտության և կրթության լիազոր մարմնի մասնագիտական դրական եզրակացությունները,

2) օտարերկրյա պետություններում արտադրված ու փորձարկված և գործածության մեջ գտնվող բույսերի պաշտպանության միջոցների պետական գրանցման համար՝

ա) բույսերի պաշտպանության միջոցի առևտրային անվանումը, ազդող նյութը, ձևը, արտադրող ֆիրման,

բ) գրանցող երկիրը, գրանցման տարեթիվը և համարը, ընդգրկվածությունը գործող անվանացանկում,

գ) բույսերի պաշտպանության միջոցի ծախսի նորման, մշակվող օբյեկտը, վնասակար օրգանիզմը, մշակման ժամկետը, եղանակը և առանձնահատկությունները, մշակումների քանակը, սպասման ժամկետը, կիրառման սահմանափակումները,

դ) բույսերի պաշտպանության միջոցի հիգիենիկ նորմատիվները (մարդու օրգանիզմում օրվա թույլատրելի սահմանային չափաբաժինը, հողում թույլատրելի սահմանային քանակը, ջրամբարների

ջրում թույլատրելի սահմանային քանակը, աշխատանքային գոտում օդում թույլատրելի սահմանային քանակը, մթնոլորտային օդում թույլատրելի քանակը և թույլատրելի առավելագույն մակարդակը սննդամթերքում),

ե) բույսերի պաշտպանության միջոցի քիմիական փորձաքննության, մնացորդային քանակների որոշման մեթոդիկաները, բույսերի պաշտպանության տվյալ միջոցի՝ ազդող նյութի բյուրեղային տիպօրինակը (ստանդարտը)։

զ) թունուևակությունը ոչ նպատակային տեսակների համար (ձկներ, թռչուններ, մեղուներ, հողի ֆլորա, ֆաունա և միկրոֆլորա)։

է) ազդեցությունը վերարտադրողականության վրա։

ը) մուտագեն, ալերգիկ, ուռուցքածին և մաշկագրգիռ հատկությունները։

6. Հանձնաժողովի եզրակացության և ներկայացվող փաստաթղթերի ձևերը հաստատում է լիազորված մարմինը։

7. Բույսերի պաշտպանության նոր միջոցների փորձարկումն իրականացվում է դրանք գրանցման ներկայացնող ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց միջոցների հաշվին։

8. Լիազոր մարմինը փորձարկման եզրակացությունը և համապատասխան փաստաթղթերը ստանալուց հետո՝ եռօրյա ժամկետում, կայացնում է տվյալ բույսերի պաշտպանության միջոցը Հայաստանի Հանրապետությունում օգտագործման համար թույլատրված բույսերի պաշտպանության քիմիական և կենսաբանական միջոցների անվանացանկում ընդգրկելու կամ մերժելու մասին որոշում և տեղյակ է պահում հայտատուին։

ԲՈՒՅՍԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԵՎ ՊԱՐԱՐՏԱՆՅՈՒԹԵՐԻ ՆԵՐՄՈՒՃՄԱՆ ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ ՏԱԼՈՒ ԿԱՐԳԸ

1. Բույսերի պաշտպանության միջոցների և պարարտանյութերի ներմուծման նպատակով լիազոր մարմինը հայտատուի դիմումում նշված բույսերի պաշտպանության միջոցների և պարարտանյութերի յուրաքանչյուր տեսակի համար բույսերի պաշտպանության միջոցների և պարարտանյութերի փորձաքննության արդյունքները ստանալուց հետո՝ մեկ աշխատանքային օրվա ընթացքում, տալիս է եզրակացություն։

2. Բույսերի պաշտպանության միջոցների և պարարտանյութերի փորձաքննությունն իրականացվում է ներմուծող ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց միջոցների հաշվին։

3. Բույսերի պաշտպանության միջոցների և պարարտանյութերի ներմուծման եզրակացությունը ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց տրվում է միայն Հայաստանի Հանրապետությունում օգտագործման համար թույլատրված բույսերի պաշտպանության քիմիական և կենսաբանական միջոցների և պարարտանյութերի անվանացանկում ընդգրկված բույսերի պաշտպանության միջոցների և պարարտանյութերի վերաբերյալ:

4. Եզրակացություն ստանալու համար ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք ներկայացնում են՝

1) դիմում (իրավաբանական անձինք և անհատ ձեռնարկատեր հաշվառված անձինք դիմումում տեղեկությունների շարքում ներկայացնում են նաև պետական գրանցման կամ հաշվառման համարը),

2) ֆիզիկական անձինք՝ անձնագրի պատճենը,

3) ներմուծվող բույսերի պաշտպանության միջոցների և պարարտանյութերի նկարագրությունը (անվանումը, արտաքին տնտեսական գործունեության ապրանքային անվանացանկի ծածկագիրը, քանակը, թողարկման տարեթիվը, ձեռքբերման վայրը),

5) բույսերի պաշտպանության միջոցներ և պարարտանյութեր ներմուծողները ներկայացնում են բուսասանիտարական հաշվառման վկայականը կամ դրա պատճենը:

5. Բույսերի պաշտպանության միջոցների և պարարտանյութերի ներմուծման մասին եզրակացությունը կազմվում է երեք օրինակից, որի մեկ օրինակը մնում է լիազոր մարմնի մոտ, մյուսը՝ տեսչությունում, իսկ երրորդը՝ տրվում է հայտատուին:

6. Բույսերի պաշտպանության միջոցների և պարարտանյութերի ներմուծման մասին եզրակացություն ստանալու համար դիմողն իր կողմից ներկայացված սխալ տեղեկությունների համար պատասխանատվություն է կրում օրենքով սահմանված կարգով:

7. Բույսերի պաշտպանության միջոցների և պարարտանյութերի ներմուծման մասին եզրակացություն տալու մերժումը հայտատուն կարող է բողոքարկել դատական կարգով:

8. Բույսերի պաշտպանության միջոցների և պարարտանյութերի ներմուծման մասին եզրակացություն տալու մերժման հիմք են հանդիսանում սույն օրենքով նախատեսված փաստաթղթերի բացակայությունը կամ բույսերի պաշտպանության միջոցների և պարարտանյութերի փորձաքննության բացասական արդյունքները:

**ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ ԿԱՐԱՆՏԻՆ
ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ
(ՎԵՐԱՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ) ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ
ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐԸ**

24. Փաստաթղթային ստուգման ժամանակ լիազոր մարմնի պաշտոնատար անձին ներկայացվում են՝

1) ներկրվող բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի խմբաքանակի առևտրային և տրանսպորտային փաստաթղթերը,

2) ներկրվող բարձր ռիսկայնության բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի խմբաքանակի բուսասանիտարական հավաստագիրը, եթե այլ բան նախատեսված չէ սույն ընթացակարգի 64-րդ կետով,

3) կարանտին օբյեկտների (կարանտին վնասակար օրգանիզմների) ներմուծման թույլտվությունը՝ գիտահետազոտական նպատակներով:

25. Լիազոր մարմնի պաշտոնատար անձը ներկայացված առևտրային և տրանսպորտային (փոխադրման) փաստաթղթերի հիման վրա սահմանում է՝

1) բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքների անվանումը,

2) բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի խմբաքանակի ծագման (արտադրության, փաթեթավորման) վայրը՝ բուսասանիտարական հսկողության ենթակա այն ապրանքի խմբաքանակի ներմուծման նկատմամբ արգելքների կիրառման նպատակով, որոնք ծագում են որոշակի երկրից, որոշակի տեղանքից կամ արտադրվել (ձևավորվել) են որոշակի կազմակերպությունում, և որոնք, Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության համաձայն, ներառված են կարանտին բուսասանիտարական պահանջներում:

26. Լիազոր մարմնի պաշտոնատար անձը ներկայացված առևտրային և տրանսպորտային (փոխադրման) փաստաթղթերի վերլուծության հիման վրա կայացնում է բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի խմբաքանակի ներմուծումը կամ մաքսային տարանցիկ տեղափոխումը մաքսային ռեժիմով արգելեալ ուղիով, այն դեպքում, երբ՝

1) բարձր ռիսկայնությամբ բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքները չեն ուղեկցվում բուսասանիտարական հա-

վաստագրով, բացառությամբ սույն ընթացակարգի 64-րդ կետով նախատեսված դեպքերի,

2) ներմուծվում են կարանտին օբյեկտներ (կարանտին վնասակար օրգանիզմներ), որոնք չունեն գիտահետազոտական նպատակների համար նախատեսված ներմուծման թույլտվություն, կամ դրանց ներմուծումը գիտահետազոտական նպատակներով չի թույլատրվում՝ համաձայն Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված խմբաքանակին ներկայացվող կարանտին բուսասանիտարական պահանջների,

3) կարանտին հսկողության ենթակա ապրանքի խմբաքանակի հաստատված ծագման (արտադրության, ձևավորման) վայրը համապատասխանում է որոշակի երկրից, որոշակի տեղանքից ծագող կամ որոշակի կազմակերպությունում արտադրված կարանտին հսկողության ենթակա ապրանքի խմբաքանակի նկատմամբ ներմուծված արգելքներին, և տվյալ խմբաքանակի առաքումն իրականացվել է նման արգելք մտցնելու պահից հետո:

27. Լիազոր մարմնի պաշտոնատար անձը ստուգում է ներկայացված բուսասանիտարական հավաստագիրը և կայացնում է բարձր ռիսկայնության բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքների ներմուծումը կամ մաքսային ռեժիմով տարանցիկ փոխադրումն արգելելու որոշում այն դեպքում, երբ՝

1) բուսասանիտարական հավաստագրում պարունակվող տեղեկատվությունը չի համապատասխանում առևտրային և տրանսպորտային (փոխադրման) փաստաթղթերի տեղեկատվությանը,

2) բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի խմբաքանակի փաստացի քանակը տասը և ավելի տոկոսով գերազանցում է բուսասանիտարական հավաստագրում նշված քանակը,

3) բուսասանիտարական հավաստագիրը տվել է ոչ իրավասու մարմինը, կամ այն չի համապատասխանում սահմանված ձևանմուշին կամ անվավեր է,

4) բուսասանիտարական հավաստագիրը չի հաստատում բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի խմբաքանակի համապատասխանությունը կարանտին բուսասանիտարական պահանջներին:

28. Բուսասանիտարական հավաստագիրը համարվում է անվավեր, եթե՝

1) բուսասանիտարական հավաստագիրն ամբողջությամբ լրացված չէ,

2) բուսասանիտարական հավաստագիրը տրվել է բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի խմբաքանակի համար արտահանող երկրի տարածքից այդ խմբաքանակի փաստացի դուրսբերումից հետո, բացառությամբ այն բուսասանիտարական հավաստագրերի, որոնք տրվել են որպես փոխարինող, պայմանով, որ արտահանող երկրի լիազոր մարմինը կապահովի և կհաստատի՝

ա. կարանտին հսկողության ենթակա ապրանքի բուսասանիտարական անվտանգությունը,

բ. կարանտին բուսասանիտարական պահանջների կատարման նպատակով կարանտին հսկողության ենթակա արտադրանքի նմուշառումը, զննումը և մշակումը կարանտին հսկողության ենթակա ապրանքն ուղարկելուց առաջ,

գ. կարանտին հսկողության ենթակա բեռի ամբողջականությունը՝ բեռնման պահից մինչև Հայաստանի Հանրապետություն ներմուծումը.

3) լրացել է բուսասանիտարական հավաստագրի վավերականության ժամկետը.

4) բուսասանիտարական հավաստագրում ներառված չեն տրանսպորտային միջոցի մակնիշը և (կամ) պետհամարանիշը.

5) բուսասանիտարական հավաստագիրը պարունակում է փոփոխություններ կամ լրացումներ, որոնք հաստատված չեն լիազոր մարմնի կողմից.

6) ներմուծման համար արգելված կարանտին բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի խմբաքանակի համար բուսասանիտարական հավաստագիրը լրացվել է նման արգելք մտցնելուց հետո:

29. Բուսասանիտարական հավաստագիրը չի հաստատում ներմուծվող բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքների խմբաքանակի անհրաժեշտ բուսասանիտարական վիճակը, եթե դրանում բացակայում է հավաստագրի տրամադրման պահին գործող և փաստաթղթային ստուգման ժամանակ ուժը չկորցրած՝ բուսասանիտարական պահանջների պահպանման մասին տեղեկատվությունը:

30. Լիազոր մարմնի պաշտոնատար անձը ստուգում է գիտահետազոտական նպատակով ներմուծվող կարանտին օբյեկտների (կարանտին վնասակար օրգանիզմների) ներմուծման թույլտվությունը և կայացնում է դրանց ներմուծումը կամ մաքսային ռեժիմով տարանցիկ տեղափոխումն արգելելու որոշում այն դեպքում, երբ այդ թույլտվությունը տվել է ոչ իրավասու անձը, կամ այն չի համապա-

տասխանում կարանտին բուսասանիտարական հսկողության (վերահսկողության) ներկայացված կարանտին օրգանիզմների խմբաքանակին:

31. Այն դեպքերում, երբ փաստաթղթային ստուգումից հետո լիազոր մարմնի պաշտոնատար անձը կայացնում է ապրանքի ներմուծումը կամ մաքսային ռեժիմով դրա տարանցիկ փոխադրումն արգելելու որոշում, ապա բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքն ապրանքատիրոջ հաշվին ենթակա է վերադարձման կամ ոչնչացման:

32. Լիազոր մարմնի պաշտոնատար անձը տրանսպորտային միջոցի զննման ժամանակ առանց տարաները, փաթեթավորումը բացելու և առանց նմուշներ վերցնելու իրականացնում է տրանսպորտային միջոցների և տեղափոխման հարմարանքների (խցիկներ, սրահներ, բեռնախցեր, բեռնարկղ) ակնադիտական հետազոտում:

33. Տրանսպորտային միջոցների զննումը կատարվում է հետևյալ նպատակներով.

1) տրանսպորտային միջոցների տվյալների համապատասխանության հաստատումը բուսասանիտարական հավաստագրում նշված տվյալներին.

2) պարզել կարանտին վնասակար օրգանիզմների առկայությունը կամ բացակայությունը կամ դրանցով վարակվածության (ախտահարման) նշանները տրանսպորտային միջոցներում կամ փոխադրման հարմարանքներում:

34. Եթե տրանսպորտային միջոցների զննման ժամանակ դրանց արտաքին մասում և (կամ) փոխադրամիջոցների վրա հայտնաբերվել են օրգանիզմներ, որոնք իրենց մորֆոլոգիական հատկանիշներով նման են կարանտին օբյեկտների (կարանտին վնասակար օրգանիզմների), ապա միջատներից, մոլախոտային բույսերի սերմերից վերցվում են նմուշներ՝ դրանց հետազոտման նպատակով:

35. Տրանսպորտային միջոցների զննման արդյունքների հիման վրա լիազոր մարմնի պաշտոնատար անձը կայացնում է բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի ներմուծումը կամ մաքսային ռեժիմով դրա տարանցիկ փոխադրումն արգելելու որոշում, եթե՝

1) տրանսպորտային միջոցի համարը չի համապատասխանում բուսասանիտարական հավաստագրում նշվածին.

2) տրանսպորտային միջոցների վրա հայտնաբերված օրգանիզմները համարվում են կարանտին օբյեկտներ (կարանտին վնասակար օրգանիզմներ): Այդ դեպքում տրանսպորտային միջոցները

ենթակա են մաքրման և (կամ) վարակազերծման, իսկ իրականացման անհնարինության կամ ապրանքատիրոջ կողմից այդ աշխատանքների իրականացման մերժման դեպքում ենթակա են վերադարձման բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի խմբաքանակի հետ միասին: Տրանսպորտային միջոցների մաքրումից և (կամ) վարակազերծումից հետո դրանք ենթակա են կրկնակի զննման, իսկ բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքները՝ այլ վերահսկողական միջոցառումների, եթե դրանք իրականացվում են սույն ընթացակարգի 18-րդ և 22-րդ կետերին համապատասխան:

36. Բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքների զննման ժամանակ լիազոր մարմնի պաշտոնատար անձն առանց փաթեթավորումը և տարան բացելու իրականացնում է բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքների ակնադիտարկում:

37. Բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքների զննումն իրականացվում է հետևյալ նպատակներով.

1) գիտահետազոտական նպատակներով ներմուծվող կարանտին օբյեկտների (կարանտին վնասակար օրգանիզմների) տվյալների համապատասխանությունը բուսասանիտարական հավաստագրում նշված տեղեկություններին.

2) պարզել բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքների տարաների և փաթեթավորման վրա կարանտին վնասակար օրգանիզմների առկայությունը կամ բացակայությունը կամ դրանցով վարակվածության (ախտահարման) նշանները:

38. Բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի զննման ժամանակ դրա մակերեսին, տարայի և (կամ) փաթեթավորման վրա կարանտին օբյեկտներին (կարանտին վնասակար օրգանիզմներին) մորֆոլոգիապես նման օրգանիզմների, բույսերի հիվանդությունների ախտանիշների, կարանտին օբյեկտներով (կարանտին վնասակար օրգանիզմներով) կարանտին հսկողության ենթակա ապրանքի վնասվածության նշանների հայտնաբերման դեպքերում կատարվում է կարանտին հսկողության ենթակա ապրանքի ստուգազննում:

39. Չննման արդյունքների հիման վրա լիազոր մարմնի պաշտոնատար անձը կայացնում է բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքների ներմուծումը կամ մաքսային ռեժիմով դրանց տարանցիկ փոխադրումն արգելելու որոշում այն դեպքում, երբ պարզվել է, որ՝

1) դրանք համարվում են բարձր ռիսկայնությամբ բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքներ, իսկ առևտրային և (կամ) տրանսպորտային (փոխադրման) փաստաթղթերում նշված են որպես ցածր ռիսկայնությամբ բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքներ, և տվյալ խմբաքանակի համար չի ներկայացվել բուսասանիտարական հավաստագիր:

2) ապրանքի անվանումը չի համապատասխանում բուսասանիտարական հավաստագրում նշված տվյալներին:

3) բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքների մակերեսին, փաթեթավորման վրա հայտնաբերվել են (հաշվի առնելով հետազոտության արդյունքները) կարանտին օբյեկտներ (կարանտին վնասակար օրգանիզմներ), բացառությամբ սույն ընթացակարգի 67-րդ կետով նախատեսված դեպքերի:

40. Սույն ընթացակարգի 39-րդ կետի 1-ին և 2-րդ ենթակետերով նախատեսված դեպքերում բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքներն ապրանքատիրոջ հաշվին ենթակա են վերադարձման կամ ոչնչացման:

41. Սույն ընթացակարգի 39-րդ կետի 3-րդ ենթակետով նախատեսված դեպքում բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքներն ապրանքատիրոջ հաշվին ենթակա են վերադարձման, վարակազերծման կամ ոչնչացման՝ համաձայն սույն ընթացակարգի 55-րդ կետի:

42. Բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքների ստուգազննումը ներառում է՝

1) բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի ակնադիտական հետազոտում, որն ամբողջությամբ բեռնաթափված է տրանսպորտային միջոցներից կամ տրանսպորտային միջոցում այնպես է տեղադրվում, որ լիազոր մարմնի պաշտոնատար անձը հնարավորություն ունենա հետազոտելու բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի խմբաքանակի ցանկացած հատված և կարողանա իրականացնել նմուշառում բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի խմբաքանակի տարբեր մասերից:

2) բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի խմբաքանակի տարբեր հատվածներից նմուշառում:

3) վերցված նմուշների հետազոտություն:

43. Լիազոր մարմնի պաշտոնատար անձը նմուշառումը կատարում է, երբ բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքների տվյալները համապատասխանում են տրանսպորտային և առևտրային փաստաթղթերին, բուսասանիտարական հավաստագրին, գիտահետազոտական նպատակներով կարանտին օբյեկտների

(կարանտին վնասակար օրգանիզմների) լիազոր մարմնի տված ներմուծման թույլտվությանը, ինչպես նաև հաստատվել է բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքների վրա կարանտին վնասակար օրգանիզմների բացակայությունը: Նմուշառման քանակը և եղանակը սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը:

44. Բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի ստուգազնման արդյունքների հիման վրա լիազոր մարմնի պաշտոնատար անձը կայացնում է բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի ներմուծումը կամ մաքսային ռեժիմով դրա տարանցիկ փոխադրումն արգելելու որոշում այն դեպքում, երբ պարզվել է, որ՝

1) այն համարվում է բարձր ռիսկայնությամբ բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանք, իսկ առևտրային և (կամ) տրանսպորտային (փոխադրման) փաստաթղթերում նշված է որպես ցածր ռիսկայնությամբ բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանք, և տվյալ խմբաքանակի համար չի ներկայացվել բուսասանիտարական հավաստագիր.

2) ապրանքի անվանումը չի համապատասխանում բուսասանիտարական հավաստագրում նշված տվյալներին.

3) բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքները վարակված (ախտահարված) են կարանտին օբյեկտներով (կարանտին վնասակար օրգանիզմներով), բացառությամբ սույն ընթացակարգի 65-րդ կետով նախատեսված դեպքերի:

45. Սույն ընթացակարգի 44-րդ կետի 1-ին և 2-րդ ենթակետերով նախատեսված դեպքերում բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքներն ապրանքատիրոջ միջոցների հաշվին ենթակա են վերադարձման կամ ոչնչացման:

46. Սույն ընթացակարգի 44-րդ կետի 3-րդ ենթակետով նախատեսված դեպքում բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքներն ապրանքատիրոջ միջոցների հաշվին ենթակա են վերադարձման, վարակազերծման կամ ոչնչացման՝ համաձայն սույն ընթացակարգի 53-րդ կետի:

ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ԵՆԹԱԿԱ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ՆՄՈՒՇՆԵՐԻ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒՄԸ

47. Բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքներից վերցված նմուշները լիազոր մարմնի պաշտոնատար անձանց և (կամ) փորձագիտական կազմակերպության կողմից ենթակա են փորձաքննության (այսուհետ՝ բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի նմուշների փորձաքննություն) դրանց նմուշառման վայրում:

48. Փորձաքննության իրականացման նպատակով վերցված նմուշները պետք է լինեն փաթեթավորված և կնքված, որպեսզի մինչև փորձաքննության իրականացումն ապահովվեն նմուշների պահպանումը և դրանք գաղտնի փոխելու անհնարինությունը:

49. Բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի նմուշների փորձաքննության արդյունքներն արտացոլվում են կարանտին բուսասանիտարական հսկողության (վերահսկողության) ակտում:

50. Բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի նմուշների փորձաքննության արդյունքների հիման վրա կազմվում է եզրակացություն՝ կարանտին բուսասանիտարական փորձաքննության արդյունքների մասին, որը ստորագրում է (են) փորձագիտական կազմակերպության մասնագետ(ներ)ը:

51. Անալիզների և փորձաքննության համար օգտագործված կարանտին հսկողության ենթակա ապրանքի նմուշները չեն վերադարձվում ապրանքատիրոջը, և դրանց համար փոխհատուցում չի վճարվում:

52. Լիազոր մարմնի պաշտոնատար անձը, ելնելով փորձաքննության արդյունքներից, որոշում է բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքներում կարանտին վնասակար օրգանիզմների առկայությունը կամ բացակայությունը:

**ՆԵՐՄՈՒԾՎՈՂ ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ
ՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ԵՆԹԱԿԱ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐՈՒՄ
ԿԱՐԱՆՏԻՆ ՕԲՅԵԿՏՆԵՐՈՎ (ԿԱՐԱՆՏԻՆ
ՎՆԱՍԱԿԱՐ ՕՐԳԱՆԻԶՄՆԵՐՈՎ)
ՎԱՐԱԿՎԱԾՈՒԹՅԱՆ (ԱԽՏԱՀԱՐՄԱՆ) ԴԵՊՔՈՒՄ
ԿԻՐԱՌՎՈՂ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐԸ**

53. Եթե բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքների զննման կամ ստուգազննման ժամանակ հայտնաբերել են կարանտին վնասակար օրգանիզմներ, ապա լիազոր մարմինը կայացնում է բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքների ներմուծումը կամ մաքսային ռեժիմով դրանց տարանցիկ փոխադրումն արգելելու որոշում, եթե այլ բան նախատեսված չէ սույն ընթացակարգով:

54. Ներմուծվող սերմանյութում (տնկանյութում) կարանտին մոլախոտերի սերմերի հայտնաբերման դեպքում կարանտին հսկողության ենթակա ապրանքը ենթակա է վերադարձման կամ ոչնչացման:

55. Բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքներում կարանտին վնասակար օրգանիզմներ հայտնաբերելու դեպքում բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքների ներմուծումը կամ մաքսային ռեժիմով դրանց տարանցիկ փոխադրումն արգելելուց հետո լիազոր մարմնի պաշտոնատար անձն ապրանքատիրոջն առաջարկում է իր ցանկությամբ իրականացնել ապրանքի վարակազերծում կամ ոչնչացում, եթե ապրանքի վարակազերծումը կամ ոչնչացումը թույլատրվում է իրականացնել սույն ընթացակարգին համապատասխան:

56. Եթե ապրանքի տերը հրաժարվում է իրականացնել ապրանքի վարակազերծում կամ ոչնչացում, կամ այն հնարավոր չէ իրականացնել, ապա լիազոր մարմնի պաշտոնատար անձն ապրանքատիրոջ միջոցների հաշվին ապրանքի վերադարձ կատարելու մասին ցուցում է տալիս:

57. Ապրանքատիրոջ դիմումի համաձայն՝ կարանտին հսկողության ենթակա ապրանքը վարակազերծվում է ապրանքատիրոջ միջոցների հաշվին՝ կարանտին բուսասանիտարական հսկողության (վերահսկողության) անցկացման վայրում ապրանքի վարակազերծման համար անհրաժեշտ պայմանների առկայության դեպքում:

58. Կարանտին վնասակար օրգանիզմներով վարակված ապրանքը վարակազերծման վայր տեղափոխելիս պետք է բացառվի կարանտին օբյեկտների տարածման հնարավորությունը:

59. Վարակազերծման արդյունքների համաձայն՝ կազմվում է ակտ:

60. Կարանտին բուսասանիտարական հսկողության (վերահսկողության) իրականացման վայրում բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքներն ապրանքի տիրոջ ներկայությամբ և միջոցներով ոչնչացնում են այնպիսի պայմաններում, որ կարանտին վնասակար օրգանիզմները չտարածվեն, ինչպես նաև վտանգ չներկայացնեն մարդու առողջության և կյանքի, շրջակա միջավայրի համար:

61. Ոչնչացման արդյունքների հիման վրա կազմվում է ակտ:

62. Բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքների վարակազերծման կամ ոչնչացման ընդունելի մեթոդները սահմանվում են Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշմամբ՝ հաշվի առնելով բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքների տեսակը և կարանտին վնասակար օբյեկտները, որոնցով կարող է վարակված (ախտահարված) լինել այդ ապրանքատեսակը:

63. Բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի վարակազերծումը կամ ոչնչացումն իրականացվում է նման ծառայություններ մատուցելու լիազորություններ ունեցող կազմակերպությունը՝ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության համաձայն:

**ԲՈՒՄԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ԵՆԹԱԿԱ
ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ՈՐՈՇ ՏԵՍԱԿՆԵՐԻ ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ
ԺԱՄԱՆԱԿ ԿԱՐԱՆՏԻՆ ԲՈՒՄԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ
ՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ (ՎԵՐԱՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ)
ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

64. Կարանտին բուսասանիտարական հսկողության (վերահսկողության) իրականացման ժամանակ բուսասանիտարական հավաստագիր չի պահանջվում ներմուծվող բարձր ռիսկայնությամբ բուսասանիտարական հսկողության ենթակա հետևյալ ապրանքների համար.

1) Հայաստանի Հանրապետության սահմանով տեղափոխվող փոստային փոխադրումներում, ինքնաթիռների, ուղևորական վագոնների, ավտոտրանսպորտային միջոցների ուղևորների, ինքնաթիռների անձնակազմի և վագոն-ռետտորանների աշխատողների ձեռքի ուղեբեռներում, պայմանով, որ նշված արտադրանքը սերմանյութ, տնկանյութ կամ կարտոֆիլ չէ,

2) փայտե փաթեթավորման և ամրակցման նյութեր: Լիազոր մարմնի պաշտոնատար անձը տվյալ բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքների զննումը կամ ստուգազննումն իրականացնելիս ստուգում է դրանց վրա միջազգային նմուշին համապատասխան հատուկ մակնշման առկայությունը,

3) բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքներ, որոնք գտնվում են տրանսպորտային միջոցներում և նախատեսված են այդ տրանսպորտային միջոցների անձնակազմի սնվելու համար՝ առանց տրանսպորտային միջոցներից դուրս հանելու իրավունքի: Հայաստանի Հանրապետության տարածքում գտնվելու ժամանակահատվածում տրանսպորտային միջոցներում կարանտին վնասակար օրգանիզմներով վարակված պարենային մթերքի պաշարները լիազոր մարմնի պաշտոնատար անձի ցուցումով պետք է վարակազերծվեն, ոչնչացվեն կամ կապարակնեվեն հատուկ պահեստային տարածքներում Հայաստանի Հանրապետության տարածքում տրանսպորտային միջոցի գտնվելու ժամանակահատվածում:

65. Լիազոր մարմնի կողմից բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքի խմբաքանակի ներմուծումը կամ մաքսային ռեժիմով դրա տարանցիկ փոխադրումը չի կարող արգելվել, եթե այդ

ապրանքի զննման կամ ստուգազննման ժամանակ հայտնաբերվում են՝

1) վահանակրի կարանտին տեսակներ պարունակող պտուղներ.

2) բուսական յուղերի և ձեթերի անջատումից ստացված կարանտին մոլախոտեր պարունակող քուսպ և այլ կարծր թափոններ (բացառությամբ կարանտին վնասակար օրգանիզմի՝ *Striga spp*), պայմանով, որ դրանք հետագայում կուղարկվեն այնպիսի կազմակերպություն, որտեղ իրականացվում է մոլախոտերի սերմերի զրկում կենսունակությունից.

3) կարանտին օբյեկտներով (կարանտին վնասակար օրգանիզմներով) վարակված բուսասանիտարական հսկողության ենթակա այլ ապրանքներ, եթե այդպիսի ապրանքի ներմուծումը թույլատրվում է այն տարածք, որտեղ գտնվում են ներմուծվող ապրանքների ստացման վայրը, իսկ այն դեպքում, երբ ներմուծվող բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքները ենթակա են մաքսային կարգով տարանցիկ փոխադրման՝ ապա առաքման վայր:

66. Արգելվում է կարանտին օբյեկտների (կարանտին վնասակար օրգանիզմների) մուտքը Հայաստանի Հանրապետության տարածք, բացառությամբ լիազոր մարմնի թույլատրած դեպքերում գիտահետազոտական նպատակների համար ներմուծման:

**ԱՐՏԱՍԱՐՅՄԱՆԻՑ ՍՏԱՑՎԱԾ
ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄԹԵՐՔՆԵՐԻ
ՊԱՅՊԱՆՈՂ ՊԱՅԵՍՏՆԵՐԻ ԿԱՐԱՆՏԻՆ
ՅԵՏԱՉՈՏՈՒԹՅՈՒՆ, ՎՆԱՍԱՏՈՒՆԵՐՈՎ
ՎԱՐԱԿՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅՏՆԱԲԵՐՈՒՄ ԵՎ
ՊԱՅՔԱՐ ՆՐԱՆՑ ԴԵՄ**

Պահպանվող մթերքների կարանտին վնասատուները ժամանակին հայտնաբերելու և ոչնչացնելու նպատակով առաջին հերթին հետազոտում են ներմուծվող գյուղատնտեսական մթերքների պահեստները, որոնք անմիջականորեն գտնվում են մեր երկրի ներմուծման կետերում: Պետք է հետազոտվեն նաև երկրի ներսում գյուղատնտեսական մթերքների պահեստները, որտեղ պահպանվում են արտասահմանից ներմուծված մթերքներ, ինչպես նաև արտասահմանյան բուսական հումքը վերամշակող ձեռնարկությունների պահեստները: Միարժամանակ պարբերաբար պետք է հետազոտվեն այն բոլոր էլևատորները, աղացները, սերմի պահեստները, սերմ-լաբորատորիաները և այն տնտեսությունները, որոնք արտադրանքը ստանում են կամ ստացել են նախորդ տարիներին երկրի ներսում գտնվող հիմնարկներից, ձեռնարկություններից կամ տնտեսություններից:

Հետազոտությունները կատարվում են կարանտին և ոչ կարանտին վտանգավոր ներմուծվող վնասատուների տեսակներով պահեստների և պահպանվող մթերքների հնարավոր վարակումը հայտնաբերելու նպատակով: Պահեստների և նրանց շրջակայքի հետազոտությունները պետք է սկսել, երբ շրջապատի ջերմությունը ջերմաստիճանը 15⁰ –ից բարձր է: Պահեստներն առավելագույն հետազոտվում են ցերեկվա ժամերին:

Պահեստները տարեկան հետազոտվում են մեկ անգամ, միջին գոտում՝ երկու անգամ, իսկ հարավային շրջաններում՝ երեք անգամ: Առաջին հետազոտությունը տարվում է ապրիլ-մայիսին, երկրորդը՝ հունիս-հուլիսին, աշնանայինը՝ սեպտեմբեր-հոկտեմբերին: Տաքացվող պահեստներում ձմռանը պետք է կատարվի լրացուցիչ մեկ հետազոտություն ևս:

Վնասատուները սովորաբար թաքնվում են պահեստների ստվերոտ մասերում, այդ պատճառով պահեստները և պահպանվող մթերքները հետազոտելիս վնասատուներին հարկավոր է որոնել

հատկապես այդ մասերում: Հետազոտման պահին վնասատուները կարող են գտնվել զարգացման տարբեր փուլերում: Պահեստներում բզեզների հայտնաբերումը դժվարանում է նրանով, որ նրանք հազվադեպ են երևում տարաների, հատակի, պատերի վրա: Բզեզները գերադասում են քողարկված մասերը և նրանց հայտնաբերման համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել տեսակին բնորոշ վարքագիծը:

Ընդհանրապես դժվար է վնասատուներին հայտնաբերելը ձվի փուլում: Համեմատաբար հեշտ են հայտնաբերվում *Callosobruchus* ցեղի բզեզների ձվերը՝ ընդամուր կուլտուրաների հատիկներն ուշադիր դիտելիս: Եթե պահեստներում հայտնաբերվել են վնասատուների հասուններ, ուրեմն պետք է համարել, որ այնտեղ գտնվող ապրանքները վարակված են նաև դրանց ձվերով և փոքրահասակ թրթուրներով, ուստի անհրաժեշտ է դրանք անպայման ախտահանել: Հետազոտությունների ժամանակ բզեզների թրթուրները հաճախակի են երևում այն ժամանակ, երբ ավարտելով սնվելը, շարժվում են տարայի, հատակի և պատերի վրա, որոնելով հարսնյակավորման համար հարմար տեղ: Առանձնապես դժվար են հայտնաբերվում փոքր հասակի թրթուրները: Հարսնյակներին հաճախ կարելի է հայտնաբերել տարաների վրայի բոժոժների առկայությամբ, որոնց մեջ պատսպարված են հարսնյակները: Կարանտին ընդակերների թրթուրները և հարսնյակները կարելի է հայտնաբերել միայն ընդավոր մշակաբույսերի ունդերի մեջ:

Պահեստներում պահպանվող մթերքների ակնհայտ վարակվածության նշանները հետևյալներն են՝

- պահեստներում կամ բեռների վերևում թռչող, տարայի կամ պատերի վրա նստած կամ սողացող միջատները.

- տարայի մակերեսին ոստայնի կամ բզեզների, թրթուրների փոշենման կղկղանքի կույտերի առկայությունը.

- հակերի և տոպրակների շփման մասերում թրթուրների մաշկերի առկայությունը:

Սովորաբար ապրանքների մանրազնին դիտման ժամանակ հայտնաբերվում են հասուն վնասատուները, դրանց թրթուրները և հարսնյակները, վնասված հատիկները, ունդերը, ընկույզները և այլն: Ապրանքների վարակվածությունը վնասատուների որևիցե տեսակով միայն վնասվածքով հստակ ախտորոշելն անհնարին է: Չնման և փորցաքննության բոլոր դեպքերում անհրաժեշտ է ձգտել վնասատուի հայտնաբերմանը:

Կարանտինին ենթակա նյութերի միջատաբանական փորձաքննության համար գործնականում մշակված են և ներկայումս կիրառվում են տարբեր մեթոդներ որոնցից հիմնականներն են՝

Սերմերի դիտարկում: Աշխատատար, բայց հաճախակի կիրառվող մեթոդ է, լայնորեն օգտագործվում է զանազան սերմերի, հատիկների, մանր, չոր պտուղների, ձավարեղենի և այլ նման նյութերի նմուշների զննման ժամանակ:

Բզեզների կենդանի թրթուրների հայտնաբերումը թղթի օգնությամբ: Փոխադրվող և պահպանվող մթերքների կամ այլ նյութերի վնասատու բզեզների թրթուրներից շատերն անհանգստացած լինելով ձգտում են գնալ դեպի խորքը: Այդ վարքագիծն օգտագործվում է փորձաքննության ժամանակ, որի դեպքում նմուշը հավաքելուց հետո թրթուրները մնում են թղթին կպած:

Սերմերի մաղում: Սերմերի կամ այլ նյութերի նմուշների մեջ միջատների կոկոսների առկայության դեպքում երբեմն կիրառվում է հողը մաղելու մեթոդը:

Ֆլուտացիայի մեթոդ: Հացահատիկային և ընդավոր կուլտուրաների սերմերի, ընկույզների, պտղատուների, կորիզների նմուշների անալիզը հեշտացնելու համար կարելի է կիրառել այս մեթոդը, որի ժամանակ օգտագործվում է մաքուր ջուր կամ աղի լուծույթ: Ոչ լիարժեք, վնասված և վնասատուներով վարակված սերմերը ջրի մակերես են բարձրանում:

Միկրոյունիներացնելու մեթոդ: Այս մեթոդը կիրառվում է սերմերի, կտրոնների և տնկիների վնասատուներով վարակվածության արագ հայտնաբերման նպատակով: Այն առանձնապես արդյունավետ է ընդավոր կուլտուրաների սերմերի մեծ չափի նմուշների անալիզների ժամանակ, որոնց մակերեսին հնարավոր է հայտնաբերել կարանտին և այլ ընդակերների տեսակների, որոնք ձվերը սոսնձվում են սերմերի մակերեսին: Սերմերի մակերեսին կպած ձվերը ծծանցված ուլտրամանուշակագույն ճառագայթների ազդեցության տակ վառ լուսիններացնվում են և դրա շնորհիվ նույնիսկ թույլ վարակվածության դեպքում հեշտությամբ են հայտնաբերվում:

Հետազոտությունների ժամանակ քողարկված վարակվածության հայտնաբերումը գրեթե անհնար է: Այն կարելի է բացահայտել միայն լաբորատոր փորձաքննությամբ, որը կիրառվում է սահմանված մեթոդիկայով: Առանձին դեպքում, երբ վնասատուով վարակվածության նշաններ չկան, այդպիսի սերմերի, հատիկների կամ ունդերի փորձաքննության ժամանակ անհրաժեշտ է լինում դրանք կտրել կամ սպասել վնասատուի հասունների դուրս գալուն, որը կա-

րանտին փորձաքննության ժամանակ անհանդուրժելի է, որովհետև փորձաքննությունը պետք է կատարվի կարճ ժամկետներում:

Սերմերի հատման մեթոդը կիրառելիս հաճախ տեղի է ունենում թանկարժեք սերմանյութի կորուստ: Մյուս կողմից ապրանքների մեծ խմբաքանակներից վերցրած միջին նմուշների մեխանիկական հատումը շատ ժամանակ է խլում, իսկ որոշ սերմեր էլ դժվար հատվող են:

Ներքին վարակվածության հայտնաբերման այս բոլոր դժվարությունները զգալիորեն հեշտանում են, երբ կիրառվում է ռենտգենյան ճառագայթների օգնությամբ սերմերի կամ այլ բուսական նյութերի փորձաքննության մեթոդը: Ռենտգենյան ճառագայթներն այս նպատակով կարելի է կիրառել երկու ձևով՝ դրանց օգնությամբ հետազոտվող նյութը «լուսավորել» լյումինեսցենսով (սառը լուսարձակող) էկրանի վրա, ստանալով ժամանակավոր ստվերոտ պատկերներ կամ թե պատրաստել ռենտգենոլուսանկարներ: Ռենտգենյան ճառագայթներով լուսավորումը կոչվում է ռենտգենոդիտության մեթոդ, իսկ այդ ճառագայթների օգնությամբ լուսանկարների պատրաստումը ռենտգենոլուսանկարչության մեթոդ: Նյութերի լուսավորման մեթոդով անալիզը, թվացող պարզության հետ մեկտեղ, ունի մի քանի էական և նույնիսկ անխուսափելի թերություններ, որոնց պատճառով մեր գործնականում դրա կիրառումը փոքր ինչ սահմանափակ է:

Ռենտգենալուսանկարման մեթոդն անկասկած առավելություն ունի և կարող է լայնորեն կիրառվել բուսական մթերքների վարակվածությունը հայտնաբերելիս: Այդ մեթոդի հիմնական առավելություններ են՝

- Այն պարզ է, քանի որ դրա կիրառմամբ տարվող անալիզները տեխնիկապես բարդ չեն:

- Սերմերի և բույսերի մյուս օրգանների համար անվտանգ է:

- Հնարավորություն է տալիս մեծ ճշտությամբ նմուշների մեջ հայտնաբերել վնասատուներով վարակված սերմերը: Դա առանձնապես մեծ գործնական նշանակություն ունի կարանտին վնասատուներով վարակված արտասահմանյան սերմերի միջատաբանական փորձաքննության դեպքում:

- Հնարավորություն է տալիս ռենտգենանկարներով կատարել ոչ միայն բոլոր վարակված սերմերի բացահայտում, այլև նմուշները մաքրել բազմաթիվ ոչ լիարժեք, հիվանդ և չմշկված սերմերից, միաժամանակ պահպանելով ցանքի համար առողջ սերմեր:

- Միանգամայն օբյեկտիվ մեթոդ է, քանի որ բացառում է սխալները, որոնք հնարավոր են սերմերի ներքին վարակվածությունն արտաքին հատկանիշներով գնահատելիս:

- Մնացած մեթոդներից մի քանի անգամ արտադրողական է, քանի որ հնարավորություն է տալիս միաժամանակ անալիզի ենթարկել սերմերի մեծ քանակություններ, ուստի պիտանի է զանգվածային միջատաբանական անալիզների համար:

- Այս մեթոդի առավելությունը նաև այն է, որ ռենտգենափորձաքննությունից հետո մնում են փաստագրական ռենտգենանկարները, որոնցով անհրաժեշտության դեպքում միշտ կարելի է ստուգել արդյոք բոլոր սերմերն են անալիզի ենթարկվել, թե ոչ: Շնորհիվ նրան, որ ռենտգենանկարներով կարելի է հեշտությամբ որոշել վնասատուների վիճակը սերմերի մեջ, տարբերելով կենդանի թրթուրները մահացածներից, այս մեթոդն արդարացնում է իրեն:

Ներկայումս պահեստային վնասատուների դեմ պայքարի ամենաարդյունավետ միջոցն ամենուրեք ճանաչվել է պահեստների, փոխադրամիջոցների և բուսական ծագում ունեցող մթերքների ախտահանումը (ֆումիգացիա) բրոմմեթիլի օգնությամբ:

Ինչպես ցույց է տալիս բազմամյա փորձը, կարանտին միջոցառումների համակարգում գյուղատնտեսական արտադրանքի ախտահանումը մեծ դեր է խաղում կարանտին օբյեկտների ներթափանցման և տարածման սահմանափակման գործում, սակայն անհրաժեշտ է հաշվի առնել այն, որ ախտահանման արդյունավետությունը կախված է առաջին հերթին ֆումիգանտի ճիշտ ընտրելուց, ախտահանվող տարողությունների հերմետիկությունից, ախտահանման համար դրանց նախապատրաստումից, զազային միջատասպան (դեզինսեկցիայի) ռեժիմներից և տեխնոլոգիայից: Ախտահանում անցկացնելու համար կիրառում են վակուումային և ոչ վակուումային խցիկներ, սակայն անհրաժեշտության դեպքում ախտահանումը կարելի է կատարել պահեստներում, ալրադացներում կամ այլ շինություններում, միայն բավականաչափ հերմետիկության պայմանով: Ախտահանումը կարելի է կատարել նաև ծովային և գետային նավերի նավամբարներում, վագոններում ու անգազանցիկ թաղանթներից ծածկոցների տակ (վրանային մեթոդ):

Բուսական մթերքների փոքր նմուշների ախտահանման համար օգտագործում են փոքրածավալ խցիկներ, հարմարեցված ավտոկլավներ, սինթետիկ թաղանթից պատրաստված տոպրակներ կամ այլ տարողություններ, որոնք ունեն մեծ հերմետիկություն:

Երկաթուղային վագոններն անհրաժեշտության դեպքում ավելի լավ է ֆումիզացիայի ենթարկել վակուումային հեղուկամբարների մեջ: Դրանք չունենալու դեպքում վագոնները կարելի է ախտահանել անգազանցիկ թաղանթներից պատրաստած ծածկոցների տակ, առանց ծածկոցների, բայց այս դեպքում վագոնները ներսից խնամքով հերմետիկացվում են:

Տարաներն ախտահանում են ոչ վակուումային խցիկներում, հարմարեցված շինություններում կամ անգազանցիկ թաղանթներից պատրաստված վրանների տակ: Պահեստների ախտահանման հնարավորությունն յուրաքանչյուր պահեստաշենքի համար առանձին հաստատվում է մասնագետ-ֆումիզատորների կողմից: Պահեստները դիտարկելիս հատուկ ուշադրություն է դարձվում շենքի կառուցվածքային մասերի, կոյուղու խողովակաշարի ցանցի ու ստորգետնյա հաղորդակցության վրա:

Ցարկավոր է խուսափել նկուղների և ստորգետնյա հաղորդակցություն ունեցող պահեստների ու շինությունների ախտահանումից, որտեղ հնարավոր է գազի արտահոսք: Միմյանց հետ միացված կամ ընդհանուր ստորգետնյա հաղորդակցության և խողովակաշար ունեցող շինությունների ֆումիզացիան խստիվ արգելվում է:

Պահեստները, փոխադրամիջոցները և տարաներն ախտահանելիս գազացման ու ապագազացման ընթացքում, ֆումիզացվող օբեկտը ապահովվում է անվտանգության տեխնիկայի կանոններով:

Ապագազացումը կատարվում է հարկադրաբար, օդափոխիչի միացման, դռների և պատուհանների բացման միջոցով: Դեգետացիայի լիարժեքությունը հաստատվում է հալոիդ ինդիկատորային այրիչներով:

Ֆումիզացիոն աշխատանքներ կատարելիս անհրաժեշտ է պահպանել անվտանգության տեխնիկայի կանոնները, անկախ նրանից, թե ինչ տարողություններում է այն կատարվում: Ընդ որում՝ պետք է ֆումիզանտներով հնարավոր թունավորումից պահպանել ոչ միայն գազացումով զբաղվող, այլև ախտահանվող օբեկտի մոտակայքում գտնվող անձանց:

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՔԻՑ
ԲՈՒՄԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ
ԵՆԹԱԿԱ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ԱՐՏԱՀԱՆՈՒՄԸ ՈՉ
ԵԿՐԱՍԻԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ
ԱՆԴԱՄ ԵՐԿՐՆԵՐ**

Եթե ներմուծող երկրի բուսասանիտարական պահանջների համաձայն՝ համապատասխան բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքները պետք է ուղեկցվեն բուսասանիտարական հավաստագրով, ապա նշված բուսասանիտարական հավաստագիրը տրամադրում է արտահանող երկրի լիազոր մարմինը:

Եթե ներմուծող երկրի բուսասանիտարական պահանջներին համապատասխան Հայաստանի Հանրապետության սահմանով անցնելու ժամանակ լրացել է բուսասանիտարական հսկողության ենթակա ապրանքների խմբաքանակի համար տրված բուսասանիտարական հավաստագրի գործունեության ժամկետը, ապա լիազոր մարմինն ապրանքի ստացման վայրում ապրանքատիրոջ պահանջով առանց բուսասանիտարական միջոցառումներ իրականացնելու արտահանվող ապրանքների համար լրացնում է նոր բուսասանիտարական հավաստագիր:

Այդ դեպքում կարանտին հսկողության ենթակա ապրանքի տվյալ խմբաքանակի համապատասխանության պատասխանատվությունը ներմուծող երկրի սահմանած պահանջներին դրվում է ժամկետանց բուսասանիտարական հավաստագիր տրամադրած երկրի լիազոր մարմնի վրա:

Այն դեպքերում, երբ ներմուծող երկրի բուսասանիտարական պահանջներով թույլատրվում է և (կամ) չի կարգավորվում կարանտին հսկողության ենթակա բեռի ներմուծումը, որը վարակված է կարանտին հսկողության ենթակա մոլախոտային բույսերով, ապա Հայաստանի Հանրապետության տարածքից նշված ապրանքի արտահանումը չի արգելվում:

**ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՎԵՐԱՅՍԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԲՈՒՅՍԵՐԻ, ԲՈՒՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԵՎ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՎՈՂ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԻ ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ,
ԱՐՏԱՅԱՆՄԱՆ, ՏԱՐԱՆՑՄԱՆ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ
ԺԱՄԱՆԱԿ**

**ՀՀ Ներմուծվող և ՀՀ-ից վերաարտահանվող
բույսերի, բուսական արտադրանքի և
կարգավորվող առարկաների
բուսասանիտարական վերահսկողությունը**

1. Հայաստանի Հանրապետության սահմանային կետերից բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների ներմուծումը թույլատրվում է միայն բուսասանիտարական զննում և ստուգում անցկացնելուց հետո:

2. Բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների մաքսային ձևակերպումը կատարվում է միայն բուսասանիտարական ստուգումից հետո՝ բուսասանիտարական կանոնները և նորմերը բավարարող ներմուծման բուսասանիտարական հավաստագրի առկայության դեպքում:

3. Գյուղատնտեսական, անտառային ու գեղազարդային բույսերի և բուսական արտադրանքի՝ Հայաստանի Հանրապետություն ներմուծումը թույլատրվում է արտահանող երկրի բուսասանիտարական հավաստագրի, տեսչության տված ներմուծման բուսասանիտարական հավաստագրի առկայության դեպքում, բացառությամբ մինչև 50 կգ-ի, իսկ սահմանամերձ տարածքներից տվյալ տարածքին բնորոշ բույսերի և բուսական արտադրանքի համար՝ մինչև 500 կգ-ի (բացի սերմնանյութից ու տնկանյութից): Սահմանամերձ տարածքների և թույլատրվող մշակաբույսերի անվանացանկը և քանակները հաստատում է լիազոր մարմինը:

4. Եթե տեսուչի կողմից արտահանող երկրի բուսասանիտարական հավաստագիրը մերժվում է, ապա ներմուծման բուսասանիտարական հավաստագիր չի տրվում, և բուսասանիտարական հավաստագրի բոլոր օրինակների առաջին էջում պետական տեսուչը դնում է լիազոր մարմնի հաստատած ձևի կնիք, որի վրա նշված է «Մերժված է» բառը, և նշում իր անունը, ազգանունը, պաշտոնը, տարեթիվը, ամիսը, ամսաթիվը, հսկիչ կետի անվանումը և ստորագրում այն:

5. Ցուցահանդեսում ցուցադրության նպատակով ներմուծվող բույսերը, բուսական արտադրանքը և կարգավորվող առարկաները բուսասանիտարական ստուգում, զննում ու բուսասանիտարական փորձաքննություն են անցնում Հայաստանի Հանրապետության մաքսային սահմանի անցումային կետերում և ցուցահանդեսի կազմակերպման վայրերում:

6. Հայաստանի Հանրապետության մաքսային սահմանի անցումային կետերում ֆիզիկական անձինք պարտավոր են իրենց ձեռքի ուղեբեռներում առկա բույսերը, բուսական արտադրանքը և կարգավորվող առարկաները ներկայացնել բուսասանիտարական զննման: Կարանտին վնասակար օրգանիզմներ հայտնաբերելու դեպքում տեսուչն արգելում է դրանց ներմուծումը:

7. Տեսուչը Հայաստանի Հանրապետության մաքսային սահմանի անցումային կետերով ներմուծվող բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների 50 կգ ավելի յուրաքանչյուր խմբաքանակի, սերմնանյութի և տնկանյութի համար՝ անկախ քաշից, անհրաժեշտ փաստաթղթերը ստանալուց հետո կատարում է բեռի ու փոխադրամիջոցի զննում, ստուգում բեռի բուսասանիտարական վիճակը, համապատասխանությունն արտահանող երկրի բուսասանիտարական հավաստագրին և անմիջապես տալիս ներմուծման բուսասանիտարական հավաստագիր: Անհամապատասխանության դեպքում նմուշը ներկայացնում է տեսչության լաբորատորիա կամ հավատարմագրված այլ լաբորատորիա՝ փորձաքննության, որը կատարվում է 24 ժամվա ընթացքում: Դրական եզրակացության դեպքում անմիջապես տալիս է ներմուծման բուսասանիտարական հավաստագիր:

8. Տեսուչը մաքսային սահմանի անցումային կետերում ներմուծվող բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների զննումը կատարում է մինչև մաքսային զննման նպատակով տրանսպորտային միջոցների բեռնաթափումը, իսկ անհրաժեշտության դեպքում բուսասանիտարական փորձաքննության համար փորձանմուշ վերցվում է մաքսային պահեստում բեռնաթափումից հետո՝ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սահմանված կարգով:

9. Բույսերի կարանտին և վնասակար այլ օրգանիզմներով վարակված բույսերը, բուսական արտադրանքը և կարգավորվող առարկաները, որոնց նկատմամբ հնարավոր չէ ձեռնարկել վարակազերծման և մաքրման արդյունավետ միջոցներ, բեռի տիրոջ ընտրությամբ ենթակա են վերադարձման կամ ոչնչացման, որի մասին տեսուչը

Հայաստանի Հանրապետության սահմանային անցումային կետում կազմում է լիազոր մարմնի սահմանած ձևի ակտ:

10. Տեսուչը ներմուծվող բուսասանիտարական զննում կամ փորձաքննություն անցած բեռներն ուղեկցող փաստաթղթերի վրա դնում է համապատասխան դրոշմակնիք ու կնիք, որոնց ձևերը սահմանում է լիազոր մարմինը, իսկ հավաստագրի հակառակ երեսին ձեռագրով նշում է բուսասանիտարական հաշվառման վկայականի համարը:

12. Հայաստանի Հանրապետության մաքսային սահմանի անցումային կետում տեսուչի կազմած փաստաթղթերի (հավաստագիր, ակտ) մեկ օրինակը կցվում է ապրանքն ուղեկցող փաստաթղթերին, իսկ մեկ օրինակը պահվում է տեսուչի մոտ:

13. Բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների վերաարտահանելիս վերաարտահանման բուսասանիտարական հավաստագիրը տրամադրվում է ներկրող երկրի բուսասանիտարական պահանջներին համապատասխան:

14. Բեռի վերաարտահանման դեպքում բեռը վերաարտահանողը հայտ է ներկայացնում տեսչություն վերաարտահանման բուսասանիտարական հավաստագիր ստանալու համար՝ ներկայացնելով բեռի ծագման երկրի բուսասանիտարական հավաստագիրը կամ դրա պատճենը և Հայաստանի Հանրապետություն ներմուծման բուսասանիտարական հավաստագիրը:

15. Նախքան վերաարտահանման բուսասանիտարական հավաստագրի տրամադրումը տեսուչը ստուգում է բեռի ծագման երկրի տված բուսասանիտարական հավաստագիրը:

16. Եթե բեռը վերաարտահանվող է, և բեռի ծագման երկրի բուսասանիտարական կանոնների և նորմերի պահանջները համապատասխանում են, ապա տեսուչն առանց լրացուցիչ ստուգման տրամադրում է վերաարտահանման բուսասանիտարական հավաստագիր՝ կցելով բեռի ծագման երկրի բուսասանիտարական հավաստագիրը և այն գրանցում հավաստագրերի տրամադրման գրանցամատյանում:

17. Եթե վերաարտահանվող երկրի բուսասանիտարական կանոններով և նորմերով սահմանված են հատուկ պահանջներ, ապա տեսուչն անցկացնում է բեռի լրացուցիչ ստուգում, որի հիման վրա տրամադրում է վերաարտահանման բուսասանիտարական հավաստագիր:

18. Եթե ներմուծող երկրի բուսասանիտարական կանոններով և նորմերով սահմանված են լրացուցիչ հատուկ պահանջներ, իսկ

արտահանող երկրի բուսասանիտարական հավաստագրում բացակայում են այդ պահանջներին համապատասխանության մասին նշումները, ապա վերաարտահանման բուսասանիտարական հավաստագիր չի տրամադրվում:

19. Վերաարտահանման բուսասանիտարական հավաստագիրը կազմվում է 3 օրինակից, որոնցից բնօրինակն ուղեկցում է բեռը մինչև նշանակման վայրը, մեկ օրինակը պահվում է սահմանային մաքսային մարմնում, մյուսը՝ տեսչությունում:

***Հայաստանի Հանրապետությունից
արտահանվող բույսերի, բուսական
արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների
բուսասանիտարական վերահսկողությունը***

1. Բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների արտահանումն իրականացվում է ներկրող երկրի բուսասանիտարական պահանջներին համապատասխան և թույլատրվում է արտահանման բուսասանիտարական հավաստագրի առկայության դեպքում, որը տրվում է յուրաքանչյուր տեսակի բեռի համար տեսուչի կողմից:

2. Արտահանման բուսասանիտարական հավաստագիր ստանալու համար բեռնատեղը դրա մասին հայտ է ներկայացնում տեսչություն, որը հայտը ստանալուց հետո՝ եռօրյա ժամկետում, կատարում է բեռի ստուգում և տալիս արտահանման բուսասանիտարական հավաստագիր, իսկ բուսասանիտարական անձնագիր ներկայացնելու դեպքում բուսասանիտարական հավաստագիրը տրվում է անմիջապես:

3. Արտահանվող բեռների բուսասանիտարական հսկողությունն իրականացվում է սկզբնական բեռնման տեղերում կամ Հայաստանի Հանրապետության մաքսային սահմանի անցումային կետերում:

4. Արտահանման բուսասանիտարական հավաստագիրը կազմվում է 3 օրինակից, որոնցից առաջին օրինակը տրվում է առաքողին, իսկ մյուսները մնում են սահմանի մաքսային մարմնում և պետական տեսչությունում:

5. Բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների արտահանման բուսասանիտարական հավաստագիրը տրվում է, եթե դրանք համապատասխանում են ներկրող երկրի բուսասանիտարական պահանջներին:

6. Բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների արտահանման բուսասանիտարական հավաստագիրը համարվում է անվավեր, եթե դրանում առկա են չվավերացված փոփոխություններ և ուղղումներ:

7. Բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների արտահանման բուսասանիտարական հավաստագիրն ուժի մեջ է 14 օր՝ տրված օրվանից մինչև երկրի սահմաններից դուրս բերելը:

8. Տեսուչն արտահանվող բուսասանիտարական ստուգում անցած բեռներն ուղեկցող փաստաթղթերի վրա դնում է համապատասխան դրոշմակնիք:

9. Բեռն արտահանողը պարտավոր է պահպանել բեռի բուսասանիտարական վիճակը՝ բուսասանիտարական հավաստագիր ստանալու պահից մինչև բեռի նշանակման վայր հասցնելը:

10. Եթե ներմուծող երկրի բուսասանիտարական կանոններով և նորմերով հատուկ պահանջներ են սահմանված տվյալ բեռի համար, ապա բուսասանիտարական հավաստագիրը տրվում է միայն դրանք բավարարելու դեպքում: Բուսասանիտարական հավաստագրի «Լրացուցիչ պահանջներ» բաժնում կատարվում է նշում՝ ներկայացված հատուկ պահանջները բավարարելու մասին:

Հայաստանի Հանրապետության տարածքով տարանցիկ փոխադրվող բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների բուսասանիտարական վերահսկողությունը

1. Հայաստանի Հանրապետության տարածքով տարանցիկ փոխադրվող բույսերը, բուսական արտադրանքը և կարգավորվող առարկաները սահմանային հսկիչ կետերում ենթակա չեն բուսասանիտարական վերահսկողության, եթե դրանք գտնվում են կարանտին և կարգավորվող ոչ կարանտին վնասակար օրգանիզմների արտածումը բացառող, կնիքով զմռսված և փակ բեռնատարաներում:

2. Եթե բույսերը, բուսական արտադրանքը և կարգավորվող առարկաները գտնվում են այնպիսի տարաներում, որոնցից հնարավոր է վնասակար օրգանիզմների ներթափանցումը շրջակա միջավայր, ապա դրանք նույնպես ենթակա են պարտադիր բուսասանիտարական ստուգման:

**ԲՈՒՅՍԵՐԻ, ԲՈՒՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԵՎ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՎՈՂ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԻ ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ
ԹՈՒՅԼՏՎՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ,
ԱՐՏԱՅԱՆՄԱՆ, ՎԵՐԱԱՐՏԱՅԱՆՄԱՆ
ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍՏԱԳՐԵՐԻ
ՏՐԱՄԱԴՐՄԱՆ ԿԱՐԳԸ**

1. Սույն կարգով սահմանվում է Հայաստանի Հանրապետությունում բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների ներմուծման թույլտվության (այսուհետ՝ ներմուծման թույլտվություն) և ներմուծման, արտահանման, վերաարտահանման բուսասանիտարական հավաստագրերի տրամադրման կարգը:

2. Ներմուծման, արտահանման և վերաարտահանման բուսասանիտարական հավաստագրերը հավաստում են բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների համապատասխանությունը ներմուծման, արտահանման և վերաարտահանման համար սահմանված բուսասանիտարական կանոնների պահանջներին:

3. Ներմուծման, արտահանման և վերաարտահանման բուսասանիտարական հավաստագրերը տրամադրվում են լիազորված մարմնի կողմից հաստատված բուսասանիտարական հսկողության ենթակա բույսերի և բուսական արտադրանքի ցանկին համապատասխան:

**ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ ԹՈՒՅԼՏՎՈՒԹՅԱՆ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒՄԸ
ԵՎ ՄԵՐԺՈՒՄԸ**

4. Ներմուծման թույլտվությունը տրամադրվում է բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների ներմուծման համար:

5. Ներմուծման թույլտվությունը տրվում է բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների՝ մինչև Հայաստանի Հանրապետություն ներմուծումը:

6. Ներմուծման թույլտվությունն ստանալու նպատակով ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք դրա մասին հայտ են ներկայացնում բույսերի կարանտինի և երկրագործության պետական տեսչություն (այսուհետ՝ տեսչություն), որում պարտադիր նշվում են՝

1) բույսերը, բուսական արտադրանքը և կարգավորվող առարկաներն արտահանող երկրի անվանումը.

2) ստացող անձի անունը, ազգանունը, բնակության վայրը, իրավաբանական անձի դեպքում՝ լրիվ անվանումը, գտնվելու վայրը.

3) ներմուծվող բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների անվանումները.

4) քանակությունը.

5) Հայաստանի Հանրապետության պետական սահմանի անցումային կետը.

6) ստացման վայրը:

7. Տեսչությունը եռօրյա ժամկետում ուսումնասիրում, տալիս է ներմուծման թույլտվություն՝ համաձայն N 2 հավելվածի, կամ մերժում է դրա տրամադրումը:

8. Ներմուծման թույլտվության՝ պահանջվող լեզվով թարգմանված (ռուսերեն կամ անգլերեն) տարբերակը լրացվում է 2 օրինակից, որոնցից մեկ օրինակը տրվում է հայտատուին, իսկ մյուսը պահվում է տեսչությունում:

9. Բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների ներմուծման թույլտվության տրամադրումը մերժվում է, եթե կարանտին վնասակար օրգանիզմների դեմ պայքարելու այլընտրանքային միջոցները բացակայում են:

ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍՏԱԳՐԻ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒՄԸ

10. Հայաստանի Հանրապետություն սահմանային մաքսային մարմիններով ներմուծվող բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների յուրաքանչյուր տեսակի խմբաքանակի համար տեսչության պետական տեսուչն արտահանող երկրի կողմից տրված արտահանման բուսասանիտարական հավաստագիրն ստանալուց, բուսասանիտարական ստուգում անցկացնելուց, անհրաժեշտության դեպքում փորձամուշներ վերցնելուց և դրանց փորձաքննությունից հետո՝ ներմուծման բուսասանիտարական կանոնների պահանջներին համապատասխանության դեպքում տալիս է խմբաքանակի ներմուծման բուսասանիտարական հավաստագիր՝ համաձայն N 3 հավելվածի:

11. Ներմուծման բուսասանիտարական հավաստագիրը լրացվում է հայերենով՝ 2 օրինակից, որոնցից մեկ օրինակն ուղեկցում է ներմուծվող բույսերը, բուսական արտադրանքը և կարգավորվող ա-

ռարկաները, իսկ մյուսը՝ արտահանող երկրի կողմից տրված բուսասանիտարական հավաստագրի բնօրինակի հետ միասին մնում է բույսերի կարանտինի սահմանային հսկիչ կետում:

ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍՏԱԳՐԻ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒՄԸ

12. Բուսասանիտարական հավաստագիր ստանալու համար հայտ է ներկայացվում տեսչություն, որում նշվում են՝

1) արտահանող անձի անունը, ազգանունը, բնակության վայրը, իրավաբանական անձի դեպքում՝ լրիվ անվանումը և գտնվելու վայրը.

2) ներմուծող երկրի անվանումը.

3) ստացող անձի անունը, ազգանունը և բնակության վայրը, իրավաբանական անձի դեպքում՝ լրիվ անվանումը և գտնվելու վայրը.

4) արտահանվող բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների անվանումները և քանակությունը.

5) ներմուծող երկրի պետական սահմանի անցումային կետը.

6) ստացման վայրը:

13. Հայտը ստանալուց հետո տեսչությունը եռօրյա ժամկետում անցկացնում է արտահանման ներկայացվող բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների զննում և դրանց՝ ներմուծող երկրի բուսասանիտարական կանոնների պահանջներին համապատասխանության դեպքում տալիս է բուսասանիտարական հավաստագիր՝ համաձայն N 4 հավելվածի:

14. Բուսասանիտարական հավաստագրի առաջին էջի մասերը լրացվում են հայերենով և անգլերենով՝ կանաչ թանաքով, իսկ երկրորդ էջի նույն մասերը՝ ռուսերենով, ֆրանսերենով, իսպաներենով և արաբերենով՝ սև թանաքով:

15. Բուսասանիտարական հավաստագիրը կազմվում է 3 օրինակից, որոնցից բնօրինակն ուղեկցում է արտահանվող բույսերը, բուսական արտադրանքը և կարգավորվող առարկաները՝ մինչև նշանակման վայրը, մեկ օրինակը մնում է սահմանային մաքսային մարմնում, մյուսը պահվում է տեսչությունում:

ՎԵՐԱԱՐՏԱՅԱՆՄԱՆ ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍՏԱԳՐԻ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒՄԸ

16. Վերաարտահանման բուսասանիտարական հավաստագիրը տրամադրվում է ներմուծվող բույսերը, բուսական արտադրանքը և կարգավորվող առարկաները մեկ այլ երկիր արտահանելու դեպքում, եթե դրանք բավարարում են ներկրող երկրի բուսասանիտարական կանոնների պահանջները:

17. Վերաարտահանումը հավաստագրվում է նաև այն դեպքերում, եթե վերաարտահանվող բույսերը, բուսական արտադրանքը և կարգավորվող առարկաները չեն վարակվել կամ ախտահարվել վնասակար օրգանիզմներով և դրանք՝

- 1) պահեստավորված են,
- 2) մասնատված են,
- 3) համակցված են այլ բեռների հետ,
- 4) վերափաթեթավորված են:

18. Վերաարտահանման բուսասանիտարական հավաստագրի առաջին էջի մասերը լրացվում են հայերենով և անգլերենով՝ դարչնագույն թանաքով, իսկ երկրորդ էջի նույն մասերը՝ ռուսերենով, ֆրանսերենով, իսպաներենով և արաբերենով՝ սև թանաքով՝ համաձայն N 5 հավելվածի:

19. Արտահանող երկրի կողմից տրված բուսասանիտարական հավաստագիրը կամ դրա՝ սահմանված կարգով վավերացված պատճենն ուղեկցում է վերաարտահանվող բույսերը, բուսական արտադրանքը և կարգավորվող առարկաները:

ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍՏԱԳՐԵՐԻ ՏՐԱՄԱԴՐՄԱՆ ՄԵՐԺՈՒՄԸ

20. Բուսասանիտարական հավաստագրերի տրամադրումը մերժվում է հայտը ներկայացնելուց հետո 24 ժամվա ընթացքում, եթե՝

1) ստուգման պահին ներմուծվող կամ վերաարտահանվող բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների համար արտահանող երկրի կողմից տրված բուսասանիտարական հավաստագիրը բացակայում է կամ թերի է լրացված (բուսասանիտարական հավաստագրում չվավերացված փոփոխություններ կամ ջնջումներ, բուսասանիտարական հավաստագրում տեղեկությունների բացթողումներ),

2) բույսերը, բուսական արտադրանքը և կարգավորվող առարկաները վարակված են կարանտին վնասակար օրգանիզմներով կամ չեն համապատասխանում ներմուծող (արտահանող, վերաարտահանող) երկրի բուսասանիտարական կանոնների պահանջներին:

21. Ներմուծման թույլտվության և ներմուծման, արտահանման, վերաարտահանման բուսասանիտարական հավաստագրերի տրամադրման մերժումը կարող է բողոքարկվել օրենքով սահմանված կարգով:

ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ ԹՈՒՅՆՏԿՈՒԹՅՈՒՆ N _____

Տրված է 20 թ.

Ուժի մեջ է 20 թ.

Սույնով թույլատրվում է _____

(ներմուծող անձի անունը, ազգանունը, բնակության վայրը, իրավաբանական անձի դեպքում՝ լրիվ անվանումը, գտնվելու վայրը)

Հայաստանի Հանրապետությունը ներմուծելու _____

(արտահանող երկիրը և ծագման երկիրը)

(բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների անվանումը և քանակությունը)

1. Ներմուծվող բույսերը, բուսական արտադրանքը և կարգավորվող առարկաները պետք է գերծ լինեն կարանտին վնասակար օրգանիզմներից _____

2. Ներմուծվող բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների յուրաքանչյուր խմբաքանակ պետք է ուղեկցվի արտահանող երկրի բույսերի կարանտինի կամ / և բույսերի պաշտպանության պետական մարմնի կողմից տրված բուսասանիտարական հավաստագրով՝ հաստատելով դրանց համապատասխանությունը սույն թույլտվության 1-ին կետում նշված բոլոր պահանջներին:

3. Բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների ներմուծումը թույլատրվում է պետական սահմանի հետևյալ անցումային կետից _____

4. Ներմուծվող բույսերը, բուսական արտադրանքը և կարգավորվող առարկաները պետական տեսուչների կողմից ենթակա են բուսասանիտարական ստուգման Հայաստանի Հանրապետության պետական սահմանի անցումային կետերում և նշանակման վայրերում:

5. Բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների խմբաքանակները, որոնք չեն համապատասխանում սույն թույլտվության 1-ին, 2-րդ և 3-րդ կետերի պահանջներին, պետական տեսուչի ցուցումով ենթակա են կասեցման, վարակագրեման, վերադարձման, վերամշակման կամ ոչնչացման:

6. Սույն թույլտվությամբ ներմուծվող բույսերը, բուսական արտադրանքը և կարգավորվող առարկաները պետք է փոխադրվեն երթուղով _____ մինչև նշանակման վայրը _____

7. Ներմուծման թույլատրված բույսերը, բուսական արտադրանքը և կարգավորվող առարկաները պետական սահմանի անցումային կետերում և նշանակման վայրեր հասնելուց անմիջապես հետո ենթակա են հետևյալ բուսասանիտարական միջոցառումների անցկացմանը _____

Սույն թույլտվությունը տրված է «Բույսերի կարանտինի և բույսերի պաշտպանության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի հիման վրա:

Հայտ՝ 20 թ. N

Պետական տեսչության պետ _____

(ստորագրություն)

(անուն, ազգանուն)

Կ.Տ.

ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ ԲՈՒՄԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍՏԱԳԻՐ N _____

Արտահանողը _____
(արտահանող անձի անունը, ազգանունը, բնակության վայրը, իրավաբանական անձի դեպքում՝ լրիվ անվանումը և գտնվելու վայրը)

Ստացողը _____
(ստացող անձի անունը, ազգանունը, բնակության վայրը, իրավաբանական անձի դեպքում՝ լրիվ անվանումը, գտնվելու վայրը)

Հավաստագրի տրամադրման հիմքը _____

Հայտարարագրված փոխադրամիջոցը _____

**ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՆԵՐՄՈՒԾՎՈՂ ԲՈՒՅՍԵՐԻ, ԲՈՒՄԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԵՎ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՎՈՂ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ**

Ներմուծվող բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների անվանումը _____

Ներմուծվող բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների քանակությունը _____

Ներմուծվող բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների ծագման երկիրը _____

Եզրակացություն _____
(ստուգման արդյունքները)

Սահմանվում են հետևյալ կարանտին միջոցառումները _____

Տեղեկություններ բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների վարակազերծման կամ ախտահանման մասին _____

Բույսերի կարանտինի _____ սահմանային
հսկիչ կետի տեսուչ՝ _____
(ստորագրություն) (անուն, ազգանուն)

_____ 20 թ.

Կ.Տ.

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
REPUBLIC OF ARMENIA MINISTRY OF
AGRICULTURE**

**2. ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ
ՀԱՎԱՍՏԱԳԻՐ
PHYTOSANITARY CERTIFICATE**

Original AM №

1. Արտահանողի անունն ու հասցեն
Name and address of exporter
 3. Բեռ ստացողի հայտարարագրված անունն ու հասցեն
Declared name and address of consignee
 4. Բույսերի կարանտինի և երկրագործության պետական տեսչություն
Plant Quarantine and land Management State Inspectorate
Բույսերի պաշտպանության և կարանտինի մարմին /երկիր/
To Plant Protection and Quarantine Organization of
 5. Ճագման վայրը
Place of origin
 7. Հայտարարագրված մուտքի վայրը
Declared point of entry
 6. Հայտարարագրված փոխադրամիջոցը
Declared means of conveyance
 8. Տարբերակման նշաններ /նշառում/, փաթեթների թիվը և նկարագրերը, ապրանքի անվանումը, բույսերի բուսաբանական անվանումը
Distinguishing marks, number and description of packages, name of produce and Botanical name of plants
 9. Հայտարարագրված քանակը
Quantity declared
10. Սա երաշխիք է, որ նկարագրված բույսերը, բուսական արտադրանքը և կարգավորվող առարկաները՝ ենթարկվել են տեսչական ստուգման և/ կամ փորձաքննության են ենթարկվել՝ համաձայն համապատասխան պաշտոնական ընթացակարգերի, զերե են կարանտին վնասակար օրգանիզմներից, որոնք նշված են ներմուծող պայմանավորվող կողմից և համապատասխանում են ներմուծող պայմանավորվող կողմի բուսասանիտարական պահանջներին՝ ներառյալ կարգավորվող ոչ-կարանտին վնասակար օրգանիզմների համար պահանջները:

This is to certify that the plants, plant products and other regulated articles described herein: have been inspected and/or tested according to appropriate official procedures, and are considered to be free from the quarantine pests specified by the importing contracting party, and are considered to conform with the phytosanitary requirements of the importing contracting party, including those for regulated non quarantine pests. They are deemed to be practically free from other pests

11. Լրացուցիչ հայտարարագիր

Additional declaration

**ՎԱՐԱԿԱՇԵՐՈՒՄ ԵՎ/ՎԱՍ ԱՆՏՀԱՆՈՒՄ
DESINFESTATION AND/OR DESINFECTION**

TREATMENT

12. Մշակման եղանակը
Treatment
 13. Զիմիական նյութ /ակտիվ բաղադրիչ/
Chemical (active ingredient)
 14. Տևողությունը և ջերմաստիճանը
Duration and temperature
 15. Խտություն
Concentration
 16. Ամսաթիվը
Date
 17. Լրացուցիչ տեղեկություն
Additional information
- Տրման վայրը
Place of issue
- Ամսաթիվը՝
Date:
- Լիազորված անձի անունը, ազգանունը
Name of authorized officer:
- Կազմակերպության կնիքը՝
Stamp of Organization:

(Ստորագրություն)
(Signature)

РУССКИЙ	FRANCAIS
1 Название и адрес экспортера 2 Фитосанитарный сертификат 3 Заявленный получатель и его адрес 4 Государственная инспекция по карантину растений РА 5 Организация (им) защиты растений (страна) 6 Место происхождения 7 Заявленный способ транспортировки 8 Заявленный пункт веса 9 Отличительные знаки (маркировка); количество мест и описание упаковок; наименование продукции, ботаническое название растений 10 Настоящим удостоверяется, что растения, растительные продукты или другие подкарантинные материалы, описанные здесь: были инспектированы и/или исследованы согласно соответствующим официальным процедурам, и признаны свободными от карантинных организмов, перечисленных импортирующей договаривающейся стороной и отвечают действующим фитосанитарным требованиям импортирующей стороны, включая таковые и для регулируемых некарантинных вредных организмов 11 Дополнительная декларация 12 Способ обработки 13 Химикат (действующее вещество) 14 Экспозиция и температура 15 Концентрация 16 Дата 17 Дополнительная информация: Место выдачи Дата Фамилия и подпись, уполномоченного инспектора Печать организации Подпись	1. Nom et adresse de l'expéditeur 2. Certificat phytosanitaire N° 3. Nom et adresse déclaratif du destinataire 4. Organisation de la protection des végétaux de la République Tchèque 5. Organisation(s) de la protection des végétaux de 6. Lieu d'origine 7. Moyen de transport déclaré 8. Point d'emise déclaré 9. Marques des colis; nombre et nature des colis; nom du produit; nom botanique des plantes 10. Quantités déclarées 11. Il est certifié que les végétaux ou produits végétaux décrits ci-dessus - ont été inspectés suivant des procédures adaptées, et - estimés indemnes d'ennemis visés par la réglementation phytosanitaire et pratiquement indemnes d'autres ennemis dangereux, et - sont jugés conformes à la réglementation phytosanitaire en vigueur dans le pays importateur. 12. Déclaration supplémentaire 13. Traitement 14. Produit chimique (matière active) 15. Durée et température 16. Concentration 17. Date 18. Renseignements complémentaires 19. Lieu de délivrance 20. Date 21. Nom et signature du fonctionnaire autorisé 22. Cachet de l'Organisation
ESPAÑOL / ESPAGNOL 1 Nombre y dirección del exportador 2 Certificado Fitosanitario 3 Nombre y dirección declarados del destinatario 4 Organización de Protección Fitosanitaria de A: Organización(es) de Protección Fitosanitaria de 5 Lugar de origen 6 Medios de transporte declarados 7 Punto de entrada declarado 8 Marcas distintas, número y descripción de los bultos, nombre del producto, nombre botánico de las plantas 9 Cantidad declarada 10 Por la presente se certifica que las plantas, productos vegetales descritos mas arriba - se han inspeccionado de acuerdo con los procedimientos adecuados, y - se consideran exentos de plagas de cuarentena, y prodicamente exentos de otras plagas nocivas, y que - se considera que se ajustan a las disposiciones fitosanitarias vigentes en el país importador. 11 Declaración adicional 12 Tratamiento 13 Producto químico (ingrediente activo) 14 Duración y temperatura 15 Concentración 16 Fecha 17 Información adicional: Lugar de expedición / Fecha / Nombre del funcionario autorizado / Sello de la Organización	عربي 1 اسم وعنوان الجهة المستفيدة 2 شهادة صحة نباتية 3 اسم وعنوان الشركة التي المستفيدة بها: 4 جهاز الحماية النباتية في 5 في جهاز (إحدى) الحماية النباتية في 6 المؤسسة: 7 وسيلة النقل المستفاد بها: 8 منفذ البضائع المستفاد به: 9 عدد ونوع الظروف: للملابات الموزعة على الظروف، نوع التغليف، الاسم النباتي للبضائع 10 نشود به أن تكون معاملة وأثر فحص النباتات أو المواد الأخرى الخاصة للأنشطة والموسومة أعلاه وفق الإجراءات الرسمية المنطبقة وأنها وجدت خالية من مكررات وتلحق الحجر عليها كما هو محدد من قبل الجهة المتفاددة المستفيدة وأنها مطابقة للملزمات الصلة النباتية البروتية الإجراءات لدى الجهة المتفاددة المستفيدة بما فيها تلك التي تضمن المكررات الخاصة للأنشطة لا تلك التي يقتضي إخضاعها للحجر الصحي. 11 نصريح إضافي 12 معلومات شوب المتفاددة وأثر للفاد 13 معاملة كيميائية (مادة نشطة) 14 المدة والحرارة 15 التركيز 16 التاريخ 17 معلومات إضافية 18 مكان الإصدار 19 اسم والواجب الموظف المسؤول 20 ختم المنظمة لا تشمل دولة فرنسا، ولا أي من وكالاتها أو معاليها، أية مسؤولية ملية جراء هذه الشهادة.

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳՅՈՒՂԱՏՆԵՍՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
REPUBLIC OF ARMENIA MINISTRY
OF AGRICULTURE**

**2. ՎԵՐԱԱՐՏԱՅԱՆՄԱՆ
ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍՏԱԳԻՐ
PHYTOSANITARY CERTIFICATE FOR RE-EXPORT**

Original AM №

1. Արտահանողի անունն ու հասցեն
Name and address of exporter
4. Բույսերի կարանտինի և երկրագործության պետական տեսչություն
Plant Quarantine and land Management State Inspectorate
Բույսերի պաշտպանության և կարանտինի մարմին /երկիր/
To Plant Protection and Quarantine Organization of
7. Հայտարարագրված մուտքի վայրը
Declared point of entry
8. Տարբերակման նշաններ /նշառում/, փաթեթների թիվը և նկարագրերը, ապրանքի անվանումը, բույսերի բուսաբանական անվանումը
Distinguishing marks, number and description of packages, name of produce and Botanical name of plants
10. Սա երաշխիք է, որ՝
- վերը նշված բույսերը, բուսական արտադրանքը և կարգավորվող առարկաները ներմուծվել են Հայաստանի Հանրապետություն / պայմանավորվող կողմ/.....- ից /ծագման երկրի պայմանավորվող կողմ/, որն ուղեկցվում է N..... բուսասանիտարական հավաստագրով
☐ բնօրինակ ☐ հաստատված պատճեն

- դրանք՝
☐ փաթեթավորված են ☐ վերափաթեթավորված են ☐ սկզբնական ☐ նոր բեռնարկերում
- հիմք է ընդունվում՝
☐ բուսասանիտարական հավաստագրի բնօրինակը ☐ լրացուցիչ տեսչական ստուգման արդյունքները, որոնք համապատասխանում են ներկրող պայմանավորվող կողմի բուսասանիտարական պահանջներին
- Հայաստանի Հանրապետությունում (վերաարտահանման պայմանավորվող կողմ) պահեստավորման ընթացքում ապրանքը չի ենթարկվել վարակման վտանգի:

This is to certify that:

- the plants or plant products and regulated articles described above..... were imported into the Armenia (contracting party of re-export) from(contracting party of country of origin) covered by Phytosanitary Certificate no.
- ☐ original ☐ certified true copy
- they are
☐ packed ☐ repacked ☐ in original ☐ in new containers
- based on the
☐ original Phytosanitary Certificate ☐ additional inspection,
they are considered to conform with the current phytosanitary requirements of the importing contracting party, and
- during storage in Armenia (contracting party of re-export) the consignment has not been subjected to the risk of infestation or infection.

11. Լրացուցիչ հայտարարագիր

Additional declaration

**ՎԱՐԿԱԿՆԵՐՈՒՄ ԵՎ/ՎԱՍ ԱՆՏՅԱՆՈՒՄ
DESINFESTATION AND/OR DESINFECTATION TREATMENT**

12. Մշակման եղանակը
Treatment	14. Տևողությունը և ջերմաստիճանը
Duration and temperature	Տրման վայրը
Place of issue
13. Թիմիական նյութ /ակտիվ բաղադրիչ/
Chemical (active ingredient)	16. Ամսաթիվը
Date	Ամսաթիվը
Date:
15. Խտություն
Concentration	Լիազորված անձի ազգանունը
Name of authorized officer:
(Ստորագրություն)
(Signature)	Կազմակերպության կնիքը
Stamp of Organization:
17. Լրացուցիչ տեղեկություն
Additional information		

Russien / Russie 1. Nom et adresse de l'exportateur 2. Certificat phytosanitaire de réexportation 3. Nom et adresse de l'importateur 4. Service de protection des végétaux de la Pologne chargé de la protection des végétaux 5. Lieu d'origine 6. Nom et adresse du moyen de transport 7. Point d'entrée déclaré 8. Marquage des colis, nombre et nature des colis; nom du produit, nom botanique des végétaux 9. Quantité déclarée 10. Il est certifié que les végétaux, produits végétaux ou autres articles réglementés décrits ci-dessus 11. Origine et ont fait l'objet du Certificat phytosanitaire N° 12. Traitement 13. Produit chimique (matière active) 14. Durée et température 15. Concentration 16. Date 17. Renseignements complémentaires Lieu de délivrance, Date Nom et signature du fonctionnaire autorisé (Cachet de l'organisation)	FRANCAIS 1. Nom et adresse de l'exportateur 2. Certificat phytosanitaire de réexportation N° 3. Nom et adresse déclarée du destinataire 4. Organisation de la Protection des Végétaux de Pologne à: Organisation(s) de la Protection des Végétaux de 5. Lieu d'origine 6. Moyen de transport et déchargé 7. Point d'entrée déclaré 8. Marquage des colis; nombre et nature des colis; nom du produit, nom botanique des végétaux 9. Quantité déclarée 10. Il est certifié que les végétaux, produits végétaux ou autres articles réglementés décrits ci-dessus 11. Origine et ont fait l'objet du Certificat phytosanitaire N° 12. Traitement 13. Produit chimique (matière active) 14. Durée et température 15. Concentration 16. Date 17. Renseignements complémentaires Lieu de délivrance, Date Nom et signature du fonctionnaire autorisé (Cachet de l'organisation)
ESPAÑOL / ESPAÑOL 1. Nombre y dirección del exportador 2. Certificado Fitosanitario 3. Nombre y dirección declarados del destinatario 4. Organización de Protección Fitosanitaria de A: Organización(es) de Protección Fitosanitaria de 5. Lugar de origen 6. Medios de transporte declarados 7. Punto de entrada declarado 8. Marcas distintivas, número y descripción de los bultos, nombre del producto, nombre botánico de las plantas 9. Cantidad declarada 10. Por la presente se certifica 11. Declaración adicional 12. Tratamiento 13. Producto químico (ingrediente activo) 14. Duración y temperatura 15. Concentración 16. Fecha 17. Información adicional. Lugar de expedición. Fecha Nombre del funcionario autorizado. Sello de la Organización	عربي 1. اسم وخو ان الجهة المصدر 2. شهادة صحة نباتية لإعادة التصدير 3. اسم وخو ان المرسل إليه المصروح به 4. جهاز الحماية النباتية في 5. المصدر 6. وسيلة النقل المصروح بها 7. مكان الدخول المصروح به 8. المعلومات المتعلقة على الحدود: عدد ونوع الطرود: اسم المنتج الاسم التجاري للبيانات 9. الكمية المصروح بها: 10. نشهد بأن البيانات والمستندات النباتية أو المواد الغذائية الأخرى الموصوفة أعلاه قد تم استيرادها من 11. استيراد شهادة صحة نباتية لها ذات الرقم 12. معالجة كيميائية (مادة نشطة) 13. مدة والجودة 14. التركيز 15. معلومات إضافية 16. التاريخ 17. مكان الإصدار (معلومات إضافية: اسم الموظف المسؤول التاريخ)

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԻ Ց
ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄԹԵՐՔՆԵՐԻ ԵՎ
ՄՆՆԴԱՄԹԵՐՔԻ ԽՄԲԱՔԱՆԱԿԻ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ
ՀԱՄԱՐ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԸ**

ՔԱՅՆ 1. Արտադրանքի ծագման երկրի հավաստագիր, որը տրամադրվում է ՀՀ առևտրա-արդյունաբերական պալատի կողմից՝ ՀՀ կառավարության 2010 թվականի դեկտեմբերի 30-ի N 1772-Ն որոշմամբ սահմանված կարգով:

Արտահանողից պահանջվում է ՀՀ առևտրա-արդյունաբերական պալատ ներկայացնել՝

1. Եթե ապրանքն առաջին անգամ է արտահանվում՝

☐ դիմում-հայտարարագիր՝ համաձայն N 1772-Ն որոշման N 1 ձևի,

☐ հումքի ձեռքբերման և ծագման երկրի վերաբերյալ, ինչպես նաև այլ փաստաթղթեր, որոնք հավաստում են արտահանվող ապրանքի՝ հայկական ձեռնարկությունում արտադրվելու մասին,

☐ տեխնոլոգիական քարտերը կամ այլ փաստաթղթեր, որոնց հիման վրա իրականացվում են արտադրական գործընթացները,

☐ ապրանքների առաքման ձևակերպման փաստաթղթերի (հաշիվ-ապրանքագրի կամ դրան համարժեք՝ արտաքին տնտեսական գործունեության ընթացքում օգտագործվող այլ փաստաթղթեր) պատճենները,

☐ հաշվապահական փաստաթղթեր, որոնք թույլ են տալիս պատշաճ կերպով որոշել ապրանքի ծագման երկիրը:

2. Եթե ապրանքն ամբողջությամբ արդյունահանվել, ծագել կամ բուսել է Հայաստանում

☐ դիմում-հայտարարագիր՝ N 1772-Ն որոշման N 1 ձևի,

☐ հումքի արդյունահանման և վերամշակման իրավունքը հաստատող փաստաթղթի պատճեն,

☐ տեղեկանք կամ հայտարարագիր տարեկան արտադրության հզորության մասին:

3. Մեկ անգամ հավաստագիր ստացած՝ արտահանվող ապրանքների համար՝

☐ դիմում-հայտարարագիր՝ N 1772-Ն որոշման N 1 ձևի,

☐ փորձաքննության մասին ակտ.

4. Հայաստանում արտադրված՝ մինչև 2,5 տոննա գյուղատնտեսական ապրանքների համար՝

☐ դիմում-հայտարարագիր՝ N 1772-Ն որոշում N 1 ձևի,

□ հայտարարագիր գյուղատնտեսական ապրանքի արտադրության կամ գնման մասին,

□ տեղեկատվություն ներմուծողի մասին (երկիրը և անձի անվանումը):

Ներկայացված փաստաթղթերի և փորձաքննության հիման վրա ՀՀ առևտրա-արդյունաբերական պալատն արտահանողին տրամադրում է ծագման հավաստագիր: Հայաստանում տրամադրվում են երեք տեսակի ծագման հավաստագրեր՝ կախված արտահանվող երկրից և փորձաքննության արդյունքներից.

□ «US-1» տեսակի հավաստագիր՝ ԱՊՀ երկրներ արտահանման համար:

□ «Ա» տեսակի հավաստագիր՝ ԵՄ և Հայաստանում ծագած ապրանքներին արտոնություններ տվող այլ երկրներ արտահանման համար:

□ «Ընդհանուր» հավաստագիր՝ այլ երկրներ արտահանման համար:

Փորձաքննություն պահանջող ապրանքի ծագման երկրի հավաստագիրը տրամադրվում է դիմումի ստացման օրվանից 3-օրյա ժամկետում: Առանց փորձաքննության՝ ծագման երկրի հավաստագիրը տրամադրվում է մեկօրյա ժամկետում:

Հայաստանից արտահանվող ապրանքների համար ներկայում գործում են ծագման երկրի հավաստագրի տրամադրման վճարի հետևյալ չափերը՝

□ առաջին անգամ արտահանվող ապրանքների համար՝ փորձաքննության հիման վրա, 30000 դրամ՝ ներառյալ ԱԱՀ,

□ Հայաստանում ամբողջությամբ արտադրված ապրանքների համար՝ առանց փորձաքննության, 10000 դրամ՝ ներառյալ ԱԱՀ,

□ մեկ անգամ հավաստագիր ստացած՝ արտահանվող ապրանքների համար՝ առանց փորձաքննության, 10000 դրամ՝ ներառյալ ԱԱՀ,

□ Հայաստանում արտադրված՝ մինչև 2,5 տոննա գյուղատնտեսական ապրանքների համար՝ առանց փորձաքննության, 2000 դրամ, իսկ դրանից ավել քանակության համար 10000 դրամ՝ ներառյալ ԱԱՀ:

Ապրանքի ծագման երկրի հավաստագրի գործողության ժամկետը 12 ամիս է՝ սկսած տալու օրվանից:

ՔԱՅԼ 2.

1. Բուսական ծագման մթերքների և բույսերի համար տրամադրվում է բուսասանիտարական հավաստագիր, համաձայն «Սնըն-

դամթերքի անվտանգության պետական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքի և ՀՀ կառավարության 2007 թվականի օգոստոսի 30-ի N 1093 որոշման:

ա) Բուսասանիտարական հավաստագիր ստանալու համար արտահանողը ՀՀ ԳՆ Սննդամթերքի անվտանգության պետական ծառայության սահմանային հսկիչ կետ է ներկայացնում հայտ, որում նշվում են՝

- արտահանող անձի անունը, ազգանունը, բնակության վայրը, իրավաբանական անձի դեպքում՝ լրիվ անվանումը և գտնվելու վայրը,

- ներմուծող երկրի անվանումը,

- ստացող անձի անունը, ազգանունը և բնակության վայրը, իրավաբանական անձի դեպքում՝ լրիվ անվանումը և գտնվելու վայրը,

- արտահանվող բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների անվանումները և քանակությունը,

- ստացման վայրը:

բ) Ծառայությունը հայտը ստանալուց հետո մեկ աշխատանքային օրվա ընթացքում անցկացնում է արտահանման ներկայացվող բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների զննում և դրանց՝ ներմուծող երկրի բուսասանիտարական կանոնների պահանջներին համապատասխանության դեպքում տալիս է բուսասանիտարական հավաստագիր:

գ) Բուսասանիտարական անձնագիր ներկայացնելու դեպքում ՀՀ ԳՆ Սննդամթերքի անվտանգության պետական ծառայության սահմանային հսկիչ կետում բուսասանիտարական հավաստագիրը տրվում է անմիջապես՝ առանց զննման և ստուգման:

Բուսասանիտարական անձնագիրը տրամադրվում է ծառայության մարզային կենտրոնի տեսուչի կողմից:

Բուսասանիտարական հավաստագիր տրամադրվում է անվճար:

2. Կենդանիների և (կամ) կենդանական ծագման մթերքի համար տրամադրվում է անասնաբուժական սերտիֆիկատ՝ համաձայն «Սննդամթերքի անվտանգության պետական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքի, ՀՀ կառավարության 2010 թվականի հոկտեմբերի 21-ի N 1442-Ն որոշման և ՀՀ կառավարության 2010 թվականի հոկտեմբերի 21-ի N 1499 որոշման:

ա) Անասնաբուժական սերտիֆիկատ ստանալու համար արտահանողը հայտ է ներկայացնում ՀՀ Գյուղատնտեսության նախարարության Սննդամթերքի անվտանգության պետական ծառայությանը՝ նշելով արտահանվող ապրանքի անվանումը, քաշը (քանակը), արտահանվող երկիրը, արտահանման ժամկետները:

բ) Հայտը ստանալուց հետո մեկ աշխատանքային օրվա ընթացքում՝ բեռի ծագման վայրի մարզային կենտրոնը՝ հիմք ընդունելով լիազոր մարմնի տվյալների բազայում առկա տեղեկատվությունը՝

- պարզում է բեռի ծագումը, բեռն արտադրողին (կենդանիների դեպքում՝ սեփականատիրոջը), արտադրությանը, ձեռքբերմանը և տեղափոխմանը ներկայացվող պահանջների պահպանումը,

- պարզում է բեռի ծագման վայրում անասնահամաճարակային իրավիճակը,

- պարզում է արտահանվող երկրի կողմից բեռի արտահանմանը ներկայացվող պահանջների կատարումը և համապատասխանությունը,

- անհրաժեշտության դեպքում՝ արտահանվող խմբաքանակից (բացառությամբ կենդանիների) կատարում է նմուշառում՝ լաբորատոր փորձաքննությունների միջոցով բեռի անվտանգությունը հավաստելու համար:

գ) Համապատասխան հսկողությունից հետո բեռն արտահանողին է տրվում Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սահմանած կարգի համաձայն համապատասխան ուղեկցող փաստաթուղթը (եթե կատարվել են նմուշառում և լաբորատոր փորձաքննություն, նաև՝ լաբորատոր փորձաքննության արդյունքների վերաբերյալ արձանագրությունը) և (կամ) արտահանվող բեռի համապատասխանության մասին տեղեկանքը, իսկ կենդանիների դեպքում՝ միայն Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սահմանած կարգի համաձայն տրված համապատասխան ուղեկցող փաստաթուղթը կամ արտահանվող բեռի համապատասխանության մասին տեղեկանքը:

դ) Արտահանվող բեռի համար տրված համապատասխան ուղեկցող փաստաթղթի և (կամ) համապատասխանության մասին տեղեկանքի հիման վրա սահմանային հսկիչ կետում տրամադրվում է անասնաբուժական սերտիֆիկատ:

ե) Բեռները Եվրոպական միության երկրներ արտահանվում են նաև տվյալ բեռի ներմուծմանը ներկայացվող Եվրամիության պահանջների պահպանմամբ:

Անասնաբուժական սերտիֆիկատ տրամադրվում է անվճար:

3. Սննդամթերքի, սննդամթերքի հետ շփվող Նյութերի և սննդային ու կենսաբանական ակտիվ հավելումների համար տրամադրվում է անվտանգության սերտիֆիկատ՝ համաձայն «Սննդամթերքի անվտանգության պետական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքի, ՀՀ կառավարության 2010 թվականի հոկտեմբերի 21-ի N 1442-Ն որոշման և ՀՀ կառավարության 2010 թվականի հոկտեմբերի 21-ի N 1499 որոշման:

ա) Անվտանգության սերտիֆիկատ ստանալու համար արտահանողը հայտ է ներկայացնում ՀՀ Գյուղատնտեսության նախարարության Սննդամթերքի անվտանգության պետական ծառայությանը՝ նշելով արտահանվող ապրանքի անվանումը, քաշը (քանակը), արտահանվող երկիրը, արտահանման ժամկետները:

բ) Հայտը ստանալուց հետո մեկ աշխատանքային օրվա ընթացքում՝ բեռի ծագման վայրի մարզային կենտրոնը՝ հիմք ընդունելով լիազոր մարմնի տվյալների բազայում առկա տեղեկատվությունը՝

- պարզում է բեռի ծագումը, բեռն արտադրողին (կենդանիների դեպքում՝ սեփականատիրոջը), արտադրությանը, ձեռքբերմանը և տեղափոխմանը ներկայացվող պահանջների պահպանումը,

- պարզում է բեռի ծագման վայրում անասնահամաճարակային իրավիճակը,

- պարզում է արտահանվող երկրի կողմից բեռի արտահանմանը ներկայացվող պահանջների կատարումը և համապատասխանությունը,

- անհրաժեշտության դեպքում՝ արտահանվող խմբաքանակից (բացառությամբ կենդանիների) կատարում է նմուշառում՝ լաբորատոր փորձաքննությունների միջոցով բեռի անվտանգությունը հավաստելու համար:

գ) Համապատասխան հսկողությունից հետո բեռն արտահանողին է տրվում Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության սահմանած կարգի համաձայն համապատասխան ուղեկցող փաստաթուղթը (եթե կատարվել են նմուշառում և լաբորատոր փորձաքննություն, նաև՝ լաբորատոր փորձաքննության արդյունքների վե-

րաբերյալ արձանագրությունը) և (կամ) արտահանվող բեռի համապատասխանության մասին տեղեկանքը:

դ) Արտահանվող բեռի համար տրված համապատասխան ուղեցող փաստաթղթի և (կամ) համապատասխանության մասին տեղեկանքի հիման վրա սահմանային հսկիչ կետում տրամադրվում է անվտանգության սերտիֆիկատ:

ե) Բեռները Եվրոպական միության երկրներ արտահանվում են նաև տվյալ բեռի ներմուծմանը ներկայացվող Եվրամիության պահանջների պահպանմամբ:

Անվտանգության սերտիֆիկատ տրամադրվում է անվճար:

ՔԱՅԼ 3.

Այնուհետև կատարվում են խմբաքանակի մաքսային ձևակերպումները և մաքսային ծառայության կողմից մատուցված ծառայությունների դիմաց գանձվում են մաքսավճարներ՝ ՀՀ Մաքսային օրենսգրքի 110-րդ հոդվածի դրույթներին համապատասխան.

– Հայաստանի Հանրապետության մաքսային սահմանով տեղափոխվող ապրանքների և տրանսպորտային միջոցների մաքսային ձևակերպումների իրականացման համար գանձվում է 3500 դրամ մաքսավճար, իսկ ապրանքների գննման և հաշվառման համար գանձվում է միևնույն մաքսային հայտարարագրով հայտարարագրված մինչև մեկ տոննա քաշ ունեցող ապրանքների մաքսային հսկողության համար՝ 1000 դրամ և միևնույն մաքսային հայտարարագրով հայտարարագրված մեկ տոննայից ավելի քաշ ունեցող ապրանքների յուրաքանչյուր լրացուցիչ (կամ ոչ լրիվ) տոննայի համար՝ 300 դրամ մաքսավճար:

– Մաքսային մարմինների կողմից յուրաքանչյուր փաստաթղթի (ձևաթղթի) տրամադրման համար գանձվում է 1000 դրամ ծառայության վճար:

– Բեռնատար տրանսպորտային միջոցների մաքսային հսկողության համար գանձվում է 5000 դրամ մաքսավճար:

– Մաքսային մարմինների կողմից սահմանված տեղերից և աշխատանքային ժամերից դուրս ապրանքների մաքսային ձևակերպումների կամ դրանց հետ կապված առանձին գործողությունների կատարման համար մաքսավճարը գանձվում է նշված դրույթաչափերի կրկնապատիկի չափով:

**ԲՈՒՅՍԵՐԻ, ԲՈՒՄԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԵՎ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՎՈՂ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԻ
ՎԱՐԱԿԱՁԵՐԾՈՒՄՆ ՈՒ ՈՂՆՉԱՑՈՒՄԸ**

1. Բույսերի կարանտին վնասակար օրգանիզմների մուտքը, տարածումն ու վարակի օջախները վերացնելու նպատակով բուսասանիտարական փորձաքննության արդյունքում տեսուչի տված եզրակացության հիման վրա վարակակիր կամ հիվանդության կասկած առաջացնող բույսերը, բուսական արտադրանքը և կարգավորվող առարկաները վարակազերծվում կամ ոչնչացվում են՝ բուսասանիտարական կանոններին համապատասխան՝ տեսուչի հսկողությամբ:

2. Բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների վարակազերծման անհրաժեշտությունը, կատարման վայրը (մաքսային սահման, առաքման կամ ստացման վայրեր) և եղանակը որոշում է տեսուչը:

3. Բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների վարակազերծման և ոչնչացման հետ կապված ծախսերը կատարվում են Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով:

ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԻԱՅԻ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐՆ ՈՒ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքները

1. Բույսերի պաշտպանություն կարող է իրականացնել ցանկացած ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ:

2. Բուսասանիտարիայի բնագավառում ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք իրավունք ունեն՝

1) Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով բողոքարկելու տեսչության գործողությունները,

2) վերահսկողություն իրականացնող մարմնից ստանալու համապատասխան պարզաբանումներ իր իրավունքների մասին,

3) չենթարկվելու տեսուչի այն պահանջներին, որոնք չեն համապատասխանում նրա իրավասություններին:

Ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց պարտականությունները

Բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների արտադրությամբ, վերամշակմամբ, պահպանմամբ, տեղափոխմամբ կամ իրացմամբ զբաղվող ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք պարտավոր են՝

1) ապահովել օրենսդրությամբ սահմանված բուսասանիտարական կանոնների և նորմերի կատարումը,

2) չխոչընդոտել տեսչության կողմից ուսումնասիրությունների և բուսասանիտարական այլ միջոցառումների իրականացմանը,

3) բուսասանիտարական ստուգման անցկացման համար օրենսդրությամբ սահմանված կարգով տրամադրել փորձանմուշներ,

4) ապահովել բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների վնասակար օրգանիզմների կանխարգելմանն ու վարակի օջախների վերացմանն ուղղված միջոցառումների իրականացումը,

5) բույսեր, բուսական արտադրանք և կարգավորվող առարկաներ ներմուծել, արտահանել, վերաարտահանել կամ տարանցիկ փոխադրումն իրականացնել սույն օրենքին և այլ իրավական ակտերին համապատասխան,

6) ներմուծել բուսասանիտարական հսկողության ենթակա բույսեր, բուսական արտադրանք և կարգավորվող առարկաներ, արտահանող երկրի բուսասանիտարական հավաստագրի, ներմուծող սուբյեկտի բուսասանիտարական հաշվառման վկայականի կամ դրա պատճենի առկայությամբ: Այդ դեպքում կատարվում է միայն բուսասանիտարական զննում,

7) արտահանող երկրի բուսասանիտարական հավաստագրի բացակայության դեպքում բեռը կարող է ներմուծվել միայն բուսասանիտարական փորձաքննության եզրակացության հիման վրա, իսկ սերմնանյութը և տնկանյութը նաև ներմուծող երկրի համապատասխան մարմնի տված սերմնանյութի և տնկանյութի որակի վկայականի առկայության դեպքում: Բուսասանիտարական հաշվառման վկայականի կամ դրա պատճենի բացակայության դեպքում բեռի ներմուծումը կամ արտահանումն արգելվում է,

8) ներմուծել, արտահանել, արտադրել, վերամշակել, իրացնել և տեղափոխել միայն բուսասանիտարական զննման, ստուգման կամ փորձաքննության ենթարկված բույսեր, բուսական արտադրանք և կարգավորվող առարկաներ,

9) ներմուծել, արտահանել և իրացնել Հայաստանի Հանրապետությունում գրանցված, օգտագործման համար թույլատրվող և պահանջվող բնութագրին համապատասխանող բույսերի պաշտպանության միջոցներ,

10) իրականացնել սույն օրենքով նախատեսված այլ գործողություններ:

ԲՈՒՅՍԵՐԻ ԿԱՐԱՆՏԻՆԸ ԵՎ ԲՈՒՄԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ ՊԱՅՊԱՆՈՂ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կարանտին օրգանիզմների մեր հանրապետության տարածք թափանցելու վտանգը շատ մեծ է: Բուսական ծագում ունեցող ենթակարանտինային մթերքների ներմուծման բավականին մեծ ծավալները, արտաքին առևտրի կենտրոնացած պլանավորումից և պետական մենաշնորհից շուկայական էկոնոմիկայի անցումը, երկրում արմատապես փոխում են կարանտին կարգավորման համակարգը: Վնասատուների, հիվանդությունների հարուցիչներին և մոլախոտերի մեծ մասը, որոնք ընդգրկված են կարանտին օրգանիզմների համաշխարհային անվանացանկում բացակայում են մեր երկրում:

Համաշխարհային պրակտիկայում նշվում են Նոր ագրեսիվ ռասաների առաջացում, որոնք հաճախակի բնական սելեկտիվ ճանապարհով ընտրվում են միևնույն գենետիկական հիմքի վրա գյուղատնտեսության մեջ երկար ժամանակ մշակվող դիմացկուն սորտերի և հիբրիդների ֆոնի վրա: Օրինակ՝ եգիպտացորենի հելմինտոսպորիոզի T ռասան: ԱՄՆ-ում այդ ռասայի հանդես գալը պայմանավորված է միայն եգիպտացորենի Տեխասի արական տիպի ցիտոպլազմայով դիմացկուն հիբրիդների մշակությամբ: Այդ հիվանդության ԱՄՆ-ի տնտեսությանը պատճառած ուղիղ վնասը կազմել է մոտ 1 մլրդ դոլար: Նույնքան գումար է պահանջվել, որպեսզի ԱՄՆ-ում եգիպտացորենի սերմնաբուծությունը փոխադրվի ուրիշ գենետիկական հիմքի վրա: Այդ հիվանդության հարուցիչը Ռուսաստան է բերվել եգիպտացորենի սերմերի հետ Հարավսլավիայից և սելեկցիոններից պահանջվել է երկար տարիների համառ աշխատանք, որպեսզի երկրի եգիպտացորենի դաշտերը զերծ պահեն այդ հիվանդությունից: Ելնելով վերոնշյալից աճում է կարանտին միջոցառումների դերը, ուղղված ինչպես տվյալ երկրում բացակայող կարանտին օրգանիզմների թափանցումը կանխարգելելու, այնպես և արդեն մուտք գործած կարանտին օրգանիզմների օջախները մեկուսացնելու և վերացնելու գործում:

Հատուկ դեր է վերապահվում բույսերի կարանտինի և պաշտպանության միջազգային կազմակերպություններին՝ կարանտինի բնագավառում օրենսդրական և նորմատիվ-իրավական ակտերի մշակման և իրականացման գործում: Բույսերի կարանտինի միջազ-

գային կազմակերպություններին պետք է անդամակցեն և ակտիվ մասնակցություն ունենան բոլոր շահագրգիռ պետությունները:

Ներկա փուլում, աշխարհի բոլոր երկրներում առաջնորդվում են 3 հիմնական փաստաթղթերով, որոնք որոշում են բուսասանիտարական կարանտինի հսկողության նորմատիվ-իրավական պահանջները: Այդ փաստաթղթերը հետևյալներն են՝

1. Բույսերի պաշտպանության միջազգային կոնվենցիա (ՄՔՅՈՒ-1951թ):

2. Համաշխարհային առևտրի կազմակերպության համաձայնագիր՝ սանիտարական և բուսասանիտարական միջոցառումների կիրառման (համաձայնագիր ՇՓՄ ԵՕՕ-1997թ):

3. Բույսերի կարանտինի սկզբունքները կապված միջազգային առևտրի հետ (ՄՇՓՄ համար 1 1995թ):

ԲՈՒՅՍԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԵՎ ՄԻՋԵՐԿՐԱՆՈՎՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆ (EO3P)

Այս կազմակերպությունը հիմնադրվել է 1951թ. որպես առաջին միջկառավարական ռեգիոնալ կազմակերպություն՝ բույսերի կարանտինի և պաշտպանության գծով: Ներկայումս EO3P-ի մեջ մտնում են 43 երկրներ՝ Կենտրոնական, Արևմտյան և Արևելյան Եվրոպայից և Միջերկրածովյան պետություններից: Ռուսաստանն այս կազմակերպությանն անդամակցում է 1991 թվականից: Հայաստանի Հանրապետությունը նախապատրաստվում է մտնելու EO3P-ի մեջ:

EO3P-ն իրականացնում է խորհրդատվություն և անմիջական օգնություն մասնակից երկրներին՝ վարչական և օրենսդրական ակտերի կայացմանը, որն անհրաժեշտ է, որպեսզի կանխարգելվի կամ սահմանափակվի երկրների միջև առևտրի ընթացքում կարանտին օրգանիզմների տարածումը: Բույսերի կարանտինի գծով բոլոր հիմնական միջոցառումները, որոնք կիրառվում են EO3P-ին անդամակցող երկրներում, հիմնվում են այդ կազմակերպության կողմից մշակված հանձնարարականների վրա, EO3P-ի հիմնական խնդիրների մեջ են մտնում՝

ա) կանխարգելել գյուղատնտեսական մշակաբույսերին և անտառներին վնասող կարանտին օրգանիզմների թափանցումը և տարածումը:

բ) EO3P-ին անդամակցող երկրների համար մշակել կարանտին վնասակար օրգանիզմների թափանցումը և տարածումը կանխարգելող մարտավարություն (ստրատեգիա):

գ) կարանտինի և պաշտպանության հիմնական հարցերում EO3P-ի մասնակից երկրների կառավարությունների կողմից անցկացվող պետական միջոցառումների կոորդինացման ապահովում:

դ) աջակցել բույսերի կարանտինի և պաշտպանության ժամանակակից մեթոդների մշակման ներդրման աշխատանքներին:

ե) անցկացնել բույսերի կարանտինի բոլոր ուղղություններով գործունեության տեղեկատվական փոխանակում:

EO3P-ն՝ բույսերի կարանտինի և պաշտպանության գծով իր գործունեությունն իրականացնում է 9 բանվորական խմբերի և 12 հանձնաժողովների, ինչպես նաև կանոնավոր կերպով անցկացվող կոնֆերանսների միջոցով: EO3P-ի հիմնական մարմինը (օրգանը)

հանդիսանում է՝ խորհուրդը, որը տարեկան մեկ անգամ հավաքվում է Փարիզում, որտեղ տեղավորված է կազմակերպության շտաբ-բնակարանը: Կազմակերպությունն ունի նախագահ:

EO3P-ի բյուջեն ստեղծվում է մասնակիցների տարեկան անդամավճարով (5000\$): Հիմնական լեզուներն են անգլերենն ու ֆրանսերենը:

1992 թվականի նոյեմբերին ԱՊՀ երկրների մասնակիցների միջև կնքվել է միջկառավարական պայմանագիր բույսերի կարանտինի բնագավառում համագործակցության: Այդ համաձայնագրի համաձայն ստեղծվել է տեղեկատվական-կոորդինացիոն խորհուրդ բույսերի կարանտինի բնագավառում ԱՊՀ և Բալթյան երկրների մասնակցությամբ: Տեղեկատվական կոորդինացիոն խորհուրդն ապահովում է ԱՊՀ և Բալթիան երկրների կարանտին ծառայությունների համագործակցությունը, կազմակերպում է կոնֆերանսներ բույսերի կարանտինի հարցերի շուրջ: Կոնֆերանսներն անց է կացվում մասնակից երկրներում հերթականությամբ: Այդ կոնֆերանսների ամենամյա անցկացման նպատակն է՝ կարծիքների, գործնական փորձի, տեղեկատվության փոխանակում, ինչպես նաև փոխադարձ հետաքրքրություն ներկայացնող բույսերի կարանտինի տարբեր հարցերի և խնդիրների քննարկում կապված ներմուծվող բուսական արտադրանքի աճի, արտահանման և ենթակարանտինային մթերքների տարանցիկ (տրանզիտային) փոխադրումների հետ:

Ռուսների է միջազգային համագործակցության հետևյալ օրինակը. այսպես, տարազույգ մետաքսագործի ասիական ռասսայի նկատմամբ Ռուսաստանի հեռավոր արևելյան նահանգներում մոնիթորինգի անցկացման ծրագիրը: Տարազույգ մետաքսագործի ասիական ռասսայի նկատմամբ ամբողջ աշխարհում մեծ հետաքրքրություն առաջացավ 1991-1992թթ. Հեռավոր Արևելքում այդ վնասատուի մասսայական բազմացման և բռնկման հետևանքով:

Նավերը, որոնք Հեռավոր Արևելքի նավահանգիստներից նավարկում էին դեպի Հյուսիսային Ամերիկա, վարակված էին մեծ քանակությամբ տարազույգ մետաքսագործի ասիական ռասսայի ձկնկույտերով: Այդ վնասատուն ներկայումս ընդգրկված է Ռուսաստանի Դաշնության, ԱՄՆ-ի, Կանադայի, Մեքսիկայի, Ավստրալիայի, Նոր Զելանդիայի, Չիլիի կարանտին վնասատուների անվանացանկում:

Կանադայի, ԱՄՆ-ի, Նոր Զելանդիայի և Չիլիի կառավարությունները շատ մտահոգված են այդ վնասատուի իրենց երկրները ներթափանցելու կապակցությամբ, դրա համար արգելք են դրել Ռու-

սաստանից՝ Յեռավոր Արևելյան Նավահանգստներից Նավերի մուտքն իրենց Նավահանգիստները:

Կանադական և ռուսական կողմերը ստեղծված վիճակը քննարկելով ստորագրել են արձանագրություն այդ խնդիրը լուծելու և Եմբարգոն (արգելքը) վերացնելու կապակցությամբ: Միջկառավարական համաձայնագրի համաձայն Ռուսաստանը և Կանադան՝ ԱՄՆ-ի, Նոր Զելանդիայի, Ավստրալիայի և Չիլիի կարանտին ծառայությունների հետ միասին, Յեռավոր Արևելքի Նավահանգիստները մտնող Նավերի նկատմամբ պարտավորվում են իրականացնել տեսչական հսկողություն: Նավերի տեսչական ստուգումները տարազույգ մետաքսագործի ասիական ռասսայի ձկակուլյտերի հայտնաբերման համար կատարվում է Կանադայի և Ռուսաստանի կողմից համատեղ կազմված մեթոդական ցուցումների համաձայն: ԱՄՆ-ի գյուղատնտեսության դեպարտամենտի անտառային ծառայությունը մասամբ ֆինանսավորում է Յեռավոր Արևելքում տարազույգ մետաքսագործի ասիական ռասսայի հետ կապված աշխատանքները, մասնավորապես տեսչական ծառայությունն ապահովում են ֆերոմաններով և Նավերը ձկակուլյտերից մաքրելու հատուկ սարքավորումներով:

Ամփոփելով, անհրաժեշտ է նշել, որ տարբեր պետությունների միջև բույսերի կարանտին ծառայությունների համագործակցությունը, օգնում է բուսական ծագում ունեցող բեռների ներմուծման և արտահանման ընթացքում ավելի արդյունավետ անցկացնելու կարանտին միջոցառումները և կանխարգելելու կարանտին օրգանիզմների թափանցումը և տարածումը նոր երկրներ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿ ՏԱՐԱԾՈՒՄ ՈՒՆԵՑՈՂ ԿԱՐԱՆՏԻՆ ՕՐԳԱՆԻԶՄՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

ՎՆԱՍԱՏՈՒՆԵՐ

ՖԻԼՈՔՍԵՐԱ

(*Viteus vinifoliae* Fitch)

Հայտնի է, որ ֆիլոքսերան երկրագործության պատմության մեջ դարձավ ամենավնասաբեր աղետներից մեկը՝ ոչնչացնելով 20-30 տարվա ընթացքում եվրոպական խաղողի այգիները /մոտ 6 մլն. հա/: Որպես ֆիլոքսերայի կենսագործունեության հետևանք համաշխարհային խաղողագործությունն ապրեց արմատական փոփոխություն:

Ֆիլոքսերան, որպես խաղողի վտանգավոր վնասատու արդեն մի քանի դար լուրջ վնաս է հասցնում:

Հետաքրքրական է, որ առաջին մեծ վնասը ֆիլոքսերայից կրեցին ոչ թե եվրոպական խաղողագործները, այլ Թոմաս Ջեֆերսոնը և մյուս ամերիկացիները, ովքեր փորձեցին խաղողի եվրոպական սորտեր մշակել Ատլանտիկայի ափերին: Նրանք, որպես անհաջողության պատճառ դիտեցին կլիման, հողը և խոշոր վնասատուները՝ գաղափար չունենալով այդ անտեսանելի վնասատուի մասին, որի նկատմամբ տեղական սորտերը ունեին դիմացկունություն:

Ամերիկայից եվրոպա ֆիլոքսերան տեղափոխվեց շոգենավերով, որոնք զգալի կրճատեցին այդ ճանապարհի անցման տևողությունը: Մինչ այդ բազմաթիվ վնասատուներ կտրոնների հետ ընկնում էին առագաստանավերի վրա, սակայն ճանապարհի տևողությունը, որը կազմում էր, շաբաթներ հնարավորություն չէր տալիս վնասատուին կենդանի հասնել եվրոպական ափ: Առաջին անգամ նավերը վնասատուին հասցրեցին խաղողի այգիներով հայտնի Ռոնի ափեր:

Վնասակարության առաջին հետքերը նկատվել են Պրովանսում 1863թ., որտեղից խաղողի այգիները տարածվում էին դեպի Ռոնի ափերը: Տերևները թափվում էին, նոր ճյուղերը թույլ էին զարգանում և մի քանի տարվա ընթացքում վազը մահանում էր: Հողից հանված վազերի մոտ նկատվում էր տարօրինակ երևույթ՝ վազերը զուրկ էին արմատներից:

Այդ ժամանակ Փարիզի գիտությունների ակադեմիան ստեղծում է հանձնաժողով, որը պետք է զբաղվեր այդ վնասատուի ուսումնասիրությամբ:

Առաջին անգամ 1866թ. բորսայի մակեր Գաստոն Բազիլը, ով մեծ գումարներ էր ներդրել խաղողագործության մեջ, դիմեց Ֆրանսիայի Մոնպելիեի համալսարանի պրոֆեսոր Ժյուլ-Էմիլ Պլանշոնի օգնությանը՝ խնդրանքով՝ ուսումնասիրել վագերը ոչնչացնող վնասատուին /նշեմ, որ հենց Գաստոն Բազիլն էր, որ առաջին անգամ առաջարկեց խաղողի տեղական սորտերը պատվաստել ամերիկյան պատվաստակալների վրա/: Այդ ժամանակ դեռ ոչ ոք չէր կարող մտածել, որ վագերի ոչնչացման պատճառ է հանդիսանում Ամերիկայից բերված անտեսանելի վնասատուն:

Այն, որ ֆիլոքսերայի հայրենիքը Ամերիկան է հայտնաբերեց պրոֆեսոր Պլանշոնը: 1869 և 1873թթ. նա փոխայցելություն կատարեց ամերիկացի Չարլզ Ռիլիի հետ, ով այդ ժամանակ արդեն հայտնի էր կոլորադյան բզեզի վերաբերյալ իր ուսումնասիրություններով: Ռիլը հաստատեց Պլանշոնի հիպոթեզը:

Ամերիկայի Զյուսիսային Կոլորադոյից մինչև Օհայո կատարած այցելությունների և ուսումնասիրությունների ժամանակ Պլանշոնը բացահայտեց, որ վնասատուն սնվում է նաև ամերիկյան վագերի արմատներով, բայց որոշ սորտեր ցուցաբերում են դիմացկունություն այդ վնասատուի նկատմամբ, մյուսները՝ միայն մասամբ, երրորդները չունենին դիմացկունություն: Սակայն բոլոր դեպքերում արմատների վրա ուռուցքներ չէին ձևավորվում:

Այդ ժամանակ ֆիլոքսերայի դեմ պայքարի միջոցառումների ուսումնասիրությունները գնում էին երկու ուղղությամբ՝ վնասատուի ոչնչացման և նոր դիմացկուն սորտերի ստեղծման:

Վնասատուի ոչնչացման ուղին իր մեջ ներառում էր այգիների ջրածածկ անելու մեթոդը, այն էլ միայն հարթ տարածքներում և ավազային հողերում այգիների հիմնմամբ: Իհարկե այս միջոցառումները մեծամասշտաբ չէին և ոչ այդքան արդյունավետ:

Իրականացվում էր նաև հողի ախտահանման մեթոդը /ածխածնի երկսուլֆատով/, որը շատ թունավոր էր և հաճախ դառնում էր մարդկանց թունավորման և վագի չորացման պատճառ:

Իրականացվում էր նաև վագերի ցողում նատրիումի սուլֆոկարբոնատով:

Փորձվեցին պայքարի շատ մեթոդներ և միջոցներ, բայց ֆիլոքսերային հաղթելու միակ ուղին մնում էր վնասատուի նկատմամբ կայունություն ունեցող մշակաբույսերի ստեղծումը:

Ամերիկյան խաղողի վազերը Ֆրանսիայում էին հայտնվել դեռ առագաստանավերի ժամանակ, բայց այդ վազերի բերքը շատ թթու էր և ոչ այդքան կիրառելի: 1869թ. մի քանի գիտնականների մոտ միտք հղացավ /հիմա դժվար է ասել ում մոտ առաջինը/ փորձել ամերիկյան վազից վերցնել պատվաստակալներ և պատվաստել: Այդ ժամանակ Լալիման առաջին անգամ Եվրոպայում հայտնաբերեց, որ որոշ արտասահմանյան վազեր դիմացկուն են ֆիլոքսերայի նկատմամբ:

Մինչ եզրակացություններ անելն անհրաժեշտ էր պատասխանել որոշ շատ կարևոր հարցերի: Եթե նույնիսկ պատվաստումն անցներ, արդյոք Ֆրանսիական վազերը կհամատեղվեն ամերիկյան պատվաստակալների հետ և դա ինչպես կազդեր գինու համի վրա: Ամերիկյան տեսակներից որոնք են, որ կապրեն Եվրոպայի հողերում, քանի որ ամերիկյան հողերը հիմնականում թթու են, իսկ Եվրոպականներն ընդհակառակը՝ հիմնային են և հարուստ կրով: Եվ վազերի, որ տեսակներն են, որ ունեն արագ աճ և կարելի կլինի դրանք աճեցնել մինչև արտադրական մակարդակի:

Այդ ժամանակ շատ քչերն էին հավատում, որ վերջնարդյունքում պատվաստակալները, որոնք կստացվեին յուրաքանչյուր կոնկրետ տարածաշրջանի համար, հետագայում կտան գերազանց արդյունք:

Սակայն 9-ը տարի հետո, երբ կառավարությունը լեգալացրեց ամերիկյան պատվաստակալները, արդեն երկրում առկա էր մաքսանենգ ճանապարհով ներկրված մեծ քանակությամբ ամերիկյան արմատակալներ:

Այդ վնասատուի պատճառով Ֆրանսիայում 2 400 000 հեկտար խաղողի այգիներից ոչնչացվեց մոտ 2 164 500 հեկտարը (մոտ 90,2%):

Ֆիլոքսերայի վնասի արդյունքում գինու արտադրությունն անկում ապրեց մոտ երկու անգամ: Մինչև 1870թ Ֆրանսիան յոթ անգամ ավելի շատ էր արտահանում գինի քան ներկրում էր: Արդեն 1887թ. արտահանում էր 2 մլն. հեկտոլիտր, իսկ ներմուծում էր 12 մլն հեկտոլիտր գինի: Եվ գինու արտադրության համար Ֆրանսիա էր ներկրվում միլիոնավոր տոննաներ չամիչ:

Պետք է նկատենք, ֆիլոքսերայի պատճառով առաջացած կրիզիսն ունեցավ նաև դրական կողմեր՝ գիտությունը մոտք գործեց այն բնագավառ, որտեղ գերիշխում էին արմատացած սովորույթները, իսկ կառավարությունները սկսեցին զբաղվել գործերով, որոնք նախկինում ուշադրության սևեռման առարկա չէին հանդիսանում:

հիարկե ֆիլոքսերայի խնդիրն այսօր դեռ արդիական է, այն հայտնվում է աշխարհի տարբեր անկյուններում, որի պատճառն է հանդիսանում խաղողագործների անտարբերությունը:

Հայաստանում ֆիլոքսերան առաջին անգամ նկատվել է 1926թ. Նախկին Նոյեմբերյանի շրջանում: Մինչև վերջին տարիներն այն տարածված էր միայն հանրապետության հյուսիս-արևելյան գոտում և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունում: 2009թ. ֆիլոքսերան հայտնաբերվեց Նան Արմավիրի մարզի Գայ համայնքում, մոտ 3,08 հա տարածքի վրա:

2010 թվականին Հայաստանում կազմակերպվեց ֆիլոքսերայի խնդրի վերաբերյալ միջազգային գիտաժողով /կազմակերպիչներ Վահե Կեչգուրյան, Արմենակ Տեր-Գրիգորյան և ուրիշներ/: Գիտաժողովում ներկա էին ֆիլոքսերագիտության բնագավառում համաշխարհային ճանաչում ունեցող գիտնականներ՝ ավստրալիացի Քեվին Պաուլը և հունգարացի՝ Լասլո Կոչիցը:

Ֆիլոքսերայի կենսատկույզիան

Ֆիլոքսերան խաղողի լվիճ է, պատկանում է հավասարաթևերի (homoptera) կարգին, լատիներեն անվանումն է *Viteus vitifoliae* Fitch (*Phylloxera vastatrix* Planch): Անգեն աչքով դժվար նկատելի է: Ֆիլոքսերան ունի բազմաձևություն՝ արմատային, տերևային, սիմֆայի, թևավոր և սեռական (երկսեռ) ձևեր:

Արմատային ձևն ապրում է վազի արմատների վրա: Առաջին հասակի թրթուրների երկարությունը 0,3-0,4 մմ է, իսկ հասուն էգի՝ 1-1,2 մմ: Գույնը հիմնականում կիտրոնադեղնավուն է: Կնճիթը բաղկացած է չորս ծակող խոզաններից: Մարմնի վերին մասում ունի 70 մուգ գորտնուկներ: Տերևային կամ գալային ձևն ապրում է միայն տերևների վրա և էապես տարբերվում է արմատային ձևից: Այս ձևի մոտ կնճիթը և բեղիկներն ավելի կարճ են: Մարմնի վրա բացակայում են գորշ գորտնուկները: Նիմֆան նման է ֆիլոքսերայի արմատային ձևի չորրորդ հասակին, սակայն ի տարբերություն նրա, մարմինն ավելի երկարավուն է, նարնջագույն և մարմնի կողմերում ունի երկու թևերի սաղմեր: Թևավոր ֆիլոքսերան ունի երկու զույգ թափանցիկ թևեր: Մարմինը նարնջագույն է, երկարությունը՝ 1մմ, իսկ թևերի հետ միասին՝ 2,25մմ: Երկսեռ ձևի մոտ, արուների երկարությունը 0,2մմ է, էգերինը՝ 0,40-0,45մմ: Թևերից և կնճիթից զուրկ են, որի հետևանքով չեն կարող սնվել և ապրում են կարճ, ընդամենը 6-8 ժամ (**Նկար /հավելված**):

Ըստ վնասակարության բնույթի ֆիլոքսերան ունի երկու ձև՝ արմատային և տերևային: Եվրոպական սորտերի վրա զարգանում է միայն արմատային ձևը, ոչ լրիվ ցիկլով, կուսածնությամբ: Տերևները վարակվում են ամերիկյան սորտերի և հիբրիդների մոտ: Ամերիկյան սորտերի վրա զարգանում է լրիվ ցիկլով, որտեղ նա ապրում է և տերևների և արմատների վրա:

Ձմեռում են առաջին հասակի թրթուրները՝ վազի արմատների ճեղքերում: Գարնանը, երբ հողում ջերմաստիճանը հասնում է 13-ի, թրթուրներն արթնանում և ծծում են արմատների հյուսքը: Չորրորդ մաշկափոխությունից հետո թրթուրները դառնում են կուսածին Է-գեր, որոնք ձվադրում են: Մագարմատների վրա ապրող ֆիլոքսերայի զարգացումն ավելի արագ է ընթանում, քան հաստ արմատների վրայիններինը: Այսպես, հաստ արմատների վրա ֆիլոքսերայի ամեն մի սերնդի զարգացման տևողությունը 21-50 օր է, իսկ մագարմատների վրա՝ 13-24 օր: Յուրաքանչյուր Էգ դնում է 45-255 ձու: Արմատների վրա տարեկան տալիս են 5-6 սերունդ: Հուլիսի առաջին կեսից երկրորդ սերնդի որոշ թրթուրներ դառնում են նիմֆաներ, որոնք 6-14 օր հետո թևավորվում են: Թևավոր Էգ ֆիլոքսերան, դուրս գալով հողի երես, ամերիկյան վազի տերևների վրա դնում է մինչև 6 ձու: Հետագայում ձվերից դուրս են գալիս արուներ և Էգեր: Չուգավորվելուց հետո Էգը հին վազի կեղևի ճեղքերում դնում է մեկ ձմեռային ձու: Ձմեռային ձվերից զարնանը դուրս են գալիս թրթուրները, որոնք անցնում են տերևների վրա և սկսում են ծծել բջջահյուսքը, որի հետևանքով տերևների բջիջները գերաճում են՝ հակառակ կողմից առաջացնելով գալեր: Վերջիններիս մեջ թրթուրը 4 անգամ մաշկափոխվում է և դառնում է հասուն Էգ, որը գալի ներսում դնում է մինչև 500 ձու: Դուրս եկած թրթուրները տեղափոխվում են տերևների վրա և առաջացնում են նոր գալեր: Ֆիլոքսերայի տերևային ձևի մոտ երրորդ սերնդից սկսած, թրթուրների մի մասն իջնում է արմատների վրա և ապրում արմատային կենսակերպով: Վեգետացիայի ընթացքում տալիս է 7-9 սերունդ: Գալերի բազմացման հետևանքով տերևները չորանում են:

Խաղողի եվրոպական սորտերի արմատների վրա ֆիլոքսերայի սևնդառության հետևանքով մագարմատների վրա առաջանում են ուռուցքներ, որոնք հիշեցնում են թռչնի կտուց, իսկ հաստ արմատների վրա առաջանում են ուռուցքներ, որոնք հետագայում դառնում են խոցեր և միանալով իրար, առաջացնում են ճեղքեր, ստեղծելով նպաստավոր միջավայր հողում ապրող զանազան մանրէների վազի արմատներ ներթափանցման՝ ներսից քայքայման և վերջնաորոյուն-

քում փտեցման համար: Դրա հետևանքով վազի արմատները տարիների ընթացքում աստիճանաբար չորանում են: Ֆիլոքսերայի վարակի առաջին նշանները վազերի վրա ի հայտ են գալիս վարակվելուց 3-4 տարի հետո: Ֆիլոքսերայով վարակված վազերն ունեն նվազ աճ, տերևները փոքր են, ողկույզները՝ մանր: Այդպիսի վազերը կարելի է տարբերել մյուսներից ինչպես ակնադիտական, այնպես էլ արմատների վրա հողի փորման, նմուշառման և ստուգումներ կատարելու միջոցով:

Որակյալ և մշտական ագրոմիջոցառումների իրականացման արդյունքում վարակված վազերից որոշները կարող են ապրել 10 և ավելի տարիներ, բայց նախ դրանք հանդիսանում են վարակի աղբյուր և հետո ստացված բերքը քիչ է և ոչ որակյալ:

Ֆիլոքսերայի տարածման ճանապարհները

1. Ֆիլոքսերան տարածվում է խաղողի տնկանյութի միջոցով (այս կերպ այն Ամերիկայից տեղափոխվեց Եվրոպա)

2. Գյուղատնտեսական մեխանիզմների և գործիքների միջոցով

3. Անձրևաջրերի, ոռոգման և գրունտային ջրերի միջոցով

4. Քամու և օդային հոսանքների միջոցով

5. Ֆիլոքսերան կարող են տարածել կենդանիները (ծիեր, եղջերավոր անասուններ և այլն), ինչպես նաև թռչունները

6. Ֆիլոքսերան կարող է տեղափոխվել հենասյունների, լարերի և հողի միջոցով

7. Խաղողի այգում աշխատող այգեգործը կարող է տեղափոխել Ֆիլոքսերան կոշիկների, հագուստի և աշխատանքային գործիքների միջոցով

8. Կա նաև ֆիլոքսերայի տարածման երկու բնական ճանապարհ՝ տարածում թևավոր ձևի միջոցով և թափառող թրթուրների միջոցով:

Ֆիլոքսերայի տարածման դիսամիկայի վրա ազդում են բազմաթիվ գործոններ:

Տարածվում է ուղղահայաց և հորիզոնական ուղղություններով:

Չարգանում է հողի տարբեր շերտերում և խորություններում՝ 10 սանտիմետրից մինչև 4,5 մետր խորության վրա:

Կախված խորությունից զարգանում են տարբեր թվով գեներացիաներ:

Պայքարի միջոցառումներ

1. Ֆիլոքսերայով վարակված այգիներում պետք է սահմանեն կարանտին՝ կիրառելով կարանտին միջոցառումների բոլոր բաղադրիչները: Այգիներում վազերն անհրաժեշտ է արմատախիլ անել /պարտադիր ձմռան ամիսներին/ և հանված վազերը տեղում այրել: Տվյալ հողատարածքը մշակման ենթակա չէ առնվազն 3 տարի: Մասնավորապես՝ ֆիլոքսերայով վարակված այգիները վերականգնելու կամ վնասատուի տարածման գոտում Նոր այգիներ հիմնելու համար հարկավոր է տեղական սորտերը պատվաստել ամերիկյան պատվաստակալների վրա: Տերևային ձևի դեմ /Յայաստանում այդ ձևը բացակայում է/ պայքարում են տարբեր բարձր կենսաբանական արդյունավետություն ունեցող միջատասպաններով:

2. Ֆիլոքսերայով վարակված տնտեսություններից արգելվում է այդ վնասատուից ազատ վայրեր տեղափոխել խաղողի արմատակալներ, կտրոններ, տերևներ, խաղող, հենայուններ, այգու հող:

3. Ֆիլոքսերայի հետագա տարածումը կանխելու համար անհրաժեշտ է կիրառել կարանտին ծառայության կողմից սահմանված բոլոր միջոցառումները:

ԿԱԼԻՖՈՐՆԱՆ ՎԱՅՆԱԿԻՐ

(*Quadraspidiotus perniciosus Comstock*)

Կալիֆորնյան վահանակրի հայրենիքը Չինաստանն է, որտեղից 1873թ. տնկանյութի հետ տեղափոխվել է Կալիֆորնիա, իսկ այստեղից ճապոնիա, Ավստրիա, հետագայում Եվրոպայի, Ասիայի, Ամերիկայի, Աֆրիկայի շատ երկրներ:

Յայաստանում կալիֆորնյան վահանակիրը հայտնաբերվել է 1958թ. Նախկին Նոյեմբերյանի շրջանի Բագրատաշեն ավանի խնձորենու այգիներում: Ներկայումս վնասատուի վարակի օջախներ կան Նոյեմբերյանի, Իջևանի, Տավուշի, Արարատի, Արտաշատի, Արմավիրի, Մասիսի, Էջմիածնի, Նաիրիի, Աշտարակի, Գորիսի, Եղեգնաձորի, Կոտայքի, Կապանի, Կրասնոսելսկի շրջաններում:

Կալիֆորնյան վահանակրի Էգի վահանիկը կլորավուն է՝ քիչ ուռուցիկ մինչև 2մմ տրամագծով: Արուի վահանիկը երկարավուն ձվաձև է, մինչև 1մմ երկարությամբ: Էգի վահանակի գույնը մեծ մասամբ նման է ծառի կեղևի գույնին, որի հետևանքով էլ դժվար է նկատվում: Մարմինը տանձաձև է, տափակ, կիտրոնադեղնավուն՝ 1.3մմ երկարությամբ: Էգի զարգացման ամբողջ ցիկլն ընթանում է վահանակի տակ, չունի ոտքեր, աչքեր և թևեր: Յասուն արուի մար-

մինը բաց նարնջագույն է՝ 0.8մմ երկարությամբ: Ի տարբերություն եզերի, արունները թևավոր են, ունեն լավ զարգացած բեղիկներ, ոտքեր և սև գույնի աչքեր: Արունները բերան չունեն: Նորածին թափառողի մարմինը կիտրոնադեղնավուն է՝ 0.26-0.3մմ երկարության: Ոտքերը լավ զարգացած են: Բերանը կնճիթաձև է 2-3 անգամ երկար մարմնից **(Նկար /հավելված):**

Ձմեռում է թրթուրի առաջին հասակում: Գարնանը, ծառերի հյուղաշարժությունը սկսվելու հետ մեկտեղ, արթնանում են ձմեռած թրթուրները և սկսում են սննդառությունը՝ ծծելով ծառի հյուղը: Առաջին մաշկափոխությունից հետո, երկրորդ հասակում հանդես են գալիս էգ և արու թրթուրները, որոնց հետագա զարգացումն ընթանում է տարբեր ձևով: Մայիսի առաջին տասնօրյակից էգ թրթուրները երկրորդ անգամ մաշկափոխվում և դառնում են սեռահասուն էգեր, իսկույն ժամանակամիջոցում արուի թրթուրներն անցնելով պրոնիմֆայի և նիմֆայի փուլերը, ձևափոխվում են հասուն միջատների: Արունների թռիչքը սովորաբար համընկնում է խնձորենու զանգվածային ծաղկման փուլին: Էգերը զուգավորվելուց հետո ծնում են թրթուրները: Գարնանային սերնդի թրթուրաձևությունը հյուսիս-արևելյան գոտում սկսվում է հունիսի առաջին տասնօրյակի վերջին, որից 10-12 օր հետո զանգվածաբար դուրս են գալիս թափառողները: Նորածին թրթուրները դուրս գալով մոր վահանիկի տակից սկսում են թափառել ծառի վրա և հարմար տեղ ընտրելով ամրանում ու ծծում են ծառի հյուղը: Ամրանալուց 2-3 օր հետո, թափառողի մարմինն արտաքինից ծածկվում է սպիտակ, մոմանման վահանիկով, որը 7-8 օր հետո սկսում է մգանալ, սկզբում ընդունելով մոխրավուն, իսկ ավելի ուշ՝ թուփա մոխրավուն երանգ: Այդ ընթացքում վնասատուի վահանիկը դեռ ամուր չէ և հեշտությամբ քայքայվում է սրսկվող թունանյութերի ազդեցությամբ:

Կալիֆորնյան վահանակրի ամառային առաջին սերնդի զարգացումը տեղի է ունենում հունիսի առաջին տասնօրյակի սկզբներից մինչև օգոստոսի կեսերը, իսկ ամառային երկրորդ սերնդինը՝ օգոստոսի երկրորդ տասնօրյակի սկզբներից մինչև նոյեմբերի սկզբները: Ընդհանուր առմամբ էգը ծնում է 41-120 թրթուր:

Կալիֆորնյան վահանակիրը հյուսիս-արևելյան գոտում և Արաբիայի հարթավայրում տարեկան տալիս է մինչև 3, նախալեռնային գոտում 2 սերունդ:

Կալիֆորնյան վահանակիրը վնասում է ավելի քան 150 տեսակ բույսերի: Հատկապես ուժեղ են վնասվում պտղատու տեսակները: Բավական է, որ ծառի վրա տեղափոխվեն վնասատուի մի քանի ան-

հատներ, որոնք 2-3 տարվա ընթացքում արագ բազմանալով կարող են բույսերը ծածկել խիտ գաղութներով: Ուժեղ վնասված ծառերի աճը կանգ է առնում, կեղևը ճաքճքում է, որի հետևանքով ճյուղերն աստիճանաբար չորանում են, տերևները հաճախ դեղնում և մասամբ թափվում են: Խնձորենու և տանձենու պտուղների վրա, վնասված տեղերում առաջանում են նկատելի կարմիր բծեր, որոնց կենտրոնում նկատելի է սպիտակ ձուև:

Ուժեղ վարակի դեպքում պտուղները մնում են մանր ու կորցրնում ապրանքայնությունը: Ինչպես ցույց են տվել ուսումնասիրությունները, եթե կալիֆորնյան վահանակրով ուժեղ վարակված ծառերի վրա հետևողական պայքարի միջոցառումներ չեն ձեռնարկվում, ապա դրանք 2-3 տարվա ընթացքում չորանում են:

Կարանտին սահմանափակումներ և պայքարի միջոցառումներ

Արգելվում է կալիֆորնյան վահանակրից ազատ վայրեր ներմուծել վահանակրի կողմից վնասված պտղատու, հատապտղատու, անտառային և դեկորատիվ բույսերի տնկիներ, կտրոններ, բուսակներ այնպիսի շրջաններից, որտեղ տարածված է կալիֆորնյան վահանակիրը: Այն տնտեսությունները, որոնք ազատ են կալիֆորնյան վահանակրից, բայց գտնվում են վարակի տարածման գոտում, վնասվող մշակաբույսերի տնկանյութի և արմատակալած բույսերի բացթողումը թույլատրվում է տեղում վարակազերծելուց հետո՝ միայն վահանակրի տարածման գոտում գտնվող տնտեսություններ:

Բոլոր տնտեսությունները, որոնք ներմուծում են տնկիներ, կտրոններ, բուսակներ և այլ արմատակալած բույսեր, պարտավոր են այդ հարցը նախապես համաձայնեցնել համապատասխան վերահսկիչ կառույցի հետ:

Ծառերն էտել և սաղարթը նոսրացնել: Աշնանը կամ զարնանը կտրել վնասված ճյուղերը, հավաքել, այգուց դուրս բերել և այրել: Թույլ վնասված ճյուղերը մաքրել բուօք քերիչով:

Այն այգիներում, որտեղ նկատվում է կալիֆորնյան վահանակրից չորացող ծառերը, անհրաժեշտ է դրանք արմատախիլ անել և տեղում այրել:

Կալիֆորնյան վահանակրի դեմ պտղատու բարձրաճ ծառերի որակով և լիարժեք սրկումն ապահովելու համար, հարկավոր է գարնանն էտի օգնությամբ կատարել սաղարթի իջեցում:

Մայիսի վերջին հունիսի սկզբին էգի վահանիկների տակից թափառողների դուրս գալու շրջանում ծառերը ցողել 0.01% Կոնֆի-

դոր Մաքսի (իմիդակլոպրիդ) (10լ ջրին-1գրամ), 0.03% Կալիպսո (տիակլոպրիդ) (10լ ջրին-3մլ), 0.2% Դուրսբան (քլորպիրիֆոս) (10լ ջրին-20մլ), 0,15% Նուրել-Դ (քլորպիրիֆոս+ցիպերմետրին) (10լ ջրին-15մլ), 0,2% Ակտելլիկ (պիրիմիֆոսմեթիլ) (10լ ջրին-20մլ) պատրաստուկներից որևէ մեկով՝ հերթափոխելով: Երկրորդ սրսկումը կատարել առաջինից 10-15 օր ընդմիջումներով: Նշված պատրաստուկներից որևիցե մեկով ցողում կատարել երկրորդ սերնդի թափառողների և ամրացած թրթուրների դեմ երկու անգամ մեկ շաբաթ ընդմիջումով:

Ամռան ընթացքում խնձորենու , տանձենու, դեղձենու և սալորենու ծառերի վրա պտղակերների դեմ տարվող քիմիական միջոցներով պայքարը միաժամանակ նպաստում է կալիֆորնյան վահանակրի քանակության նվազեցմանը:

ԿՈՄՍՏՈԿԻ ՈՐԴԱՆ

(*Pseudococcus comstoki* Kuw.)

Այս վնասատուի հայրենիքը համարվում են Ճապոնիան և Չինաստանը: Տարածված է Ասիայում, Աֆրիկայում, Ամերիկայում, Ավստրալիայում, Անգլիայում:

Չայաստանում առաջին անգամ նկարագրվել է 1961թ. նախկին Իջևանի շրջանում՝ հիմնականում թթենիների վրա: Այժմ այն սահմանափակ տարածվածությամբ հանդիպում է Արարատի, Արտաշատի, Արմավիրի, Էջմիածնի, Մասիսի, Աշտարակի, Կոտայքի, Եղեգնաձորի, Իջևանի, Նոյեմբերյանի, Մեղրու, Կապանի տարածաշրջաններում և Երևան, Արմավիր, Իջևան, Կապան, Էջմիածին քաղաքներում:

Կոմստոկի որդանի Էգի մարմինը ձվաձև է՝ 2.2-5.5մմ երկարությամբ, բաց վարդագույն, ծածկված սպիտակ մոմաշերտով: Մարմնի կողային մասերում դասավորված են 17 զույգ թելիկներ: Բերանը ծող տիպի է կնճիթաձև: Արուի երկարությունը 1,5 մմ է **(Նկար /հավելված):**

Ի տարբերություն Էգի, այն ունի մեկ զույգ անգույն թևեր:

Ձմեռում է ձու փուլում՝ սպիտակ նուրբ թելերից հյուսված ձվապարկերում, ծառերի ճյուղերի և բնի ճեղքերում, չոր կիսապոկ կեղևի տակ, հնչպես նաև ծառի բնի մոտ հողում և այլուր: Ձուն բաց դեղնավուն է , ձվաձև՝ 0,3մմ երկարությամբ, 0,15մմ լայնությամբ:

Գարնանը, թթենու ծառի բողբոջների բացվելու հետ միասին, ձվերից դուրս են գալիս թափառողները, որոնք սկզբում ծծում են աճ-

ման կոնի հյուսիս, իսկ հետագայում, երբ առաջանում են տերևները, սնվում են տերևակոթերով և տերևաթիթեղներով: Ամռանը որդանը հիմնականում ապրում է տերևների հակառակ երեսին և պտուղների վրա: Յուրաքանչյուր սերնդի զարգացումը տևում է 45-55 օր: Մեկ էգն իր կյանքի ընթացքում դնում է 200-600 ձու:

Տարեկան տալիս է 3, մասամբ՝ 4 սերունդ:

Կոմստոկի որդանը սնվում է շուրջ 350 տեսակ պտղատու, հատապտղատու, դեկորատիվ ծառատեսակներով ու թփերով, ինչպես նաև բանջար-բոստանային բույսերով և խոտաբույսերով: Այս վնասատուն ապրում է ծառի շիվերի, տերևների, պտուղների, ճյուղերի բնի, արմատների վրա: Դրա հետևանքով ծառի տերևները գունաթափվում են և խիստ ընկնում է պտուղների որակը:

Կարանտին սահմանափակումներ և պայքարի միջոցառումներ

Արգելվում է կոմստոկի որդանով վարակված տնկանյութերից, այդ վնասատուից ազատ վայրեր ներմուծել տնկիներ, կտրոններ, թթենու տերևներ, թարմ պտուղներ բանջար-բոստանային մշակաբույսեր: Հետագա տարածումը կանխելու համար հարկավոր է ուժեղացնել կարանտին հսկողությունը:

Կոմստոկի որդանի վարակի օջախներում անհրաժեշտ է բաց թողնել պսևդաֆիկուս մակաբույծը, որը 1մ երկարությամբ թևավոր միջատ է, ապրում է միայն այդ վնասատուի հաշվին: Մակաբույծը ձուն դնում է որդանի մարմնի մեջ: Յուրաքանչյուր էգ կարող է ոչնչացնել որդանի 25-ից ավելի տարբեր հասակի թրթուրներ և էգեր: Մակաբուծված որդաններն առաջին օրերին սնվում են, հետո թաքնվում կիսապոկ չոր կեղևների տակ, ճեղքերում, հողում, որդանի ձվակույտերում և դադարում սնվելուց: Ավարտելով զարգացումը պսևդաֆիկուսը դուրս է թռչում և շարունակում է մակաբուծել որդաններին:

Վեգետացիայի ընթացքում պսևդաֆիկուսը տալիս է 7-8 սերունդ, վնասատուի քանակը հասնելով տնտեսական անվտանգության աստիճանի: Հետևապես ամեն կերպ պետք է նպաստել այդ մակաբույծի պահպանմանը և տարածմանը:

ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՊՏՂԱԿԵՐ

(*Grapholitha molesta* Busck.)

Արևելյան պտղակերի հայրենիքն Արևելյան Ասիայի երկրներն են՝ Կորեան, Չինաստանը, Ճապոնիան: Ներկայումս տարածված է Ամերիկայում, Ավստրալիայում, Եվրոպայում, Նոր Չեխոսլովակիայում, Ադրբեջանում, Վրաստանում, Թուրքիայում, Սիրիայում, Ուզբեկստանում, մասամբ՝ Աֆրիկայում:

Հայաստանում արևելյան պտղակերը հայտնաբերվել է 1972թ. նախկին Նոյեմբերյանի շրջանի Բագրատաշեն ավանի դեղձենու տնկարկներում:

Ներկայումս վարակի օջախներ կան Տավուշի, Իջևանի, Նոյեմբերյանի, Արարատի, Արտաշատի, Արմավիրի, Մասիսի, Բաղրամյանի, Թալինի, Աշտարակի, Գորիսի, Կոտայքի, Մեղրու, Կապանի, Ստեփանավանի, Եղեգնաձորի, Վայքի, Տաշիրի տարածաշրջաններում, Երևան և Վանաձոր քաղաքներում:

Թիթեռը մոխրագորշավուն է: Առաջնաթևերի առջևի եզրերը կրում են սպիտակ գույնի 13-14 թեք շերտեր: Հետևի գույք թևերը մուգ դարչնագույն են, իսկ ծոպերը՝ բաց, մարմնի երկարությունը 6-7 մմ է, թևերի բացվածքը 12-14 մմ: Ձուն ձվաձև է, կիսաթափանցիկ սպիտակ փայլով, հասունացմանը զուգահեռ փայլն աստիճանաբար նվազում է, դառնում վարդագույն, երկարությունը՝ 0,4-0,5 մմ, իսկ լայնությունը՝ 0,2 մմ է: Թրթուրը սկզբնական շրջանում կաթնասպիտակավուն է՝ սև գլխիկով: Վերջին հասակի թրթուրները վարդագույն են՝ մոխրագույն երանգով, մարմինը ծածկված է մանր մազանման խոզաններով: Հարսնյակը բաց դարչնագույն է, կարմրավուն երանգով, փորի հատվածների վրա մեջքի կողմից կրում են երկու շարք խոզաններ: Թիթեռների թռիչքի նախօրյակին հարսնյակները ձեռք են բերում մուգ դարչնագույն երանգ, հարսնյակի երկարությունը 5-6 մմ է (**Նկար /հավելված**):

Ձմեռում են հասուն թրթուրները խիտ մետաքսյա բոժոժներում, հիմնականում ծառի բնի, ճյուղի ճեղքերում՝ չոր, կիսապոկ կեղևների տակ, մուսիացած պտուղներում, նեցուկների ճեղքերում, թափված տերևների և բուսական մնացորդների տակ, հողի վերին շերտերում, տարայում, պտղապահեստներում: Ձմեռած թրթուրների հարսնյակավորումը սկսվում է դեղձենիների ծաղկման և սերկիլիենու բողբոջների բացման շրջանում: Հարսնյակի զարգացումը տևում է 8-12 օր: Թիթեռների թռիչքը սկսվում է 15-16 աստիճան օդի միջին ջերմության պայմաններում և շարունակվում է 20-29 օր: Թիթեռները հատկապես ակտիվ են աղջամուղջից մինչև լրիվ մթնելը: Ձմեռած

սերնդի թիթեռների ձվադրումը սկսվում է հասունների հանդես գալուց 2-5 օր հետո և շարունակվում 18-25 օր: Ձմեռած սերնդի էգ թիթեռները ձվերը դնում են դեղձենու, երբեմն էլ մյուս կորիզավորների շիվերի վրա: Արևելյան պտղակերի ամառային սերնդի էգ թիթեռները ձվադրում են շիվերի և պտուղների վրա: Մեկ էգը դնում է մինչև 200 ձու: Ձվադրումից 5-9 օր հետո դուրս են գալիս թրթուրները, որոնք կրծում և մտնում են շիվերի և պտուղների մեջ, որտեղ սնվում են 18-24 օր, ապա դուրս գալով սևամեջ շիվերից կամ վնասված պտուղներից, անցնում են հարսնյակավորման: Հարսնյակի զարգացումը տևում է 5-12 օր: Յուրաքանչյուր սերնդի զարգացումը՝ ձվից մինչև հասուն, միջին հաշվով տևում են 30 օր: Արարատյան հարթավայրի պայմաններում վնասատուն տարեկան տալիս է 4, իսկ հյուսիս-արևելյան գոտում 5 սերունդ:

Արևելյան պտղակերը վնասում է կորիզավոր, հնդավոր շատ ծառատեսակների շիվերն ու պտուղները: Հատկապես գերադասում է դեղձենին, որի ուշահաս սորտերի (Նարինջի ուշահաս) պտուղները վնասում են 100%-ով: Նույնպիսի վնասվածություն նկատվում է նաև սերկևիլենու պտուղներում: Շիվերի մեջ երկարությամբ անցուղի է բացում, որի հետևանքով վնասված մասից դեպի վեր տերևները չորանում են, իսկ շիվերը սկզբում թառամում են, ապա չորանում ու հաճախ կոտրվում: Ուժեղ վարակի դեպքում յուրաքանչյուր պտղում կարող է հանդիպել մինչև 10 և ավելի թրթուր:

Կարանտին սահմանափակումներ և պայքարի միջոցառումներ

Կտրականապես արգելվում է արևելյան պտղակերով վարակված վայրերից այդ վնասատուից ազատ վայրեր տեղափոխել դեղձենու, ծիրանենու, սալորենու, շլորենու, բալենու, կեռասենու տնկիներ, կտրոններ և պտուղներ: Արևելյան պտղակերի հետագա տարածումը կանխելու նպատակով անհրաժեշտ է կիրառել կարանտին ծառայության կողմից սահմանված բոլոր միջոցառումները:

Վաղ գարնանային էտի ժամանակ, անհրաժեշտ է կտրել չորացած ճյուղերը, ինչպես նաև արմատավզից դուրս եկած հոռաշվերը և այրել: Մաքրված ծառերի բները սպիտակեցնել 20% կրակաթով: Վեգետացիայի ընթացքում պարբերաբար ստուգել ծառերը և սաղարթից հեռացնել ու այրել արևելյան պտղակերի կողմից վնասված շվերը: Կատարել պտղի թափուկի պարբերաբար հավաք և անմիջապես այն թաղել հողում՝ 50սմ խորությամբ: Արևելյան պտղակերի կողմից

վնասված պտուղները տեսակավորման միջոցով առանձնացնել և իրացնել միայն տեղում:

Դեղձենու միջահաս և ուշահաս սորտերը պսակաթերթերի թափվելուց 45 օր հետո (հունիսի կեսերին) ցողել Դեցիսի (2.5% խ.Է.) 0.5լ/հա նորմայով:

Երկրորդ ցողումը կատարել առաջինից 20 օր հետո Ձուլնի (35% խ.Է.) 2լ/հա նորմայով, իսկ երրորդը՝ երկրորդից 15 օր հետո՝ Դեցիսի (2.5% խ.Է.) 0.5 լ/հա նորմայով: Աշխատանքային հեղուկի ծախսը՝ 1000լ/հա:

Սերկևիլենու տնկարկներում, առաջին ցողումը կատարել հունիսի սկզբին՝ Ձուլնի (35% խ.Է.) 2լ/հա ծախսի նորմայով, որից 15 օր հետո ընդմիջումներով կատարել ևս 3 սրսկումներ պատրաստուկների հետևյալ հաջորդականությամբ՝ Դեցիսի (2.5% խ.Է.) 0.5լ/հա, Ձուլնի (35% խ.Է.) 2լ/հա, Դեցիսի (2.5% խ.Է.) 0.5լ/հա նորմաներով: Աշխատանքային հեղուկի ծախսը՝ 1000լ/հա:

ՑԻՏՐՈՒՍԱՅԻՆ ՄՊԻՏԱԿԱԹԵՎ (Dialeurodes citri Ashm.)

Այս վնասատուի հայրենիքը Զարավ-արևելյան Ասիան է (Ջաւավային Չինաստան և Ջոնկաստան): 1942թ. ցիտրուսային սպիտակաթևը բերվել է Եվրոպա (Ֆրանսիայի Միջերկրածովային ափ): Ներկայումս տարածված է Ֆրանսիայում, Իտալիայում, Յունաստանում, Ասիայի և Աֆրիկայի մի շարք երկրներում, Ամերիկայում, Ավստրալիայում, Նոր Զելանդիայում, Ադրբեջանում, Վրաստանում, Տաջիկստանում, Ուզբեկստանում:

Հայաստանում ցիտրուսային սպիտակաթևը հայտնաբերվել է 1978թ. Նախկին Իջևանի շրջանի Կայանավանի տնտեսության ջերմատներում կիտրոնի ծառերի վրա և այդ սկզբնական վարակի օջախով այսօրվա դրությամբ սահմանափակվում է Նրա արեալը հանրապետությունում:

Հասուն միջատը շատ փոքր է, 1.6-2 մմ երկարությամբ: Երկու զույգ համարյա միանման կաթնասպիտակավուն ոչ թափանցիկ թևերն անշարժ վիճակում հարթ տանիքի ձևով ծածկում են փորը վերին կողմից: Բեղիկները յոթհատվածանի են, իսկ ոտքի թաթերը երկհատվածանի և կրում են ճանկեր: Էգերի մոտ փորը լայն է, զգալի կարճ թևերից: Արուները փոքր են Էգերից, փորի ծայրը նեղ է և երկար: Ձուն ունի սադափե երկնավուն երանգավորում, երկարությունը 0.24-0.32 մմ է, զարգացման ընթացքում դառնում է դեղնավուն: Ձուն

տերևի վրա ամրացվում է մոմաթելիկի օգնությամբ: Առաջին հասակի թրթուրը (թափառող) բաց դեղնավուն է, 0.21-0.34 մմ երկարությամբ, չորրորդ հասակի թրթուրը համարյա կլորավուն է, դեղին կամ բաց դարչնավուն գույնի (**Նկար /հավելված**):

Հայաստանի հյուսիս-արևելյան գոտու պայմաններում ձմեռում են թրթուրները մշտադալար ծառի տերևների վրա: Դեկտեմբերին հանդես են գալիս չորրորդ հասակի թրթուրները: Մայիսին թռչում են հասուն միջատները, որոնք զուգավորվելուց հետո ձվադրում են: Գարնանային սերնդի թռչքը շարունակվում է 3-4 շաբաթ: Էգերը ձվադրում են երիտասարդ տերևների հակառակ երեսին հատկապես խմբերով: Յուրաքանչյուր Էգ դնում է 125-250 ձու: Սաղմնային զարգացումը տևում է 10-15 օր: Բեղմնավորված ձվերից դուրս են գալիս Էգեր և արուներ, իսկ չբեղմնավորված ձվերից միայն արուներ: Ձվերից թրթուրները սկսում են դուրս գալ 18-20 աստիճան ջերմության պայմաններում, դրանք մի քանի ժամ թափառում, այնուհետև ամրանում են տերևների վրա, ծծում բջջահյուլը: Գարնանը մեկ սերնդի զարգացման համար պահանջվում է շուրջ 60, ամռանը՝ 40, իսկ աշնանը՝ 100 օր: Տարեկան տալիս է 3-4 սերունդ:

Ցիտրուսային սպիտակաթևը հիմնականում վնասում է կիտրոսին, մանդարինին, թուրինջին, արքայամարինջին, թեյին, դափնուն, ցախկեռասին: Այս վնասատուն ծծում է տերևները, որի հետևանքով սրանք դեղնում են, ոլորվում: Միաժամանակ արտաթորում է մածուցիկ քաղցր հյուլ և ծածկում կանաչ մակերեսը, որում զարգանում են սապրոֆիտ մրիկասնկերը, պատճառ դառնալով տերևների ֆոտոսինթեզի խիստ վատթարացմանը:

Կարանտին սահմանափակումներ և պայքարի միջոցառումներ

Արգելվում է ցիտրուսային սպիտակաթևով վարակված տնտեսություններից այդ վնասատուից ազատ վայրեր տեղափոխել տնկանյութ:

Վեգետացիայի ընթացքում, թափառողների ձվերից դուրս գալու շրջանում, տնկարկները ցողել հետևյալ պատրաստուկներից որևիցե մեկով՝ Ֆոսֆեցիդի (50% խ.Է.) 6լ/հա, Անթիոյի (25% խ.Է.) 3լ/հա, Բի-58 նորի (38% խ.Է. նոր) 3լ/հա ծախսի նորմաներով, աշխատանքային հեղուկի ծախսը՝ 1000լ/հա:

ԿԱՐՏՈՖԻԼԻ ԿՈԼՈՐԱԴՅԱՆ ԲՇԵՇ
(*Leptinotarsa decemlineata* Say)

Այս վնասատուն կոչվել է կոլորադյան բզեզ, որովհետև առաջին անգամ որպես կարտոֆիլի վնասատու գրանցվել է Կոլորադո նահանգում: Ներկայումս տարածված է Ամերիկայի Միացիալ Նահանգներում, Կանադայում, Մեքսիկայում, Գվատեմալայում, Աֆրիկայում (Փղոսկրյա ափ), Եվրոպայի երկրների մեծ մասում, Թուրքիայում, Ադրբեջանում, Վրաստանում:

Հայաստանում այն առաջին անգամ նշվել է 1976թ. Նախկին Տավուշի և Կրասնոսելսկի շրջանների կարտոֆիլի ցանքերում, այժմ վնասատուն հանդիպում է հանրապետության գյուղատնտեսական բոլոր գոտիներում, ավելի քան 38 նախկին շրջաններում և Երևան, Գյումրի, Իջևան, Դիլիջան քաղաքներում:

Բզեզի երկարությունը 9-12մմ է, օվալաձև ուռուցիկ մարմնով: Առաջնամեջքը և վերնաթևերը դեղնավուն են կամ դեղնակարմրավուն: Առաջնամեջքի վրա կրում է 12-14 բիծ, որոնցից միջինն ունի հռոմեական V թվի ձևը: Յուրաքանչյուր վերնաթևի վրա կան հինգ սև գույեր: Ձուն երկարավուն օվալաձև է, փայլուն, սկզբում դեղնավուն, իսկ հետագայում նարնջագույն, 1,2-1,8 մմ երկարության: Թրթուրն ուռուցիկ է, նարնջակարմրավուն, փորն ավելի լայն է, քան կուրծքը, վերջում սրածայր, երկարությունը 15-16 մմ է: Առաջնամեջքի վրա կրում է ընդլայնական սև բծեր: Հարսնյակը նարնջադեղնավուն կամ կարմրավուն է, 10-12 մմ երկարությամբ:

Կարտոֆիլի կոլորադյան բզեզը ձմեռում է հասուն փուլում, հողի մեջ: Բզեզները ձմեռումից սկսում են դուրս գալ, երբ հողում ջեմությունը հասնում է 14-15 աստիճանի: Ցածրադիր տաք գոտում դա տեղի է ունենում ապրիլի երրորդ տասնօրյակին, նախալեռնային գոտում՝ մայիսի վերջին, իսկ լեռնային գոտում՝ հունիսի երկրորդ տասնօրյակին: Բզեզները դուրս գալով հողի մակերես, սնվում են կարտոֆիլի բույսի տերևներով: Չուգավորվելուց հետո, էգերը ձվադրում են կարտոֆիլի տերևի հակառակ երեսին կույտերով՝ 12-80 ձույուրաքանչյուրում: Մեկ էգը միջին հաշվով դնում է 400-700, իսկ երբեմն մինչև 2400 ձու: Սաղմի զարգացումը տևում է 5-17, իսկ թրթուրինը՝ 16-34 օր: Ձվից դուրս եկած թրթուրները սնվում են բույսերի տերևներով և անցնում զարգացման չորս հասակ: Վերջին հասակի թրթուրները մտնում են հողի մեջ 5-15սմ խորությամբ և հարսնյակավորվում: Հարսնյակը 7-14 օր հետո ձևափոխվում է բզեզի: Բնության մեջ, վնասատուի քանակի պահպանության գործում, շատ մեծ նշանակություն ունի բզեզների հանգստի շրջանի անցնելը՝ դիապաու-

զան, որը կարող է տեղի ունենալ տարբեր տևողությամբ (կարճատև՝ մի քանի օրից մինչև 2-3 տարի): Վնասատուն տարեկան տալիս է 1-3 սերունդ (**Նկար /հավելված**):

Կոլորադյան բզեզը համարվում է կարտոֆիլի ամենավտանգավոր վնասատուներից մեկը: Մորմագիներից վնասում է նաև բադրիժանին, լուլիկին, տաքդեղին, ծխախոտին, շնախաղողին, թմբախոտին, մորմին, մոլեխինդին: Բզեզները և թրթուրները կրծում են բույսի տերևները մասամբ կամ ամբողջությամբ, որի հետևանքով իջնում է կարտոֆիլի բերքատվությունը:

Կարանտին սահմանափակումներ և պայքարի միջոցառումներ

Արգելվում է կարտոֆիլի կոլորադյան բզեզով վարակված տնտեսություններից այդ վնասատուից ազատ տնտեսություններ տեղափոխել կարտոֆիլի պալարներ:

Ագրոտեխնիկական միջոցառումներից առաջնահերթ նշանակություն ունի բերքահավաքի խնամքով կազմակերպումը, որպեսզի կանխվի կարտոֆիլի ինքնացանքը, որը կարող է կերի բազա ծառայել բզեզների համար գարնանը: Վեգետացիայի ընթացքում անհրաժեշտ է բույսերի վրայից պարբերաբար հեռացնել բզեզներին, թրթուրներին ու ձվակույտերին և ոչնչացնել:

Կենսաբանական պայքարի միջոցառումներ

Կոլորադյան բզեզի քանակությունը բնության մեջ սահմանափակում են թախինները /*Myiopharus doryphorae*/: Բզեզի բնական թշնամիներն են *Podisus maculiventris* և *Perillus bioculatus* մլուկները: Կոլորադյան բզեզի ձվերով է սնվում մասնագիտացված մակաբույծ *Edovum puttleri* մլուկը: Վեգետացիայի ընթացքում կիրառել կենսաբանական բակտերիալ պատրաստուկներ *Bacillus thuringensis* –ի հիմքի վրա:

Քիմիական պայքարի կիրառումը կոլորադյան բզեզի դեմ

Կոլորադյան բզեզի դեմ արդյունավետ են հետևյալ միջատասպանները, դրանց փոխնիփոխ կիրառմամբ՝ 0.2 լ/հա Կոնֆիդոր (իմիդակլոպրիդ) (2 մլ 10լ ջրին), 2 լ/հա Չոլուն (ֆոզալին) (20 մլ 10լ ջրին), 0.8 լ/հա Մովենտո (սպիրոտետրամատ) (8 մլ 10լ ջրին), 0.2 լ/հա Դեցիս (դելտամետրին) (2 մլ 10լ ջրին), 1.6 լ/հա Ակտելլիկ (

պիրիմիդոս-մեթիլ) (16 մլ 10% ջրին) և այլ արդյունավետ ինսեկտիցիդներ:

Խստորեն պահպանել սպասման ժամկետներն ու սրսկումների թույլատրելի քանակությունը:

ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՊՏՆԱՏՈՒՆԵՐԻ ԲԱԿՏԵՐԻԱԼ ԱՅՐՎԱԾՔ

(*Erwinia amylovora* Burill)

Այս հիվանդության հայրենիքը համարվում է Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, որտեղից հետագայում տարածվել է Եվրոպայի, Ամերիկայի, Ասիայի շատ երկրներ, ինչպես նաև Նոր Զելանդիա:

Պտղատուների բակտերիալ այրվածքը Հայաստանի տարածք է թափանցել Թուրքիայից 1989 թվականին: Ներկայումս հիվանդության վարակի օջախներ կան Արարատի, Արտաշատի, Արմավիրի, Մասիսի, Էջմիածնի, Բաղրամյանի, Նաիրիի, Թալինի, Աշտարակի, Կոտայքի, Ախուրյանի նախկին շրջաններում և Գյումրի քաղաքում:

Դա պտղատու ծառատեսակների վարակող բակտերիալ հիվանդություններից ամենավտանգավորն է, որը կարող է կարճ ժամանակահատվածում մեծ տարածքների վրա չորացնել տանձենու տնկարկները:

Ստրակավոր շարժուն բակտերիաներ են, որոնց մեծությունը 0,7-1 և 0,9-1,5 մկմ է: Սպորներ և կապսուլներ չեն առաջացնում:

Հիվանդությունը հիմնականում արտահայտվում է ծաղիկների, տերևների, դալար շիվերի, ճյուղերի և պտուղների վրա: Գարնանը ծաղիկները հանկարծակի թառամում, գունափոխվում են, դառնում չազանակագույն, այնուհետև սևանում են: Հիվանդ տերևները նույնպես սևանում են, բայց չեն աճում, մնում են ճյուղերին կպած և ընդունում են հրդեհից այրվածքի տեսք, որտեղից էլ հիվանդությունը ստացել է այրվածք անվանումը: Նոր կազմակերպված վարակված պտուղներն ընդունում են սև գույն ու մումյանում են: Այդպիսի պտուղները ծառի սաղարթում պահպանվում են նույնիսկ տերևաթափից հետո: Ծյուղերի կեղևի վարակված հատվածում նկատվում են մուգ չազանակագույն, հաճախ ջրոտ խալեր: Նման հատվածները փափկում են, որոնց վրա նկատվում են կաթիլի ձևով կաթնասպիտակավուն արտազատում, որը չորանալուց հետո ընդունում է գորշ գույն:

Չոր, շոգ եղանակային պայմաններում վարակված կեղևը չորանում և այրված գոտին պարզորոշ սահմանազատվում է առողջ հյուսվածքից:

Պտղատուների բակտերիալ այրվածքը սովորաբար նկատվում է վաղ գարնանը՝ տանձենու ծաղկման շրջանում: Հիվանդության

զարգացման համար առավել նպաստավոր պայմաններ են 18 աստիճան օդի ջերմությունը, 70% և ավելի օդի հարաբերական խոնավությունը: Ամռանը, օդի ջերմության բարձրացմանը զուգահեռ, հիվանդության զարգացումը գրեթե կանգ է առնում:

Մեր պայմաններում ուժեղ են վնասվում տանձենին, երբեմն էլ հանդիպում է սերկևիլենու, խնձորենու վրա, իսկ կորիզավոր ծառակետների վրա առայժմ չի արձանագրվել (**Նկար /հավելված**):

Պտղատուների բակտերիալ այրվածքը կարող է մեղուների, փոշոտիչ միջատների, լվիճների, տերևալվիկների, տանձենու գալամլուկի, տնկիների, կտրոների, պտուղների, ծառերի էտի համար օգտագործված գործիքների, թռչունների (մասնավորապես սարյակների), անձրևի և քամու միջոցով:

Կարանտին սահմանափակումներ և պայքարի միջոցառումներ

Պտղատուների բակտերիալ այրվածքով վարակված տնկարկների ունեցող տնտեսություններից, այդ հիվանդություններից ազատ տնտեսություններ կտրականապես արգելվում է փոխադրել՝ տանձենու, խնձորենու և սերկևիլենու տնկիներ ու կտրոններ: Բակտերիալ այրվածքով վարակված տանձենու տնկիների բերքը հանձնել պահածոների գործարան վերամշակելու համար:

Հիվանդության հետագա տարածումը կանխելու համար ճշտությամբ կիրառել կարանտին ծառայության կողմից սահմանված բոլոր միջոցառումները: Աշնան և ձմռան ընթացքում արմատահան անել լրիվ չորացած ծառերը և տեղում այրել: Եթե այգում տնկարկների 50%-ից ավելի ծառերի սաղարթը 30% և ավելի չորացել է այրվածքից, այդպիսի տնկարկները նույնպես քանդել և տեղում այրել:

Գարնանը՝ բակտերիալ այրվածքով թույլ վարակված տնկարկներում, ծառերն էտելիս սաղարթից հեռացնել վարակված ճյուղերը: Ընդորում երիտասարդ ճյուղերը կտրել 20 սմ վարակի սահմանից ներքև, առողջ մասից, իսկ հասակավորը՝ 10 սմ: Կտրելուց հետո ճյուղերի վրա առաջացած վերքերն ախտահանել պղնձարջասպի 1%-անոց լուծույթով, կտրվածքը ծածկել այգու մածիկով:

Էտի ժամանակ օգտագործված գործիքներն ախտահանել 5%-անոց ֆորմալինի լուծույթով կամ սպիրտով:

Աշնանը կամ գարնանը՝ մինչև բողբոջների ուռչելը, ծառերը ցողել 3%-անոց Բորդոյան հեղուկով (30կգ պղնձարջասպ + 30կգ չհանգած կիր, յուրաքանչյուր հեկտարի հաշվով):

Մինչև ծառերի ծաղկումը ցողել Բորդոյան հեղուկով 1%-անոց (10կգ պղնձառջասպ + 10կգ չիանգած կիր յուրաքանչյուր հեկտարի հաշվով), իսկ ծաղկման շրջանում երկու անգամ, 5-6 օր ընդմիջումներով, տանձենիները ցողկել Պղնձի օքսիքլորիդի 4կգ/հա նորմայով: Աշխատանքային հեղուկի ծախսը 1000լ/հա: Տանձենիների ծաղկման շրջանում Պղնձի քլորօքսիդով ծառերը ցողելիս և հետագա 5-6 ժամվա ընթացքում, մեղվանոցները ժամանակավորապես մեկուսացնել կամ փեթակների արկանոցները փակել ըստ հրահանգի:

ԿԱՐՏՈՖԻԼԻ ՔԱՂՑԿԵՂ

(*Synchytrium endobioticum*[Schilb] Pers.)

Անկային այս հիվանդության հայրենիքը Հարավային Ամերիկան է (Պերու): Առաջին անգամ կարտոֆիլի քաղցկեղը նկարագրվել է 1888 թ. Ավստրո-Յունգարիայում:

Ներկայումս այս հիվանդությունը տարածված է Հարավային Ամերիկայում, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում, Մեքսիկայում, Կանադայում, Նոր Չեխոսլովակիայում, Չինաստանում, Հնդկաստանում, Նեպալում, Բուրանում, Ավստրիայում, Չեխիայում, Սլովակիայում, Դանիայում, Ֆիլանդիայում, Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Իտալիայում, Հոլանդիայում, Իռլանդիայում, Նորվեգիայում, Լեհաստանում, Ռումինիայում, Ծվեյցարիայում, Թուրքիայում, Մեծ Բրիտանիայում, Հարավսլավիայում, Ռուսաստանի Դաշնությունում, Ուկրաինայում, Ադրբեջանում:

Հայաստանում կարտոֆիլի քաղցկեղն առաջին անգամ հայտնաբերվել է 1982թ. Նախկին Կրասնոսելսկի շրջանի կարտոֆիլի ցանքերում և այդ սկզբնական վարակի օջախով այսօրվա դրությամբ սահմանափակվում է հիվանդության արեալը հանրապետությունում:

Հիվանդության հարուցիչ ձմեռային գոոսպորանգիումները (ցիստերը) կլորավուն են՝ 30-80 մկմ, մի կողմից գոգավոր, ոսկե դարչնավուն կամ ոսկե դեղնավուն գույնի և ծածկված են երեք թաղանթներով: Ցիստերը գտնվում են քաղցկեղի ուռուցքներում, իսկ վերջիններիս փտումից հետո հայտնվում են հողի մեջ կամ կաշու մեջ պալարներին: Չոոսպորներն անգույն են, ձվաձև կամ տանձաձև՝ 2-2,5 մկմ, մտրակի երկարությունը 10-25մկմ է՝ ուղղված հետ: Կարտոֆիլի քաղցկեղի հարուցիչը սնկամարմին չառաջացնող ներքջջային մակաբույծ է: Գարնանը, 15-17 աստիճան կայուն ջերմության պայմաններում, գոոսպորանգիումներից դուրս են գալիս մեկ մտրա-

կանի շարժուն զոոսպորներ, որոնք շփվելով կարտոֆիլի բույսի հետ քայքայում են հյուսվածքների էպիդերմիսի թաղանթը և առաջացած ճեղքի միջոցով թափանցում բջի մեջ, ծծում սննդարար նյութերը, աճում: Վնասված բջիջը չափսերով մեծանում է և նրանում ներառված սունկը, որոշ ժամանակ անց բաժանվում է 5-7 բազմակորիզ բջիջների՝ ամառային զոոսպորանգիումների: Չոոսպորները հողի խոնավության հետ տեղաշարժվում են մագանոթներով և նորից վարակում կարտոֆիլի աճող հյուսվածքները: Ձարգացման ցիկլը կրկնվում է:

Կարտոֆիլի հյուսվածքների վարակվելու հետևանքով, վնասված և նրան կից բջիջները կտրուկ մեծանում են, հյուսվածքների վրա առաջանում են ուռուցքներ, արտաքին տեսքով հիշեցնելով ծաղկակաղամբի: Վեգետացիայի վերջում, ձմեռային զոոսպորանգիումների առաջացմամբ ավարտվում է քաղցկեղի հարուցիչի զարգացումը (**Նկար /հավելված**):

Ձմեռային զոոսպորանգիումները շնորհիվ հաստ թաղանթի, գտնվելով հողում հանգստի վիճակում, կարող են ավելի քան 30 տարի չկորցնել իրենց կենսունակությունը և կարտոֆիլին վարակելու ընդունակությունը:

Քաղցկեղի հարուցիչի զարգացումը չի սահմանափակվում կլիմայական առանձնակատկություններով ու կարող է զարգանալ ինչպես առատ, այնպես և քիչ տեղումներով երկրներում, տարբեր տիպի հողերում և ջերության պայմաններում:

Քաղցկեղի հարուցիչը վարակում է կարտոֆիլի բույսի բոլոր մասերին, բացառությամբ արմատների: Բոլորից հաճախ վնասվում են պալարները և ստոլոնները, իսկ հազվագյուտ դեպքերում ցողունների հիմքերը, ցածի տերևները և ծաղիկները:

Վնասված պալարները պիտանի չեն սննդի համար: Բացի կարտոֆիլից, քաղցկեղի հարուցիչը կարող է վարակել լուլիկին և մորմազգիների ընտանիքի մի քանի տեսակների:

Կարանտին սահմանափակումներ և պայքարի միջոցառումներ

Կտրականապես արգելվում է կարտոֆիլի քաղցկեղով վարակված տնտեսություններից, այդ հիվանդությունից ազատ տնտեսություններ տեղափոխել կարտոֆիլի պալարներ և արմատապտուղներ:

Քաղցկեղի հետագա տարածումը կանխելու նպատակով անհրաժեշտ է կիրառել կարանտին ծառայության կողմից սահմանված բոլոր միջոցառումները: Մասնավորապես, արգելվում է քաղցկեղով

վարակված հողամասերում հինգ տարվա ընթացքում աճեցնել կարտոֆիլ, լուլիկ, արմատապտուղներ և ուրիշ բույսեր, որոնց ստորգետնյա մասերը հանվում են վաճառքի կամ օգտագործվում են բազմացման համար:

Հարկավոր է հավաքել վարակված պալարները, փրերը և ստորոնները, ախտահանել քլորակրով, ապա թաղել հողում ոչ պակաս 1մ խորությամբ:

Հողի մշակման ընթացքում օգտագործված գործիքները և տարաներն անհրաժեշտ է լվանալ ջրով, այնուհետև ախտահանել Ֆորմալինի 15% լուծույթով:

Վարակված հողամասերում մշակել կարտոֆիլի քաղցկեղադիմացկուն սորտեր, ինչպես նաև քաղցկեղով չվարակվող մշակաբույսեր (կաղամբ, վարունգ, եգիպտացորեն, ծխախոտ, թիթեռնածաղկավորներ): Այն տնտեսությունները, որոնցում հայտնաբերվել է քաղցկեղ, պարարտացման նպատակով գոմաղբ օգտագործել միայն վարակված հողամասերում:

Կարտոֆիլի քաղցկեղի դեմ պայքարելու համար, նախքան ցանքը պալարները մշակել Պրեստիժի (50% թ.փ.)՝ 2,0 կգ/տ նորմայով:

ԿԱՐՏՈՖԻԼԻ ՈՍԿԵԳՈՒՅՆ ՆԵՄԱՏՈՂ (*Globodera rostochiensis* [Woll])

Կարտոֆիլի ոսկեգույն նեմատոդի հայտնիքը Հարավային Ամերիկյան Է: Ներկայումս տարածված է Ամերիկայի Միացիալ Նահանգներում, Արգենտինայում, Բոլիվիայում, Վենեսուելայում, Կոլումբիայում, Պերուում, Չիլիում, Էկվադորում, Մեքսիկայում, Պանամայում, Կոստա Ռիկայում, Կանադայում, Յնդկաստանում, Դանիայում, Հոլանդիայում, Շվեյցարիայում, Պակիստանում, Ֆիլիպիններում, Ճապոնիայում, Լիբանանում, Սուդանում, Կիպրոսում, Իսրայելում, Մալթայում, Ավստրիայում, Բելգիայում, Բուլղարիայում, Հունգարիայում, Լեհաստանում, Պորտուգալիայում, Իսպանիայում, Չեռմանիայում, Հունաստանում, Ֆրանսիայում, Չեխոսլովակիայում, Հարավսլավիայում, Իռլանդիայում, Իսլանդիայում, Մեծ Բրիտանիայում, Բելոռուսիայում, Լյուքսեմբուրգում, Լատվիայում, Լիտվայում, Ռուսաստանի Դաշնությունում, Ուկրաինայում, Եստոնիայում, Նորվեգիայում, Ֆինլանդիայում, Ավիիրում, Թունիսում, Եգիպտոսում, Լիբիայում, Մարոկոյում, Արևմտյան Ավստրալիայում, Նոր Չեխոսլավիայում, Վրաստանում, Ադրբեջանում:

Հայաստանում առաջին անգամ նկատվել է 1977թ. Նախկին Արթիկի շրջանի Սարատակ, Հռոմ և Լուսակերտ, Մանթաշ գյուղերի տնամերձերի կարտոֆիլի ցանքերում: Այժմ այն տարածված է Արթիկի, Վարդենիսի, Կարմիրի, Արագածի, Ապարանի, Աշոցքի, Մարտունու, Կամոյի, Սպիտակի, Տավուշի, Սևանի, Գորիսի Նախկին շրջաններում:

Կարտոֆիլի ոսկեգույն նեմատոդը, զարգացման ընթացքում անցնում է ձու, թրթուր (չորս հասակ), հասուն (արու կամ էգ) փուլերը: Էգերը սկզբում լինում են սպիտակավուն, այնուհետև դեղնում են և ձեռք են բերում ոսկե դեղնավուն երանգ: Էգերն ունեն նաև ցիստային փուլ (մեռած էգեր, որոնք ներսից պարունակում են կենսունակ ձվեր և թրթուրներ): Յուրաքանչյուր ցիստ պարունակում է 50-ից մինչև 1000 ձու ու թրթուր: Արմատների վրա սրանք լավ տեսանելի են՝ լինում են ոսկեգույն, իսկ աշնանը՝ մուգ դարչնագույն: Ցիստերը գնդաձև են, երբեմն տանձաձև, մարմնի երկարությունը 0.5-1մմ է, հետին մասը կլորավուն է: Ձվի միջին երկարությունը 0.1մմ է, լայնությունը՝ 0.045մմ: Արուները որդանման են, անգույն, 0.9-1.2 մմ երկարությամբ և 0.031-0.046 մմ լայնությամբ (**Նկար /հավելված**):

Գարնանը, նպաստավոր ջերմության և խոնավության առկայության պայմաններում, ինչպես նաև կարտոֆիլի արմատների կողմից արտադրվող խթանիչ նյութերի ազդեցության ներքո, ցիստերում գտնվող ձվերից դուրս են գալիս մեծ թվով թրթուրներ և բնակություն հաստատում արմատների վրա: Ցիստերից թրթուրների զանգվածային դուրս գալը համընկնում է կարտոֆիլի աճման շրջանի հետ: Թրթուրները մտնելով կարտոֆիլի մեջ, կորցնում են շարժունակությունը, սնվում են բջիջների պարունակությամբ, վեգետացիայի ընթացքում անցնում են զարգացման 3 փուլ: Չորրորդ փուլի վերջում թրթուրներից ձևավորվում են էգեր կամ արուներ: Էգը պատռում է արմատի արտաքին շերտը և մնում նրա վրա գլխով կապած վիճակում, սնվում է բույսի սննդարար նյութերով: Արուները դուրս են գալիս հողի մեջ, որտեղ փնտրում և զուգավորում են էգերին, որից հետո մահանում են, իսկ էգերը մնալով արմատների վրա ուժեղ ուռչում են, լցվելով ձվերով, ապա մահանում և վերածվում ցիստերի: Կարտոֆիլի բերքահավաքի ժամանակ ցիստերը հեշտությամբ անջատվում են արմատների վրայից և մնում են հողի մեջ: Այսպիսով յուրաքանչյուր սերնդի զարգացում, կախված հողի ջերմությունից և խոնավությունից, կարտոֆիլի ցանքի ժամկետներից տևում է 45-60 օր: Վեգետացիայի ընթացքում կարտոֆիլի ոսկեգույն նեմատոդը

տալիս է մեկ, սակայն նպաստավոր պայմաններում կարող է տալ երկրորդ սերունդը:

Կարտոֆիլի ոսկեգույն նեմատոդը լուրջ վնաս է պատճառում կարտոֆիլին: Միաժամանակ նշվել է լոլիկի, բադրիջանի, մորմազգի մի քանի տեսակ մոլախոտերի վրա: Ավելի հաճախ այդ հիվանդության օջախները հանդիպում են տնամերձերում, հատկապես այն հողերում, որտեղ կարտոֆիլն աճեցվում է նույն տեղում անփոփոխ:

Նեմատոդից վնասված բույսերը դանդաղ են աճում, ունենում են բարակ ցողուններ, մանր տերևներ, որոնք վաղաժամ դեղնում են, որի հետևանքով հաճախ չորանում են: Նեմատոդից վնասված բույսերի մոտ զգալիորեն ընկնում է պալարագոյացումը, իսկ հաճախ պալարներ չեն ձևավորվում:

Կարանտին սահմանափակումներ և պայքարի միջոցառումներ

Արգելվում է կարտոֆիլի ոսկեգույն նեմատոդով վարակված տնտեսություններից ազատ տնտեսություններ ներմուծել կարտոֆիլ և մորմազգի այլ բույսեր:

Անհրաժեշտ է հետևել վարակված օջախների վարակազերծման աշխատանքներին և թույլ չտալ այնտեղից մեքենաների ու գործիքների հետ հողի տեղափոխումը նեմատոդից ազատ տարածքներ: Կարտոֆիլի ոսկեգույն նեմատոդից վնասվող սորտերը փոխարինել դիմացկուններով: Նեմատոդի դեմ պայքարում, զգալի նշանակություն ունի ցանքաշրջանառությունը: Կարտոֆիլի ոսկեգույն նեմատոդի դեմ պայքարելու համար կիրառել նեմատիցիդներ:

ՄՈՆԱԽՈՏԱՅԻՆ ԲՈՒՄԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՄՈՂԱՑՈՂ ԴԱՌՆԱԽՈՏ (ՎԱՐԴԱԳՈՒՅՆ)

(*Asroptilon repens D.C.*)

Սողացող դառնախոտի հայրենիքը Միջին Ասիան է: Ներկայումս տարածված է Ամերիկայի Միացիալ Նահանգներում, Կանադայում, Ավստրիայում, Իրաքում, Իրանում, Չինաստանում, Սիրիայում, Թուրքիայում, Ռուսաստանի Դաշնությունում, (Վոլգոգրադի, Ռոստովի, Սարատովի, Օրենբուրգի մարզեր, Ստավրապոլի երկրամաս, Կալմիկիա), Ուկրաինայում, Ղազախստանում, Ղրղզստանում, Տաջիկստանում, Թուրքմենստանում, Ռեգենստանում, Ադրբեջանում, Վրաստանում:

Հայաստանում սողացող դառնախոտը տարածված է՝ Արմավիրի, Էջմիածնի, Արարատի, Արտաշատի, Մասիսի, Ախուրյանի, Աշտարակի, Վալքի, Եգեգնաձորի, Նոյեմբերյանի, Իջևանի, Կոտայքի, Նաիրիի, Թումանյանի, Կապանի, Մեղրու, Գորիսի նախկին շրջաններում և Երևան քաղաքում:

Դառնախոտի ցողունն ուղիղ է, 20-40սմ բարձրությամբ, հիմքից ճյուղավորվող: Տերևները դասավորված են հերթականորեն, եզրերն ատամնավոր են, բացառություն են կազմում գագաթնային տերևները, որոնց եզրերն ամբողջական են:

Ծաղկափթթությունները կլորավուն են՝ հատ-հատ 1-1.25սմ տրամագծով, դասավորված են ճյուղերի ծայրերին: 2ամբյուղների թիվը մեկ բույսի վրա հասնում է մինչև 700-ի: Յուրաքանչյուր զամբյուղում կազմակերպվում է 2-ից մինչև 26 սերմնապտուղ: Ծաղիկները միանման են, երկսեռ, խողովակաձև, վարդագույն ծաղկապսակով: Սերմնապտուղը հարթ է կամ կողավոր մակերեսով, հեշտությամբ ընկնող փոմփոփկով, բաց մոխրավունից մինչև ծղոտադեղնավուն գույնի (**Նկար /հավելված**):

Սողացող դառնախոտը բազմամյա բույս է, որի աճը և շվերի առաջացումը սկսվում է վաղ գարնանից և շարունակվում է մինչև ուշ աշուն:

Ծաղկում է մայիսին-հունիսին, պտղաբերում է հունիսին-հուլիսին: Սովորաբար սերմերի հասունացումը համընկնում է հացահատիկային մշակաբույսերի բերքահավաքին: Բազմանում է սերմերով, կոճղարմատներով: Սերմերը տեղափոխվում են հեռավոր տարածություն հիմնականում հացահատիկային մշակաբույսերի և խոտաբույսերի աղտոտված սերմերի, ինչպես նաև խոտի և ծղոտի հետ:

Ընկնելով հողի մեջ դառնախոտը շարունակում է տարածվել հիմնականում վեգետատիվ ճանապարհով: Սերմերի ծլունակությունը պահպանվում է 3-4 տարի, որոնց ծլման համար պահանջվում է հողի բարձր խոնավություն և ջերմություն: Սողացող դառնախոտը պատկանում է լուսասեր բույսերին և սովորոտ տեղերում սերմեր չի կազմակերպում: Սերմերից առաջացած բույսերը սկզբնական ամիսներին աճում և զարգանում են դանդաղ: Այսպես, 2.5-3 ամսվա ընթացքում ձևավորվում է 5-7 տերևներով վարդակ: Արմատային համակարգն անհամեմատ ավելի արագ է աճում: Այդ նույն ժամանակահատվածում արմատները հասնում են մինչև 2 մետր խորության: Արմատների ոլորված մասերի բողբոջներից առաջանում են շիվեր, որոնք հողի մակերես են դուրս բերում վարդակներ: Որպես օրենք, տվյալ տարում ձևավորված վարդակը սերմ չի տալիս, այն պտղաբերում է հաջորդ տարվա հուլիս-օգոստոս ամիսներին: Ստորգետնյա շիվերը, ժամանակի ընթացքում վեր են ածվում կոճղարմատների, հաստանում են, առաջացնում հավելյալ հորիզոնական արմատներ, որոնց վրա հիմնադրվում են բազմացման բողբոջներ: Այսպիսով, սողացող դառնախոտը մեկ վեգետացիայի ընթացքում, նպաստավոր պայմանների առկայությամբ առաջացնում է 5-6մ տրամագծով բուսական զանգված, որում ցողունների խտությունը 1մ^2 մակերեսում կարող է հասնել մինչև 400-ի: Միաժամանակ արմատները և կոճղարմատները միահյուսվելով ամբողջությամբ զբաղեցնում են հողի վերին շերտերը (0-60սմ): Սողացող դառնախոտով աղտոտված դաշտերում, գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվության իջեցման հիմնական պատճառը խոնավության և սննդարար նյութերի համար ընթացող պայթարն է: Այսպես, դառնախոտի բույսերը հողից վերցնում են 2-5 անգամ ավելի սննդանյութեր, քան աշնանացան ցորենը: Սրանք աղտոտում են բոլոր գյուղատնտեսական մշակաբույսերի ցանքերը, խաղողի ու պտղատու այգիները: Սողացող դառնախոտի բույսերը թունավոր են շատ կենդանիների, հատկապես ձիերի համար, սակայն անվտանգ են ոչխարների և այծերի համար:

Կարանտին սահմանափակումներ և պայքարի միջոցառումներ

Քանի որ սողացող դառնախոտի սերմերը կարող են տեղափոխվել հացահատիկային մշակաբույսերի, խոտաբույսերի սերմերի, ինչպես նաև խոտի ծղոտի հետ, ուստի նրա տեղափոխումը նոր այդ մոլախոտերից ազատ վայրեր կանխելու նպատակով անհրաժեշտ է ուժեղացնել կարանտին հսկողությունը:

Կարևոր նշանակություն ունի կարանտին միջոցառումների կատարումը, մասնավորապես դառնախոտով վարակված դաշտերում ցանքաշրջանառության կիրառում, հողի մշակումն ուղղված մոլախոտի արմատային համակարգի ոչնչացմանը և գյուղատնտեսական մշակաբույսերի զարգացման համար նպաստավոր պայմանների ստեղծմանը, որոնց լավ աճը ստվեր կառաջացնի և կճնշի դառնախոտին: Սակայն նույնիսկ լավագույն ժամկետներում բավարար մշակված ցելը չի ապահովում դառնախոտի լրիվ ոչնչացումը, այդ պատճառով էլ աղբոտված հողերում հարկավոր է կիրառել հատուկ ցանքաշրջանառություններ, որոնցում մոլախոտերը ճնշվում և ոչնչանում են մի քանի տարիների ընթացքում:

Սողացող դառնախոտի դեմ հացահատիկի դաշտերում հերքիցիդներից արդյունավետ է Բյուկտրիլ Դ (45% խ.է.)՝ 1,25-1,5լ/հա ծախսի նորմայով:

Աշխատանքային հեղուկի ծախսը՝ 500-600լ/հա:

ԳԱՂՁԵՐ

(*Cuscuta sp. sp.*)

Երկրագնդի տարբեր աշխարհամասերում տարածված է գաղձի շուրջ 274 տեսակ:

Հայաստանի տարածքում հանդիպող գաղձերի թիվը հասնում է 15-ի, որոնք տարածված են բոլոր գյուղատնտեսական գոտիներում:

Գաղձերը մակաբույծ բույսեր են, զուրկ արմատներից և տերևներից: Սրանք մեծամասամբ միամյա, ինչպես նաև բազմամյա փաթաթվող բույսեր են: Գաղձերի ցողունները դեղին կամ դեղնասպիտակավուն են, երբեմն դեղնակարմրավուն են, մերկ, հարթ: Ցողունի հաստությունից ելնելով, գաղձերը բաժանվում են նրբացողունների և հաստացողունների: Նրբացողունների խմբին են դասվում բոլոր մանրասերմ գաղձերը, որոնք ունեն շատ բարակ, 0,2-2 մմ հաստության ցողուններ, հյուրընկալվում են գերազանցապես խոտաբույսերի վրա: Հաստացողուն գաղձերի ցողունները հաճախ ծածկված են լի-

Նում կարմրավուն խալերով, հաստությունը տատանվում է 2,5-ից մինչև 5մմ-ի, հյուրընկալվում են գերազանցապես ծառերի, խաղողի վազի և թփուտների վրա: Գաղձի ծաղիկները հավաքված են ծաղկափթեթություններում, որոնք ըստ ձևի լինում են գնդիկանման, ողկուզանման, խիտ կամ ցանցառ: Ծաղիկներն ունեն սպիտակ, վարդագույն կամ մանուշակագույն երանգ: Ծաղկեպսակը ծուլապսակաթերթավոր է, չորս կամ հնգանդամ, մեծ մասամբ խողովակաձև, գազարածն կամ սափորածն: Բաժակը ծուլաթերթ է, ծաղկապսակի նման չորս կամ հինգմասնյա է (**Նկար /հավելված**):

Պտուղը սերմատուփիկ է, որում ձևավորվում են 1-ից մինչև 4 սերմ: Սերմերը կիսագնդաձև, գնդաձև են, հակառակ-ձվաձև կամ ձգված և այլն: Սերմերի մակերեսը նուրբ ցանցանման է, անփայլ, դեղնավուն, նարնջագույն, գորշ, սրճագույն կամ գրեթե սև: Սերմի նեղացած մասում գտնվում է սերմասպին:

Գաղձերն ընդունակ չեն հողից կլանել ջուր և հանքային աղեր և դրանցից լույսի ազդեցության տակ սինթեզել օրգանական սննդանյութեր: Այդ պատճառով էլ սրանք զարգանալով հյուրընկալ բույսերի վրա, ծծիչների միջոցով վերցնում են նրանցից ջուր և պատրաստի սննդանյութերը, որի հետևանքով այդ բույսերը դանդաղ հյուժվում ու չորանում են:

Գաղձերը հիմնականում մակաբուծում են երկշաքիլ բույսերին: Միաշաքիլ խոտաբույսերը, մասնավորապես հացաբույսերը համեմատաբար դիմացկուն են գաղձերի նկատմամբ և թույլ են վնասվում: Գաղձերը նեղ մասնագիտացած մակաբույծներ չեն: Սակայն յուրաքանչյուր տեսակ ունի իր նախընտրելի բուսատեսակները: Օրինակ գաղձ դաշտայինը կարող է հյուրընկալվել մեծ թվով բույսերի վրա, մինչդեռ կան տեսակներ, օրինակ գաղձ կտավատայինը մեկ տեսակի վրա, այն էլ միայն կտավատին է հյուրընկալվում:

Գաղձերը բազմանում են սերմերով, որոնց ծլման ինտենսիվությունը կախված է հողի ջերմությունից և խոնավությունից, ինչպես նաև սերմերի հասունացման աստիճանից: Կիսահասուն և կանաչ սերմերը ծլում են ավելի արագ քան հասունացածները: Վերջիններս հողում 8-10 տարի մնալուց կամ կենդանիների մարսողական համակարգով անցնելուց հետո պահպանում են ծլունակությունը:

Մանրասերմ գաղձերը ծլում են 4 սմ, իսկ խոշորասերմ գաղձերը մինչև 8 սմ հողաշերտի տակից: Սերմերի ծլումից հետո երիտասարդ ծիլերն արագ աճում են, աստիճանաբար ազատվելով սերմապատյանից, կատարում են պտուտաձև շարժում հյուրընկալ բույսին հանդիպելու համար: Գաղձի ծիլերը սկզբնական շրջանում իրենց գո-

յությունը պահպանում են սերմերի Էպիդերմիսի սննդանյութերի հաշվին: Շփվելով հյուրընկալ բույսերին գաղձը կորցնում է կապը հողի հետ և անցնում է մակաբույծ ապրելակերպի:

Գաղձերը բազմանում են նաև վեգետատիվ ճանապարհով՝ ցողունային կտրոններով: Ընդորում, որքան երկար են ցողունային կտրոններն այնքան արագ է ընթանում հյուրընկալ բույսի վրա նրանց հարմարվելը և զարգացումը:

Գաղձերը հսկայական վնաս են պատճառում գյուղատնտեսությանը, հատկապես ջրովի երկրագործությանը, որտեղ ջերմության առատությունը և սիստեմատիկ ոռոգումները նպաստում են սերմերի ծլունակությանը և ինտենսիվ աճմանը վեգետացիայի ընթացքում:

Գաղձի հասցրած վնասը հատկապես մեծ է ամվույտի, բանջար-բոստանային ու տեխնիկական մշակաբույսերի ցանքերին, խաղողի, պտղատու և հատապտղատու տնկարաններին: Չարգանալով նշված մշակաբույսերի վրա, գաղձը ճնշում է դրանց աճն ու զարգացումը, իջեցնում է բերքի քանակն ու որակը: Հայտնի է նաև, որ գաղձերը պարունակում են կուսկուդին և կուստալին ալկալոիդները, որոնք հանդիսանում են կենդանիների, մասնավորապես ձիերի թունավորման պատճառ գաղձերով աղբոտված խոտով կերակրելիս:

Կարանտին սահմանափակումներ և պայքարի միջոցառոցառումներ

Գաղձի դեմ հաջող պայքար կազմակերպելու գործում, կարևոր նշանակություն ունի նախազգուշական, ագրոտեխնիկական և քիմիական միջոցառումների համալիր կիրառումը: Այդ առումով, առաջին հերթին անհրաժեշտ է ցանքը կատարել միայն զտված սերմերով: Հողը պարարտացնել բացառապես փտած գոմաղբով:

Գաղձով աղբոտված ամվույտի դաշտերում, անհրաժեշտ է ցածր հունձ կատարել, որը նպաստում է հաջորդ հարի գաղձոտվածության նվազեցմանը: Ջրովի երկրագործության պայմաններում, ոռոգման նպատակով օգտագործվող ջուրը դաշտ է տեղափոխում գաղձի զանազան տեսակների սերմեր: Հետևաբար, առուների ափերին աճող մուլախոտերը, որոնք հյուրընկալում են գաղձերին, հարկավոր է ոչնչացնել, իսկ եթե այդ բուսականությունը սիլոսացման համար պիտանի է, ժամանակին հնձել և սիլոսացնել: Կիրառել ճիշտ ցանքաշրջանառություն:

Գաղձի օջախային զարգացման դեպքում, մինչև նրա սերմնակալումը, օջախներում ամվույտի խոտը խնամքով հնձել, դաշտից հեռացնել և օգտագործել որպես անասնակեր:

Ձերմոցային տնտեսություններում գաղձով աղբոտված ծիլերը ոչնչացնել:

Խաղողի և պտղատու տնկարկներում, մինչև գաղձի ծաղկումը, կտրել և հեռացնել գաղձոտված շիվերը, իսկ բնամերձ տարածությունների հողը փխրեցնել:

Գաղձի տարածումը կանխելու նպատակով արգելել կենդանիների արածեցումը գաղձոտված դաշտերում: Գաղձով աղտոտված դաշտերում, հողի նախացանքային մշակությունից ամենից արդյունավետ ձևը կուլտիվացիան է: Գաղձի օջախներն անհրաժեշտ է պահել ցելի տակ կամ մշակել հերքիցիդներով:

Գաղձերի դեմ հացահատիկի դաշտերում հերքիցիդներից արդյունավետ է Գեզագարդը (48% ջ.լ.)՝ 2-4լ/հա, ամվույտի ցանքերում՝ Պիրամինը (65% թ.փ.)՝ 4-6կգ/հա, խաղողի այգիներում՝ Ռաունդապը (36% ջ.լ.)՝ 2-4լ/հա նորմաներով: Աշխատանքային հեղուկի ծախսը՝ 500-600լ/հա:

ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԲԱՑԱԿԱՅՈՂ, ՍԱԿԱՅՆ ՊՈՏԵՆՑԻԱԼ ԿՏԱՆԳ ՆԵՐԿԱՅԱՑՆՈՂ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

ՄԻՋԵՐԿՐԱՃՈՎՅԱՆ ՊՏՂԱՃԱՆՃ (*Ceratitis capitata* Wied)

Միջերկրածովյան պտղաճանճի հայրենիքը Մարոկկոյի լեռնա-
յին շրջաններն են: 19-րդ դարի վերջից, միջազգային ամառորի զար-
գացմանը զուգահեռ, այդ վնասատուն արագորեն տարածվեց և վեր-
ջին տարիներին ներմուծվեց ու հարմարվեց բարեխառն կլիմա ունե-
ցող եվրոպական որոշ երկրներում: Ներկայումս տարածված է Եվրո-
պայի և Ասիայի շատ երկրներում, ամբողջ Աֆրիկայում, Ամերիկա-
յում, Ավստրալիայում, Նոր Չեղանդիայում: 1975-1977թթ. վնասա-
տուն հայտնաբերվել է Իրանում, իսկ հետագայում Թուրքիայում, որը
լուրջ վտանգ է ստեղծում մեր հանրապետության տարածք ներթա-
փանցման համար:

Ճանճի երկարությունը 4,5 - 5մմ է: Փորը դեղնավուն է՝ երեք
ընդլայնական մոխրավուն շերտերով: Թևերը կրում են ընդհատվող
ընդլայնական մուգ գծեր և բծեր: Ձուն կրեմասպիտակավուն է՝ 0,5-
0,9մմ երկարությամբ: Թրթուրը դեղնասպիտակավուն է՝ 7-9մմ եր-
կարությամբ: Հարսնյակն օվալաձև է, դեղինից մուգ դարչնավուն՝ 4-
5մմ երկարությամբ:

Ձմեռում են հարսնյակ փուլում, կեղծ բոժոժի մեջ՝ հողում:
Գարնանը, երբ օդի ջերմությունը հասնում է 12 °C ճանճերը սկսում
են թռչել: Դուրս թռած ճանճերը կարիք են զգում լրացուցիչ կերակր-
ման և սնվում են պտղահյութով:

Չուգավորվելուց հետո, Էգերը ձվադիրով ծակելով պտուղը
մաշկի տակ կամ նարնջի հաստ կեղևի մեջ դնում են մինչև 20 ձու:
Յուրաքանչյուր Էգի պտղաբերությունը կազմում է մինչև 1000 ձու:
Սաղմի զարգացումը տևում է 2-6 օր: Ձվից դուրս գալով, թրթուրը
մնում է պտղամսի մեջ և սնվելով անցնում է երեք հասակ, ապա 5 օ-
րից մինչև 3 շաբաթ հետո դուրս է գալիս պտղից, անցնում հողի մեջ
հարսնյակավորվելու: Հարսնյակի զարգացումը տևում է 6-20 օր: Այս
տեսակը Եվրոպայում տալիս է 2-7 սերունդ, իսկ հարավային երկր-
ներում՝ մինչև 15 սերունդ:

Միջերկրածովյան պտղաճանճը բազմակեր վնասատու է: Այն
հաճախ է վնասում հատկապես ցիտրուսային և կորիզավոր ծառա-
տեսակների պտուղներին (դեղձ, ծիրան, սալոր, բալ, կեռաս), ընդ-

հանուր առմամբ ավելի քան 200 տեսակ պտղատու, հատապտղատու և բանջարանոցային մշակաբույսերին, խաղողին: Վնասված պտուղները վաղաժամ հասունանում են: Դրանք բացելիս, քայքայված պտղամսի մեջ կարելի է տեսնել դեղնասպիտակավուն անոտ թրթուրներ: Այդպիսի պտուղները հաճախ փտում են:

Կարանտին միջոցառումներ

Միջերկրածովյան պտղաճանճի թափանցումը մեր հանրապետության տարածք կանխելու համար, անհրաժեշտ է ուժեղացնել հսկողությունը և կիրառել կարանտին բոլոր միջոցառումները, որոնք սահմանվում են այդ վնասատուի նկատմամբ:

ԱՄԵՐԻԿԱՆ ՃԵՐՄԱԿԱԹԻԹԵՐ (Hyphantria cunea Drury)

Ամերիկյան ճերմակաթիթեռի հայրենիքը Զյուսիսային Ամերիկան է (Կանադա, ԱՄՆ): Ներկայումս տարածված է Եվրոպայի, Ասիայի շատ երկրներում:

Հայաստանի սահմանակից պետություններից նշված է Վրաստանում, Ադրբեջանում, Թուրքիայում:

Թիթեռների թների բացվածքը 20-36մմ է: Թները սպիտակ են, հազվադեպ սև կամ մուգ դարչնագույն կետերով: Մարմինը ծածկված է խիտ սպիտակավուն մազերով: Ձուն սկզբում կանաչ կամ դարչնականաչավուն է, հետագայում՝ մուգ մոխրագույն, թրթուրները թավշադարչնավուն են՝ 30-40մմ երկարությամբ: Հարսնյակը դարչնավուն է՝ 10-15մմ երկարությամբ, որը սովորաբար գտնվում է օվալաձև՝ 17-20մմ երկարության, մուգ մոխրավուն մետաքսե նոսր բոժոժում:

Ձմեռում են հարսնյակները ծառերի չոր կիսապոկ կեղևների տակ, ճյուղերի ճեղքերում, թափված տերևներում, կառույցներում և այլ թաքստոցներում, առավելապես չոր տեղերում: Թիթեռների թռիչքը տեղի է ունենում ապրիլի վերջերին և մայիսին, երեկոյան և գիշերային ժամերին և տևում է 20-30 օր, երբեմն ավելի: Էգը ձվադրում է ծառի սաղարթի եզրերի ծայրամասերի տերևների հակառակ երեսին՝ մեկ շերտով, խիտ շարքերով: Յուրաքանչյուր անգամ միջին հաշվով դնում է 400-600 ձու, որոնք երբեմն ծածկում են փորի ծայրի մագվակներով: Էգի պտղաբերությունը հասնում է մինչև 2000 ձվի:

Սաղմի զարգացումը տևում է 6-20, իսկ թրթուրինը՝ 30-40 օր: Թրթուրները սնման և զարգացման ընթացքում անցնում են 7 հասակ, ընդ որում մինչև 5-րդ հասակը ներառյալ ապրում են խմբերով մետաքսե բներում, իսկ վերջին երկու հասակից տարածվում են սաղարթի վրա և ապրում առանձին-առանձին: Թրթուրները հարսնյակավորվում են մուգ, չոր տեղերում: Դրանց զարգացումը տևում է 14-20 օր: Երկրորդ սերնդի թիթեռների թռիչքը տեղի է ունենում հուլիսին: Այսպիսով վնասատուն տարեկան տալիս է 2 սերունդ:

Ամերիկյան ճերմակաթիթեռի թրթուրները վնասում են ավելի քան 250 ծառատեսակների, թփերի, խոտաբույսերի, այդ թվում թթենուն, խնձորենուն, տանձենուն, սալորենուն, բալենուն, կեռասենուն, սերկևիլենուն, խաղողի վազին և ուրիշ մշակաբույսերի: Թրթուրները սկզբում կրծում են տերևի ստորին երեսի էպիդերմիսը, այնուհետև տերևների վրա առաջացնում են ոչ մեծ անցքեր, իսկ հասակավոր թրթուրները խժռում են տերևներն ամբողջությամբ, ջղերի հետ միասին: Վնասված ծառերի ճյուղերը, երբեմն ամբողջ ծառը թրթուրները պատում են մետաքսյա բներով:

Ամերիկյան ճերմակաթիթեռը կարող է տարածվել բուսական բեռների, քամու միջոցով: Որոշ պետությունների կարանտին ծառայությունների տվյալների համաձայն վնասատուն հայտնաբերվել է տեղափոխվող պտուղների մեջ, տարաներում, թթենու ճյուղերի վրա, վազոններում և այլ տրանսպորտային միջոցներում, նույնիսկ արդյունաբերական ապրանքների մեջ:

Կարանտին միջոցառումներ

Ամերիկյան ճերմակաթիթեռի թափանցումը մեր հանրապետություն և կանխելու համար անհրաժեշտ է մանրակրկիտ ստուգել հարևան պետություններից մուտք գործող բեռները և տրանսպորտային միջոցները, խստորեն կիրառելով կարանտին ծառայության կողմից սահմանված միջոցառումները:

ԹԹԵՆՈՒ ՎԱՅԱՆԱԿԻՐ

(*Pseuavdaualacaspis pentagona Targioni- tozzett*)

Այս վնասատուի հայրենիքը Կորեան, Չինաստանը և Ճապոնիան են: Ներկայումս տարածված է ավելի քան 40 երկրներում, այդ թվում՝ Անգլիայում, Գերմանիայում, Շվեյցարիայում, Յունգարիայում, Բուլղարիայում, Իսրայելում, Յունաստանում, Եգիպտոսում, Սիրիայում, Իրանում, Թուրքիայում, Վրաստանում:

Հասուն Էգի վահանիկը սպիտակ կամ կեղտոտ սպիտակավուն է, կլորավուն կամ ձվաձև, քիչ ուռուցիկ՝ 1,7-2,8մմ տրամագծով, որն իր վրա կրում է վառ նարնջադեղնավուն կամ կարմրադարչնավուն թրթուրի մաշկեր: Հասուն Էգի մարմինը տանձաձև է, գունատ կիտրոնագույն կամ մուգ նարնջագույն, 1-1,5մմ երկարությամբ: Արուի վահանիկը երկարավուն է, սպիտակ, թաղիքանման, երկու ընդլայնական ակոսներով և մեկ թրթուրային թափանցիկ մաշկով վահանիկի գլխամասում: Հասուն արուի մարմինը վառ դեղնավուն է՝ 0,5-1մմ երկարությամբ: Ի տարբերություն Էգերի, արուները թևավոր են: Ձուն ձվաձև է, սպիտակ կամ նարնջագույն:

Ձմեռում են բեղմնավորված Էգերը: Վաղ գարնանը տեղի է ունենում դրանց ակտիվ զարգացումը և ձվերի հասունացումը: Ապրիլի կեսերին Էգերը սկսում են ձվադրել: Յուրաքանչյուր Էգ վահանիկի տակ դնում է 27-300 ձու: Ընդորում ձվերը լինում են երկգույն՝ սպիտակ և նարնջագույն: Սպիտակ ձվերից դուրս են գալիս արուներ, իսկ նարնջագույն ձվերից Էգեր: Վրաստանի պայմաններում առաջին սերնդի թափառողները ձվերից դուրս են գալիս մայիսի առաջին օրերին: Առաջին հասակի թրթուրները հանդիպում են մինչև մայիսի վերջերը, նրանց մաշկափոխության երկրորդ հասակը սովորաբար սկսվում է մայիսի երկրորդ տասնօրյակից: Երկրորդ հասակի թրթուրների անցումը սեռահասուն Էգերի ընթանում է հունիսի առաջին տասնօրյակին: Հենց այդ ժամանակ էլ տեղի է ունենում արուների թռիչքը և Էգերի զուգավորումը: Երկրորդ սերնդի զարգացումը տեղի է ունենում հունիսի վերջից մինչև սեպտեմբերի սկիզբը: Երրորդ սերնդի երիտասարդ Էգերը հանդես են գալիս սեպտեմբերի վերջերին, որոնք բեղմնավորվելով ձմեռում են:

Թթենու վահանակիորդ բազմակեր է: Ուժեղ վնասում է հատկապես դեղձենուն, սալորենուն, շլորենուն, թթենուն, նշենուն, հաճույքով սնվում է նաև ընկուզենու, խնձորենու, տանձենու և ուրիշ ծառատեսակներով ու թփերով:

Նախընտրում է սնվել ծառերի բնի, կմախքային ճյուղերի վրա, ավելի քիչ հանդիպում է բարակ ճյուղերի, իսկ հազվադեպ՝ տերևներ:

րի և պտուղների վրա: Ուժեղ վարակի դեպքում չորացնում են առանձին կմախքային ճյուղեր, երբեմն էլ ծառն ամբողջությամբ:

Կարանտին միջոցառումներ

Արգելվում է պտղատու ծառերի տնկիների և կտրոնների ներմուծումն այլ երկրներից, որտեղ տարածված է թթենու վահանակիրը: Անհրաժեշտ է խստորեն կիրառել կարանտին ծառայության կողմից սահմանված միջոցառումները:

ՍԱԼՈՐԵՆՈՒ ՉԵՂՈՏՈՒԹՅՈՒՆ (ՇԱՐԿԱ)

(Plum pox potyvirus)

Վիրուսային այս հիվանդության հայրենիքն Արևելյան Եվրոպան է (Բուլղարիա): Ներկայումս այն լայն տարածված է Չեխիայում, Գերմանիայում, Ռումինիայում, Հունաստանում, Հունգարիայում, Լյուքսեմբուրգում, Ուկրաինայում, Մոլդովայում: Տեղային տարածում ունի՝ Ալբանիայում, Ավստրիայում, Կիպրոսում, Լեհաստանում, Ֆրանսիայում, Իտալիայում, Պորտուգալիայում, Իսպանիայում, Մեծ Բրիտանիայում, Ռուսաստանի Դաշնությունում (Ստավրոպոլի երկրամաս, Վոլգոգրադի մարզ):

Հիվանդության նշանները հատկապես երևում են զարնանը տերևների վրա քլորոֆիլազուրկ բծերի, գուլերի կամ օղերի տեսքով: Վարակված պտուղների վրա նույնպես առաջանում են քլորոֆիլազուրկ բծեր կամ օղեր: Սալորենու և ծիրանենու հիվանդ պտուղները ձևափոխվում են, դրանց պտղամիսը գորշանում է, իսկ կորիզն արտաքինից կրում է գունատ օղեր կամ բծեր: Սալորենու չեչոտությունը սալորենու, դեղձենու, ծիրանենու ամենավտանգավոր հիվանդություններից մեկն է: Հիվանդ ծառերը հանդիսանում են վարակի հիմնական աղբյուրը, որոնցից պատվաստի կամ լվիմների և այլ ծծող միջատների միջոցով վիրուսը փոխանցվում է առողջ ծառերին: Այգում ծառերի վարակվածության աստիճանն անմիջապես կապված է տվյալ սեզոնում՝ սալորենուն, ծիրանենուն և դեղձենուն վնասող լվիմների թևավոր ձևերի առկայության և քանակի հետ: Թևավոր լվիմները, սնվելով հիվանդ ծառերի տերևափշերով, ապա տեղափոխվելով առողջ ծառերի վրա, սնվում են դրանց տերևափշերով, այդպիսով նպաստում են վիրուսի տարածմանը:

Չեչոտությունն այգիներում հանդես է գալիս անկանոն կերպով: Վարակված ծառերից հիվանդությունը սկսվում է տարածվել 2-

3 տարի հետո: Չեչոտության տարածումը Նոր երկրներ ավելի հաճախ տեղի է ունենում վիրուսակիր տնկիների կամ կտրոնների միջոցով:

Կարանտին միջոցառումներ

Արգելվում է սալորենու, ծիրանենու, դեղձենու տնկիների, կտրոնների ներմուծումն այն երկրներից, որտեղ տարածված է սալորենու չեչոտությունը: Անհրաժեշտ է խստորեն կիրառել կարանտին ծառայության կողմից սահմանված միջոցառումները:

ԽԱՂՈՂԻ ՍԵՎ ԾԱԿՈՏԿԵԼՈՒԹՅՈՒՆ (Phomopsis viticola Sacc.)

Այս հիվանդությունը տարածված է Եվրոպայի խաղողագործական երկրներում, արձանագրված է Կանադայում, Նոր Չեւանդիայում, Վրաստանում:

Սնկային այս հիվանդության հարուցիչը ձմեռումից հետո $+10^{\circ}$ օդի կայուն ջերմության պայմաններում առաջացնում է 200-300 մկմ մեծության պտղամարմիններ:

Պտղամարմինների հասունացումը և վազի վարակը տեղի է ունենում ամբողջ վեգետացիայի ընթացքում: Սպորները տարածվում են քամու, անձրևի կաթիլների, միջատների, տզերի, ինչպես նաև Է-տի ժամանակ՝ օգտագործված գործիքների միջոցով:

Հասուն պտղամարմիններից սպորակիր պտղամարմինները դուրս են գալիս գունատ դեղնավուն արտածորանքի տեսքով, վարակելով կանաչ շիվերը, տերևները, տերևակոթերը, ծաղկաբույլերի չանչերը, բեղիկները, պտուղները: Հիվանդ տերևների վրա ջրերի երկարությամբ, հանդես են գալիս մուգ դարչնավուն, կանաչադեղնավուն երանգով թույլ արտահայտված փոքր անկյունաձև՝ 2-4 մմ մեծության բծեր: Տերևի վարակված նեկրոտիկ հատվածները հաճախ պոկվելով թափվում են: Ծաղկաբույլերի չանչերի և բեղիկների վրա նույնպես առաջանում են նեկրոզներ՝ բծերի և կետերի տեսքով, որի հետևանքով դրանք վաղաժամ չորանում են: Հասունացող պտուղները կնճռոտվում և արտաքինից պատվում են համակենտրոն դասավորված պտղամարմիններով: Վարակված կանաչ շիվերի վրա այս հիվանդությունն առաջացնում է կարմրամանուշակավունից մինչև սև գույնի կլոր կամ ձվաձև բծեր, որոնք աստիճանաբար մեծանալով օղակում են շիվերը: Կեղևը չորանում է, իսկ բնափայտի աճի և հաստացման հետ զուգահեռ ճաքճքում, խցանվում են:

Ուժեղ վարակված կանաչ շիվերը հեշտությամբ կոտրվում են: Հիվանդության վարակի պահպանման և տարածման աղբյուր են հանդիսանում խաղողի վազի վարակված արմատակալները, կտրոները և թափված տերևները:

Կարանտին միջոցառումներ

Արգելվում է խաղողի արմատակալների և կտրոների ներմուծումը Վրաստանից, որտեղ տարածված է խաղողի սև բծավորությունը: Խստորեն կիրառել կարանտին ծառայության կողմից սահմանված միջոցառումները:

ԽԱՂՈՂԻ ԲԱԿՏԵՐԻԱԼ ՆԵԿՐՈՅ

(Xylophilus ampelinus Panagopoulos)

Բակտերիալ այս հիվանդությունը տարածված է Ֆրանսիայում, Իտալիայում, Իսպանիայում, Պորտուգալիայում, Թուրքիայում:

Հիվանդությունը նկատվում է վեգետացիայի սկզբում, հատկապես այն տարիներին, երբ գարունն աչքի է ընկնում սառը և խոնավ եղանակային պայմաններով: Վարակված շիվերի վրա առաջանում են կարմրադարչնավուն գծեր, որոնք սկիզբ են առնում հիմքից և շարունակվում գագաթ: Այնուհետև, վարակված մասերում առաջանում են ճեղքեր, երբեմն էլ շիվերի վրա զարգանում են քաղցկեղ հիշեցնող նորագոյացումներ, որոնք թափանցում են մինչև միջուկը: Շիվերի հիմքի մոտ գտնվող բողբոջները չեն բացվում, իսկ գագաթնային բողբոջներից առաջանում են այլանդակված, կնճռոտ, քլորոֆիլազուրկ կարճ շիվեր՝ սև երկարավուն ծակոտկեն բծերով ծածկված տերևակոթերով: Այսպիսի շիվերը թառամում, ապա չորանում են: Եթե հիվանդության հարուցիչը մուտք է գործել տերևակոթից, ապա տերևի ամբողջ մակերեսի վրա առաջանում են կարմրադարչնագույն բծեր և տերևը չորանում է: Այն դեպքում, երբ հարուցիչը թափանցում է հերձանցքներով տերևի ծայրերին առաջանում են կարմրազորշավուն անկյունաձև բծեր: Բարձր խոնավության պայմաններում վնասված մասերում նկատվում է արտազատուկ: Ուժեղ վարակի դեպքում վազերի աճը դանդաղում է, ծաղիկները սևանում են և վաղաժամ չորանում, իսկ որոշ դեպքերում վազերը լրիվ չորանում են: Հիվանդության բռնկման տարիներին բերքի կորուստը հասնում է 80%-ի:

Խաղողի բակտերիալ նեկրոզը տարածվում է արմատակալների, կտրոների, ջրի, քամու, բուսական մնացորդների միջոցով:

Կարանտին միջոցառումներ

Արգելվում է խաղողի արմատակալների և կտրոնների ներմուծումն այն երկրներից, որտեղ տարածված է խաղողի բակտերիալ նեկրոզը: Խստորեն կիրառել կարանտին ծառայության կողմից սահմանված միջոցառումները:

ՊԱՅՊԱՆՎՈՂ ՄԹԵՐՔՆԵՐԻ ԿԱՐԱՆՏԻՆ ՎՆԱՍԱՏՈՒՆԵՐԸ

Գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության ավելացումը պետք է գնա հիմնականում ինտենսիվացման ճանապարհով: Այս խնդրի իրագործման համար մեծ դեր է հատկացվում բույսերի պաշտպանությանը: Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքի կորուստները նվազագույնի հասցնելու և ցանքային ու սննդամթերային որակյան հատկությունների պահպանումն ապահովելու համար մեծ նշանակություն ունի վնասատուների, հիվանդությունների և մուլախոտերի դեմ պայքարի արդյունավետ մեթոդների կիրառումը:

Գյուղատնտեսական մթերքները պահպանման ընթացքում կարող են ենթարկվել ֆիզիկական, քիմիական, կենսաքիմիական և կենսաբանական մի շարք գործոնների ազդեցության, որոնց պատճառով կարող է զգալիորեն ընկնել մթերքների սպառողական որակը: Մթերքների որակական հատկանիշներն իջնում են հատկապես տարբեր ճանապարհներով պահեստներ ներթափանցած վնասատուների և հիվանդությունների գործունեության հետևանքով:

Պահեստներում մթերքները վնասատուներով և հիվանդություններով վարակվում են հիմնականում հետևյալ ճանապարհով՝

ա) բերքի ժամանակավոր պահպանման հրապարակները առանց նախօրոք մաքրման և ախտահանման օգտագործելու դեպքում,

բ) չախտահանված փոխադրամիջոցների, տարաների, գտիչ մեքենաների և այլ գույքի օգտագործման դեպքում,

գ) չմաքրված և չախտահանված պահեստներում բերքը պահպանելու ժամանակ,

դ) պահեստներում և դրանց շրջակայքում բուն դրած կրծողների և թռչունների միջոցով, որոնց մաշկի վրա միշտ առկա են որոշ քանակությամբ տզեր կամ միջատներ:

Նկատի ունենալով վարակի այս ուղիները, յուրաքանչյուր տնտեսությունում բերքահավաքից, բերքի վերամշակումից և պահեստավորումից առաջ անհրաժեշտ է անցկացնել ախտականիսիչ, կանխարգելիչ (պրոֆիլակտիկ) միջոցառումներ: Այդ միջոցառումներից են առաջին հերթին բոլոր առարկաների, գյուղմեքենաների, գործիքների, ինչպես նաև կալերի, պահեստների և շրջապատի խնամքով մեխանիկական մաքրումն աղբից, զանազան թափուկներից, բուսական մնացորդներից: Ոչ պիտանի թափուկներն անհրաժեշտ է

հավաքել և այրել: Պիտանի թափուկները պետք է ախտահանել և պահպանել առանձին տեղում:

Արդի պայմաններում բույսերի վնասատուների, հիվանդությունների և մոլախոտերի դեմ պայքարը կատարվում է գիտական հիմունքներով, կոմպլեքսային գոտիական միջոցառումների համակարգի կիրառմամբ, որոնց հիմքը կազմում են ագրոտեխնիկական, կենսաբանական, ֆիզիկական, մեխանիկական և քիմիական մեթոդները, ինչպես նաև կարանտին միջոցառումները: Որպես նախազգուշական մեթոդ առանձնահատուկ նշանակություն է ստանում բույսերի կարանտինը, որն ուղղված է տարածքում չարձանագրված վտանգավոր վնասատուների, հիվանդությունների և մոլախոտերի թափանցումից խուսափելուն, ինչպես նաև սահմանափակ տարածված վնասակար օրգանիզմների մեկուսացմանը և ոչնչացմանը:

Բույսերի կարանտինի պրակտիկայում արձանագրված են են վտանգավոր օրգանիզմների ներմուծման բազմաթիվ դեպքեր, նույնիսկ արտասովոր բեռների հետ: Այսպես՝ լաբորատոր սարքավորումների և կահույքի ներմուծման ժամանակ հայտնաբերվել են ամերիկյան սպիտակ թիթեռի կենդանի հարսնյակներ: Փայտանյութի վտանգավոր վնասատուներ՝ կոշիկի խմբաքանակներում: Արտասահմանից ներմուծված բամբակի հումքով հակերի վրա հայտնաբերվել են կարանտին բնույթի ընդակերներ և պահպանվող նյութերի վնասատուներ:

ՀՀ տարածքը մշտապես գտնվում է վտանգավոր կարանտին օբյեկտների թափանցման վտանգի տակ: Այդ մասին են վկայում վերջին տարիներին հայտնաբերված կարանտին վնասատուների, բույսերի հիվանդությունների և մոլախոտերի հայտնաբերման դեպքերը: Հայտնաբերված օբյեկտների մեջ զգալի քանակությամբ պատահում են նաև պահպանվող մթերքների կարանտին վնասատուների տեսակներ:

ԸՆՏԱՆԻՔ ԿԱՇԿԵԿԵՐՆԵՐ - DERMESTIDAE

Բզեզների մարմինն ուռուցիկ է, ձվաձև կամ քիչ սեղմված, հազվադեպ՝ համարյա կլոր, մազմզուկներով, թեփուկներով ծածկված, երբեմն բոլորովին մերկ: Ճակատի վրա ունեն պարզ աչք (բացառությամբ *Dermeste* ցեղի բզեզների): Բեղիկները գուրգաձև են, հազվադեպ թելաձև (*Thylodrias*): Ետևի կոնքերը լայն են՝ ազդրի զետեղման համար կտրվածքով: Առաջնամեջքի ետին եզրը սովորաբար երկու կտրվածք ունի: Կաշեկերներն առավել հաճախ հանդիպում են

բուսական կամ կենդանական ծագում ունեցող մթերքների և արդյունաբերական հումքի, ինչպես նաև պահեստների և փոխադրամիջոցների հետազոտման ժամանակ:

Կաշվեկերների ընտանիքին պատկանող ներկայացուցիչների գերակշռող մասը զարգանում է կենդանական ծագում ունեցող մթերքների, միջատների մնացորդների և նման նյութերի հաշվին: Պահեստներում և բեռների մեջ նյութերի վարակվածությունն այլ միջատներով հաճախ հանդիսանում է կաշվեկերների առկայության հատկանիշ, քանի որ վերջիններին թրթուրները սնվում են այդ միջատների մնացորդներով: Այս ընտանիքի ներկայացուցիչներից բուսական ծագում ունեցող մթերքների տիպիկ վնասատուներ են *Trogoderma* և *Attagenus* ցեղերի միայն քիչ տեսակներ:

Trogoderma ցեղի բզեզները մորֆոլոգիական հատկանիշներով շատ բազմազան են և իրարից զանազանելը ակնադիտմամբ շատ դժվար է: Դրանցից շատերը փոփոխական են, ինչպես գունավորմամբ, այնպես էլ այլ հատկանիշներով: Այս ցեղի առանձին ներկայացուցիչների մորֆոլոգիական հատկանիշները ճշգրիտ որոշելու համար անհրաժեշտ է նախօրոք համապատասխան ձևով մշակել բզեզի մարմնի առանձին մասերը՝ դնելի սկզբիտը, հաճախ բեղիկները, եզերի և արունների սեռական ապարատը և մանրադիտակի օգնությամբ մանրազնին ուսումնասիրել:

ՀԱՏԻԿԱՅԻՆ ՏՐՈԳՈՂԵՐՄԱ

(Trogoderma granarium Ev.)

Գրականության տվյալների համաձայն (Վարշավովիչ 1963, 1970 և այլն) ներկա ժամանակաշրջանում հատիկային տրոգոդերմայի աշխարհագրական տարածման արեալն ըստ աշխարհամասերի հետևյալ է՝

Եվրոպայում - Ավստրիա, Անգլիա, Բելգիա, ԳՖՀ, Դանիա, Հունաստան, Հունգարիա, Պորտուգալիա, Ֆինլանդիա, Ֆրանսիա:

Ասիայում - Աֆղանստան, Մյանմա, Թուրքիա, Թաիլանդ, Իրաք, Իրան, Իսրայել, Կիպրոս, Կորեա, Հնդկաստան, Ճապոնիա, Մալազիա, Չինաստան, Պակիստան, Սիրիա, Վիետնամ, Շրի-Լանկա, Ֆիլիպիններ:

Աֆրիկայում - Ալժիր, ԱՄՀ, Գանա, Գվինեա, Չանգիբար, Չամբիա, Չիմբաբվե, Թունիս, Լիբերիա, Լիբիա, Մավրիկյան կղզիներ, Մալգաշական Հանրապետություն, Մալի, Մարոկկո, Նիգերիա, Սենեգալ, Սուդան, Փղոսկրե Ափ, Բենիա:

Ամերիկայում - ԱՄՆ, Արգենտինա, Բոլիվիա, Կանադա, Մեքսիկա, Ճամայկա:

Ավստրալիայում- Նոր Չելանդիա:

Հատիկային տրոգոդերման հայտնաբերվել է Նան Ադենից, Դագոմեայից, Եթովպիայից, Եմենից, Կամերունից, Կոլումբիայից, Սինգապուրից, Տանզանիայից, Ուգանդայից բերված փոխադրամիջոցների և բեռների զննման ժամանակ (Պոլյակովա 1974, 1976, 1978):

Առ այսօր ԵՏՄ տարածքում հատիկային տրոգոդերման չի հայտնաբերվել, չնայած Նրան, որ բազմիցս արձանագրվել է սահմանային մի շարք կետերում ներմուծված բեռների մեջ, որոնք անմիջապես ախտահանվել են ֆումիգացիայի եղանակով:

Հատիկային տրոգոդերման պատկանում է կաշվեկերների ընտանիքի Megatominiae ենթաընտանիքին: Բզեզի մարմնի մեծությունը և գունավորումը խիստ փոփոխական է: Հանդիպում են նաև բզեզներ, որոնց բեղիկների և բեղիկների գուրգը կազմող հատվածների թիվը տարբեր է: Բզեզի տեսակի որոշումը բարդանում է նրանով, որ հատիկային տրոգոդերմայի մոտ նույն ցեղի տեսակներից շատերը նույնպես փոփոխական են: Վնասատուի տեսակը կարելի է որոշել միայն հասուն բզեզների և թրթուրներով:

Բզեզի երկարությունը 1,7-3 մմ է, լայնությունը՝ 0,9-1,7 մմ: Արուներն Էգերից փոքր են: Բզեզի մարմինը, գրեթե զուգահեռ կողերով է, քիչ ուռուցիկ, բաց կարմրադարչնագույն, փայլուն: Գլուխը և առաջնամեջքը երբեմն ավելի մուգ են՝ դարչնագույնից մինչև սև, իսկ բեղիկները և ոտքերն ավելի բաց գույնի են: Բզեզները համարյա միազույն են կամ բաց գույնի: Ըստ Բիլի*(Beal, 1954) տրոգոդերմա ցեղի բզեզների վերնաթևերի վրայի նկարը չնայած փոփոխվում է, բայց բաղադրիչ մասերում շատ օրինաչափ է: Դեղնավուն և սպիտակավուն մազագույնները վերնաթևերի վրա կազմում են 2-3 աղոտ, լայնակի լուսավորներ, որոնք լավ են երևում հատկապես Էգերի մոտ (**Նկար /հավելված**):

Տրոգոդերմայի վերնաթևերի վրա սպիտակ մազագույններ հաճախ են լինում: Բաց գույնի մազագույնները հեշտությամբ մաքրվում են, ուստի միջատի տեսակը պետք է որոշել վերնաթևերի վրա եղած կետագծման բնույթով, կետերի մեծությամբ ու դրանց միջև եղած տարածությամբ: Հատիկային տրոգոդերմայի յուրաքանչյուր վերնաթևի հիմքում երբեք չի լինում լրիվ օղակաձև բաց բիծ, կարող է միայն հանդես գալ օղակի հետին կեսից առաջացած չփակված կիսաօղակ՝ ուռուցիկ կողմով ուղղված դեպի վերնաթևերի գագաթը: Գլխի և առաջնամեջքի մեջտեղում եղած կետերը փոքր են: Վերնաթև-

ների կետերն ավելի խոշոր են, քան առաջնամեջքի վրայիները: Արունների և էգերի բեղիկների հատվածների թիվը տարբեր է՝ 9-ից մինչև 11, որոնցից գուրզը կազմող հատվածներինը՝ 3-5: Դրանցից երկուսը փոքր են, երբեմն ծայրի երկու հատվածները միաձուլվում են: Ի տարբերություն *Trogoderma versicolor*-ի, աչքերը ներսի կողմից ակոսավոր չեն, սակայն այդ հատկանիշը միշտ չէ, որ պարզ է արտահայտված: Միջին գույզ ոտքերի կոնքերի միջև եղած տարածությունից երկու անգամ մեծ է: Ձուկ երկարավուն ձվաձև է, մի ծայրը կլորավուն, մյուսն ավելի սրածայր՝ մի քանի փշաձև ելուստներով: Նոր դրված ձուկ կաթնասպիտակավուն է, սաղմի զարգացմանը զուգընթաց դառնում է բաց դեղնավուն, երկարությունը 0,7 մմ է, լայնությունը՝ 0,25 մմ: Թրթուրը դեղնագորշավուն է: Յուրաքանչյուր տերզիտի վրայի դարչնագույն սկլերոտիզացված մասերին հաջորդում են հատվածների բաց հողավորումները, որի հետևանքով թրթուրի տեսքը լայնակի շերտավոր է: Յուրաքանչյուր հատված գոտևորված է երկար, գորշ մազմզուկներով: Պոչի ծայրը վերջանում է տարբեր երկարության մազմզուկներից կազմված վրձիկնով, որի երկարությունը չի գերազանցում մարմնի նախորդ երեք, հազվադեպ՝ չորս հատվածների երկարությանը:

Հասուն թրթուրի երկարությունը 3-4 մմ է, լայնությունը՝ մոտ 1,6 մմ: Հատիկային տրոգոդերմայի թրթուրները, գրեթե չեն տարբերվում *Trogoderma versicolor*-ի թրթուրներից: Թրթուրի բեղիկի առաջին հատվածն ունի 8 շոշափուկներ, որոնցից մեկը պարզ փետրավոր է, երկրորդը՝ կոնաձև, երրորդը՝ համարյա հավասար է երկրորդին և ծայրում փոքր ինչ բարակում է: *Trogoderma versicolor*-ի առաջին հատվածն ունի 9 շոշափուկ6 և ոչ մեկը փետրավոր չէ, երկրորդ հատվածը ծայրում չի բարակում, այն տակառաձև է, երրորդ հատվածի երկարությունը հավասար է երկրորդի 2/3-ին: Հատիկային տրոգոդերմայի թրթուրների վերին շրթունքի ներսի կողմում կան 4 գույզ ծակոտի - պոկիկներ, *Trogoderma versicolor*-ի պոկիկները վեցն են, որոնք երևում են միայն միկրոպատրաստուկների վրա՝ մանրադիտակի օգնությամբ:

Հարսնյակը բաց դեղնավուն է: Արուներինն ավելի փոքր է, և միջին երկարությունը 3-5 մմ է, էգինը՝ 5 մմ, կրծքային և փորային հատվածների վերին կողմը պատված է շեկ, երկար, խիտ, պարզ մազմզուկներով, որոնք գլխամասում առաջացնում են կոնաձև փունջ:

Բզեզները չեն թռչում, ապրում են մինչև 10 օր, վնասում են թրթուրները: Չուգավորումից հետո 30°C ջերմության պայմաններում

Էգերը դնում են միջին հաշվով 65 ձու, իսկ 32°C -ի դեպքում՝ 126 ձու- (առավելագույնը): Դրված ձվերի 94%-ից դուրս են գալիս թրթուրները:

Վնասատուի առանձին փուլերի զարգացման տևողությունը կախված է միջավայրի ջերմաստիճանից և Էկոլոգիական պայմաններից:

Ձվի զարգացումն ընթանում է 5-16, թրթուրինը՝ մինչև 26 օր, հարսնյակինը՝ 2-23 օր: Մաշկափոխվում են 7-8 անգամ: Մեկ տարվա ընթացքում վնասատուն զարգանում է 1-4 սերնդով: Հատիկային տրոգոդերման իր գոյությունը կարող է պահպանել ջերմաստիճանի և խոնավության զգալի տատանումների ժամանակ: Դրա զարգացումը ձվից մինչև հասուն բզեզ 21°C ջերմության պայմաններում ընթանում է 220 օրում, իսկ 34-35°C-ի պայմաններում՝ 26 օրում: Վնասատուի զարգացումը հիմնականում ընթանում է մայիսից մինչև սեպտեմբեր ընկած ժամանակաշրջանում:

Հատիկային տրոգոդերմայի վնասն առանձնապես ուժեղ է արտահայտվում բարձր ջերմության և օդի ցածր հարաբերական խոնավության պայմաններում: Բարենպաստ պայմաններում վնասատուի աճի տեմպը խիստ արագանում է, իսկ վնասակարությունն ուժեղանում: Նա կարող է երկար ժամանակ չսնվել, որը նրա բնորոշ առանձնահատկություններից մեկն է: Ցածր և բարձր ջերմաստիճանների նկատմամբ թրթուրներն ավելի դիմացկուն են, քան հարսնյակները: Թրթուրների և հարսնյակների մահացության բարձր տոկոսը (95%) 50%-ից բարձր օդի հարաբերական խոնավության և 47,7°C ջերմության պայմաններում դիմանում են 7-16 ժամում, իսկ 55°C ջերմության պայմաններում՝ 8 րոպեում: , որ նա ունի արևադարձային ծագում, թրթուրները համեմատաբար ցրտադիմացկուն են: Սըրանք ցածր ջերմության (-21°C) պայմաններում կենդանի են մնում 4 ժամ, իսկ օդի ջերմության 3-8-ից մինչև 8,8°C ամենօրյա տատանումների դեպքում՝ 51 օր:

Կարանտին միջոցառումները:

ԵՏՄ-ում հատիկային տրոգոդերմայի ներթափանցման դեմ կարանտին միջոցառումներից են՝

- արտասահմանից ներմուծվող գյուղատնտեսական արտադրանքի բեռների կարանտին զննությունը,

- վնասատուների կարանտին տեսակներով այդ բեռների վարակվածության դեպքում կատարել ախտահանում ֆումիգացիայի եղանակով,

-արտասահմանից ներմուծվող գյուղատնտեսական մթերքները պահպանող և վերամշակող ձեռնարկությունների պահեստների հաճախակի կարանտին հետազոտություններ և անհրաժեշտության դեպքում ախտահանումներ:

ԸՆՏԱՆԻՔ ԸՆԴԱԿԵՐՆԵՐ – BRUCHIDAE

Ոչ մեծ կամ միջին մեծության բզեզներ են՝ կեղծ, չորսհատվածանի թաթիկներով: Մարմինը հաճախ ամրակազմ է, զգալի ուռուցիկ, վերևից ծածկված է համարյա կիպ կապած մազմզուկներով, որոնք վերնաթևերի վրա բծեր ու ուսափոկեր են կազմում:

Բեղիկները 11 հատվածանի են, սղոցաձև կամ սանրաձև, հազվադեպ թելաձև: Առաջնամեջքն ընդհանուր առմամբ զանգականման կամ սղոցաձև է, երբեմն եզրերին կան ատամիկներ: Այս ընտանիքի տեսակների մեծ մասը ձվերը դնում են հատիկների պատիճների վրա: Թրթուրները զարգանում են սերմերի մեջ, որտեղ և հարսնյակավորվում են: Հաճախ հայտնաբերվում են հատիկաընդեղեն մշակաբույսերի սերմերում:

ԶԻՆԱԿԱՆ ԸՆԴԱԿԵՐ

(*Callosobruchus chinensis* L.)

Վնասում է սոյային, լոբուս, պորտիկին, տափուլոռնին, ոսպին, սիսեռին և այլ ընդավորներին: Ծագումով Հարավարևելյան Ասիայից է: Ներկայումս տարածված է՝

Եվրոպայում- Բուլղարիա, Իտալիա, Հունաստան, Նիդերլանդներ, Մեծ Բրիտանիա, Ֆրանսիա, ինչպես նաև Հարավային և Արևմտյան Եվրոպայի այլ երկրներում:

Ասիայում- Աֆղանստան, Մյանմա, Թուրքիա, Լաոս, Իսրայել, Կապուչիա, Կորեա, Հնդկաստան, Ճապոնիա, Ճրի-Լանկա, Չինաստան, Պակիստան, Վիետնամ, Թաիլանդ:

Ամերիկայում- ԱՄՆ, Մեքսիկա, Պուերտո-Ռիկո, Ճամայկա:

Աֆրիկայում- Ալժիր, Գանա, ԵԱՀ, Մալգաշական Հանրապետություն, Մավրիկյան կղզի, ՀԱՀ, Սենեգալ, Սիերա-Լեոնե, Սոմալի, Տանզանիա, Զենիա:

Օվկիանիայում- Ֆիջի և Հավայան կղզիներ:

Բացի այդ, չինական ընդակերը հայտնաբերվել է նաև փոխադրամիջոցների և բուսական արտադրանքի մեջ, որոնք եկել են կամ ներմուծվել Կիպրոսից, ԳՖՀ-ից, Լիբանանից, Լիբերիայից, Սուդանից, Սինգապուրից, Դազոմեայից, Սիրիայից, Կամերունից, Ար-

գենտիկայից, Կանադայից, Նիգերիայից, Բրազիլիայից, Սիամից, Տանզանիկայից, Տրինիդադից:

Չինական ընդակերը պատկանում է *Callosobruchus* ցեղին:

Բզեզի մարմնի երկարությունը 2,5մմ է, լայնությունը՝ 1,6մմ: Մարմինը կարճ ձվաձև է, համարյա ուղղանկյուն: Գլուխն ուժեղ թեքված է ներքև, գագաթի և ճակատի վրա, աչքերի արանքում երևում է պարզորոշ ողնուց, որն առջևում հարթվում է: Աչքերը խոշոր են, արուինը՝ առավել, բողբոջաձև, առջևում խորը կտրված: Բեղիկները կպած են այդ կտրվածքներին: Արուի բեղիկներն ավելի երկար են, քան էգինը և անցնում են վերնաթևերի կեսից, մինչդեռ էգի բեղիկները հասնում են մինչև ուսերը: Արուի բեղիկները սանրաձև են, սկսած հինգերորդ հատվածից՝ երկար ելուստներով:

Առաջին չորս հատվածները բաց կարմրադարչնագույն են, վեցերորդից տասներորդը՝ մուգ գորշագույնից մինչև սև, իսկ տասներկերորդը, երբեմն ավելի բաց գույնի է: Էգի բեղիկները սղոցաձև են, բաց կարմրագորշ: Առաջնամեջքը դեպի առաջ հավասարաչափ կոնաձև նեղանում է, կողքերը կլորացած են:

Առաջնամեջքի ետևի եզրը դեպի ետ ցցված միջին թիակի կողերի վրա ունի երկու լավ նկատելի իջվածքներ: Թիակը ցցված է, կիսված թմբիկի ձևով և խիստ խավապատված է կիպ կպած դեղնավուն մազմզուկներով: Վահանիկը փոքր է, կլորավուն, մոխրաարծաթափայլ, կարճ մազմզուկների խավով:

Վերնաթևերը երկարացած քառանկյուն են, երկարությունը և լայնությունը գրեթե հավասար (1,6X 1,7մմ), գագաթներում կլորացած՝ պարզ կեռանման տաս ակոսիկներով: Վերնաթևերի գույնը և նկարը (որը կազմված է հեշտ մաքրվող մազմզուկներից) խիստ փոփոխական են: Վերնաթևերի հիմնական գույնը բաց դեղնադարչնագույն է, ավելի մուգ հիմքերով, նույնատիպ գագաթներով և արտաքին եզրի ու կարի շատ նեղ եզրագարդումով (**Նկար /հավելված**):

Սովորաբար յուրաքանչյուր վերնաթևի մեջտեղի մասում կա ոչ մեծ մուգ եռանկյունի բիծ, որն իր գագաթով ուղղված է դեպի կարը և գրեթե կաշում է նրան: Վերնաթևերի առաջին կեսն աչքի է ընկնում ոսկեփայլ դեղնադարչնագույն խավավորմամբ: Վերնաթևերի այդ մասի սահմաններում երրորդ ակոսիկի վրա խմբավորված են կարճ և նեղ, երկայնակի շերտերի ձևով սպիտակ մազմզուկներ: Այդ շերտերն առջևից և ետևից սահմանված են մուգ կետերով: Բացի դրանից, նույնանման սպիտակ մազմզուկներից կազմված 2-4 կետեր կան վերնաթևերի առաջին և ետևի կեսերի սահմանում: Վերնաթևերի ավելի մուգ մասի գագաթում առկա է ընդհատվող, ոլո-

րապտույտ, նեղ լայնակի ուսափոկ, որը կազմված է մոխրասպիտակ, կիպ կպած մազմզուկներից:

Առջևի և մեջտեղի ոտքերը թույլ են, բաց կարմրադեղնավուն, հետևիները՝ մուգ: Հետևի ոտքերի ազդրերը հաստացած են, ակոսով, որի մեջ կարող է գետնովել սրունքը: Ետին ազդրերի գագաթների մոտակայքում, ակոսի եզրերին առկա են իրար դիմաց տեղավորված երկու ատամիկներ, որոնցից ներսինն արտաքինից նեղ ու երկար է: Ետևի սրունքները գրեթե լայնացած են գագաթում, մի փոքր կոր: Գագաթում ունեն բավական երկար ու սուր փշեր: Պիգմենտներով ծածկված չէ: Այն սովորաբար խիտ խավավորված է կիպ կպած սպիտակ մազմզուկներով:

Ձուն ձվաձև է, մի ծայրում թեթևակի նեղացած, վերևից ուռուցիկ, բավական ուժեղ կլորացած, ներքևում՝ հաստացած: Ձվի մեծությունը 0,4-0,6մմ է: Նոր դրված ձվերը բաց գույնի են, թափանցիկ, հարթ, փայլուն մակերեսով: Թրթուրի դուրս գալուց հետո ձվի թաղանթը պատվում է հորատման ալյուրով և կորցնում է փայլը:

Թրթուրի մարմնի երկարությունը մինչև 4մմ է: Առաջին հասակի թրթուրն ունի երեք զույգ փոքր երկհատվածանի ոտքեր: Առաջնակրծքի վահանը բութ կլորացած ատամիկներով է: Մարմնի վրա կան կարճ մազմզուկներ:

Առաջին մաշկափոխության ժամանակ թրթուրը գցում է առաջնակրծքային վահանի խիտինային ծածկոցը և ձևափոխվում է հաստ, կորացած, անոտ, դժվարաշարժ սպիտակ թրթուրի: Դրա փոքր գլուխը մտած է առաջնակրծքի մեջ:

Հարսնյակի երկարությունը 2,5մմ է, դեղնասպիտակավուն, ագատ, ապագա բզեզի բոլոր մասերը լավ տարբերվում են: Սրանց արանքում գտնվում են ոտքերը: Առջևի և մեջտեղի ոտքերը գտնվում են վերնաթևերի վրա, իսկ հետևի ոտքերը ծածկված են վերնաթևերով և թևերով այնպես, որ երևում են միայն թաթիկները:

Բեղիկները մասամբ պառկած են վերնաթևերի վրա և անցնում են առջևի ու մեջտեղի ոտքերի տակով:

Չինական ընդակերը վնասում է հիմնականում պահեստներում, որտեղ բազմանում է անընդհատ, սակայն կարող է բազմանալ նաև դաշտում:

Բզեզների կյանքի միջին տևողությունը 12 օր է, երբեմն ձգձգվում է մինչև 36 օր: Հարսնյակից դուրս գալուց հետո եզը ձվադրում է: Ձվերը դնում է (միջինը 60 ձու) չոր սերմերի կամ հասուն ունդերի պատյանի վրա մեկական, ամուր կպցնելով դրանց մակերեսին:

Մեկ ունդի վրա կարող է դնել մի քանի ձու, ուժեղ վարակի դեպքում՝ մինչև 30 ձու:

Դուրս եկած թրթուրներն ունդի պատյանի տակ քողարկված, մտնում են սերմի մեջ: Մեկ ունդի մեջ կարող է զարգանալ մի քանի թրթուր: Թրթուրը մաշկափոխվում է 3 անգամ, ապա սերմի կեղևի տակ կարծրացող արտազատուկով պատրաստում է ձվաձև հարսնյակային խուց, որտեղ և հարսնյակավորվում է: Սերմի պատյանի վրա լուսարկվում է կլորավուն պատուհանի տեսքով խցիկի վերին հատվածը, որի միջոցով հետագայում դուրս է գալիս բզեզը: Եթե բզեզը զարգացել է մինչև կալսելը, ապա նա անցք է բացում նաև ունդի պատյանում:

Սուգ գույնի սերմերի վրա պահեստարանները համարյա չեն երևում: Բզեզների դուրս գալուց հետո կլորավուն խփիկները հեշտությամբ ընկնում են սերմերի վրայից և դրանց առկայությունը սերմերի միջև կարող է ընդգրկելով վարակվածության հատկանիշ հանդիսանալ: Չարգացման լրիվ ցիկլի տևողությունը, կախված ջերմությունից, տատանվում է 45-196 օրվա սահմաններում: Ձմռան զարգացումը ձգձգվում է 3-4 ամսով:

Չինական ընդակերը ցրտադիմացկուն չէ: Ըստ գրականության տվյալների, -10°C ջերմության պայմաններում սրա զարգացման բոլոր փուլերը ոչնչանում են 6 ժամվա ընթացքում: ԱՄՆ-ում, որտեղ չինական ընդակերը պորտիկի և մաշի գլխավոր վնասատուն է, կարող է տալ 6-8 սերունդ, իսկ Թայվան կղզում նույնիսկ՝ 10 սերունդ:

Չինաստանի հարավում ընդակերը մաշի կանաչ ունդերին այնքան է վնասում, որ 75% պակասեցնում է դրա արտահանումը, իսկ Մյանմայում սիսեռի վնասվածությունն այնքան մեծ է, որ որոշ սորտերի արտահանումը հնարավոր չի լինում:

Չինական ընդակերը տարածվում է ընդավորների սերմերի միջոցով:

Կիրառել կարանտին միջոցառումներ:

ՔԱՌԱԲԻՃ ԸՆԴԱԿԵՐ

(Callosobruchus maculatus Fabr.)

Վնասում է ոլոռին, սոյային, սիսեռին, տափուլոռին, ոսպին, մաշին, լոբու տարբեր տեսակներին և այլ ընդավորներին:

Ներկայումս տարածված է՝

Եվրոպայում- Բելգիա, Բուլղարիա, Իտալիա, Յունաստան, Մեծ Բրիտանիա, Ֆրանսիա:

Ասիայում- Մյանմա, Թուրքիա, Իրան, Իրաք, Կորեա, Յնդկաստան, Ճապոնիա, Չինաստան, Սիրիա, Վիետնամ:

Աֆրիկայում- Ալժիր, Անգոլա, Գանա, ԵԱՏ, Եթովպիա, Չաիր, Կոնգո, ՅԱՅ, Նիգերիա, Սենեգալ, Սուդան, Տանզանիա:

Ամերիկայում- ԱՄՆ, Բրազիլիա, Կուբա, Յոնդուրաս, Ճամայկա, Վենեսուելիա, Վեստ-Ինդիա:

Օվկիանիայում- Յավայան և Ֆիջի կղզիներ:

Քառաբիծ ընդակերը հայտնաբերվել է Նան Պորտուգալիայից, Իսպանիայից, Կիպրոսից, Ֆիլիպիններից, Սոմալիից, Պանամայից, ԳՏՅ-ից, Յունգարիայից, Իսրայելից, Յոնդուրասից, Լիբանանից, Մարոկկոյից, Պակիստանից, Կանադայից, Մյանգանից, Բոլիվիայից, Նիդերլանդներից, Մալագիայից, Կամերունից, Քենիայից, Լիբերիայից, Թաիլանդից եկող կամ Ներմուծվող փոխադրամիջոցների և բուսական ծագում ունեցող մթերքների մեջ:

Քառաբիծ ընդակերը պատկանում է Callosobruchus ցեղին: Բզեզի մարմնի երկարությունը 3 մմ է, լայնությունը՝ 1,5-1,7 մմ: Նման է չինական ընդակերին, սակայն ավելի երկարավուն է և պակաս խավավորված: Գլուխը դեպի Ներքև է թեքված: Էզի բեղիկները 11 հատվածանի են, հասնում են մինչև ուսերը, արուիկը մի փոքր երկար են, սկսած հիմնվերորդ հատվածից սղոցաձև են: Բեղիկների 3-4 հիմնական հատվածները կարմրադարչնագույն են, մնացածը՝ մուգ գորշավունից մինչև սև:

Վերնաթևերը կարմրադարչնագույն են, հիմքում՝ սև, միջին մասը գազաթևերով է և կիսակլոր բծերով: Բծերի գունավորումը, ձևը և մեծությունը խիստ փոփոխական են: Դրանք սովորաբար կիպ կպած են վերնաթևերի արտաքին եզրին, որտեղ երբեմն միաձուլվում են վերնաթևերի գազաթի վրայի մուգ բծի հետ:

Վերնաթևերի վրա սև բծերի խավարումը թույլ է արտահայտված՝ կազմված է կիպ կպած, կարճ դարչնագույն մազմզուկներից: Վերնաթևերի մնացած մասը խաղավորված է՝ կիպ կպած, հեշտ ջնջվող մոխրասպիտակ և դեղնավուն մազմզուկներով:

Վերնաթևերի վրայի միջին մասի սև բծերը եզրապատված են բաց խավավորմամբ, կազմելով X-աձև պատկեր, ընդորում՝ սպիտակավուն մազմզուկները սովորաբար վերնաթևերի մուգ գազաթևերի առջև կազմում են լայնակի ուսափոկի տեսքով պատկեր, իսկ դեղնավուն մազմզուկները կազմում են համանման ուսափոկ՝ վերնաթևերի հիմքի մոտ:

Առջևի և միջին ոտքերը թույլ են, կարմրաշեկ գույնի, ետևինները՝ դարչնագույն, լայնացած ազդրերով և դեպի գագաթը լայնացած սրունքներով:

Ետևի ոտքերի ազդրերը հիմքի մասում ներսի կողմից գրեթե սև են, կենտրոնից մինչև վերին գագաթը՝ կարմրադարչնագույն: Նույն գույնի են նաև սրունքները և թաթիկները: Ետևի ոտքերի ազդրերի ստորին մասում կա ակոս, որտեղ գետեղվում են սրունքները: Ակոսի եզրով իրար դիմաց տեղավորված են երկու ատամիկներ, որոնցից ներսինն արտաքինից երկար, նեղ և սուր է: Սրունքների գագաթները զինված են մի քանի ատամիկներով, որոնցից ներսի կողմինը երկար է և սուր **(Նկար /հավելված):**

Պիգմենտներ թեք է, համարյա սև կամ մուգ դարչնագույն, ծածկված ոսկեփայլ մազմզուկներով, որոնք միջին մասում ավելի խիտ են և կազմում են լայն, աղոտ եզրերով շերտ:

Ձուն ձվաձև է, մի կողմից թույլ սրված, երկարությունը՝ մինչև 0,46մմ: Վերևի մակերեսն ուռուցիկ է, ներքևինը՝ հարթ: Նոր դրված ձվերը սպիտակավուն են, կիսաթափանցիկ, մակերեսի կառուցվածքն աննկատելի է:

Հետագայում ձվի մեջ նշմարվում է զարգացած թրթուրը: Առաջին հասակի թրթուրը խիստ տարբերվում է մնացածներից, նրա երկարությունը 1մմ է: Առաջնակրծքի վահանը լայն է, հատուկ խիտինային ծածկույթով, յուրաքանչյուր կողմից հնգական սուր ատամների ձևով: Թրթուրն ունի երեք զույգ երկհատվածանի ոտքեր, մեջքի և կողերի վրա ունի երկար շոշափուկներ: Վերջին հասակի թրթուրը շատ նման է չինական ընդակերի թրթուրին: Երկարությունը մոտ 4մմ է: Սպիտակ է, մալի, համարյա առանց շոշափուկների, գոգավոր, առաջնակրծքի մեջ մտած փոքր գլխով, թերաճ ոտքերով: Վերին շրթունքը կիսակլոր է, կարծրացած թիթեղով և մեկ զույգ երկար շոշափուկներով: Ծամիչները հասարակ են, եռանկյունի, առանց ատամիկների և կրծելու թիակների: Ներքևի շրթունքը ոչ մեծ է, ձվաձև, առջևի եզրում փայտանման ելուստներով, թիթեղանման: Ծրթնային շոշափուկներ չունի: Առաջնամեջքի վրա առկա են մեկ զույգ, մոտիկ նստած, դեղնավուն թմբիկներ:

Հարսնյակը սպիտակ է, առանց մազմզուկների: Մարմինը ձվաձև է, փորի ծայրում նեղացած: Գլուխը թեքված է դեպի կուրծքը: Բերանային մասերը տեղավորված են անմիջապես առաջին զույգ ոտքերի կոնքերի միջև: Վերին ծնոտները պարզորոշ երևում են, սրանց շոշափուկները սեգմենտացված են, ազատ, հասնում են մինչև երկրորդ զույգ ոտքերը: Բեղիկները համիչաձև են, ուժեղ գո-

գավոր, ընկած են առաջին և երկրորդ գույգ ոտքերի ետևում, հասնելով վերնաթևերի երկարության կեսին:

Առաջին և երկրորդ գույգ ոտքերը հավասար են և վերնաթևերի նկատմամբ գրեթե ուղղահայաց են, թաթիկները դասավորված են մարմնի ուղղությամբ: Վերջին գույգ ոտքերը, բացառությամբ թաթիկների, գտնվում են թևերի տակ:

Ձվադրումը շարունակվում է մոտ 20 օր, ընդ որում՝ ամռանը 5 օր, ձմռանը՝ 38 օր: Ձվադրումը սկսվում է բզեզների դուրս գալու օրը:

Բզեզներն ընդունակ են թռչելու առավելապես օրվա շոգ ժամերին: Ձվերը դնում են հասունացած ունդերի կամ սերմերի վրա՝ արագ կարծրացող արտազատուկով ամուր կպցնելով սերմերի պատյանին: Մեկ սերմի վրա հաճախ դնում են 2-4, երբեմն՝ 10-15 ձու: Ձվադրելիս բզեզները գերադասում են հարթ մակերեսով սերմեր: Մեկ էգը դնում է միջին հաշվով 100 ձու: Սաղմնային զարգացումը 28,6⁰ C-ում ընթանում է 5-6, 11,6⁰ C-ում՝ 22 օրում:

Վնասատուի լրիվ զարգացումն ընթանում է մեկ սերմի (ունդի) մեջ: Թրթուրը ձվի պատյանի տակի մասից առաջնակրծքի վահանիկի սուր ատամիկների օգնությամբ ծակում և խորանում է սերմի մեջ: Մաշկափոխվում է 3 անգամ, ապա պատրաստում է հարսնյակային խուց, որտեղ մաշկափոխվում է չորրորդ անգամ և հարսնյակավորվում: Մինչ հարսնյակավորվելը կլոր պատուհանի ձևով կրծում է սերմի պատյանը՝ խուցի տակ, որտեղից հետագայում դուրս է գալիս բզեզը: Երբեմն պատուհանը բացում է բզեզը:

Թրթուրի փուլը 30⁰C-ի պայմաններում ընթանում է 11, 22⁰C-ի պայմաններում՝ մինչև 25 օր, իսկ 16,8⁰ C-ի պայմաններում ձգձգվում է մինչև երկու ամիս: Հարսնյակի զարգացումն ընթանում է 4 օրում՝ 28,3⁰ C-ի պայմաններում և մինչև 25 օրում՝ 16,8⁰ C-ի պայմաններում: Չարգացման լրիվ ցիկլն ընթանում է 40-178 օրում:

Բավականաչափ բարձր ջերմության պայմաններում քառաբիծ ընդակերի զարգացումն այնքան արագ է ընթանում, որ երբեմն ԱՄՆ-ի հարավային նահանգներում կարող է զարգանալ 6-7 սերունդ: Բարեխառնը կլիմա ունեցող երկրներում հիմնականում պահեստային վնասատու է:

Քառաբիծ ընդակերը զարգացման բոլոր փուլերում տարածվում է ունդերի և սերմերի միջոցով:

Կարանտին և պայքարի միջոցառումներ չինական և քառաբիծ ընդակերների դեմ

1. Արտասահմանյան երկրներից ընդավոր մշակաբույսերի սերմանյութի ներմուծումը թույլատրվում է միայն Բուսասանիտա-րական տեսչության և բույսերի կարանտինի համապատասխան ստորաբաժանման հետ համաձայնեցնելուց հետո:

2. Ներմուծվող ընդավոր մշակաբույսերի սերմերի բոլոր նշում-ները ենթակա են բույսերի կարանտինի մասնագետների կողմից մանրամասն զննման և կարանտին փորձաքննության:

3. Ներմուծման կետերում ընդավոր մշակաբույսերի սերմերը քառաբիծ և չինական ընդակերներով վարակված լինելու դեպքում, հարկավոր է վերադարձնել արտահանվող երկիր կամ ախտահանել:

4. Ընդավոր մշակաբույսերի ցանքը հարկավոր է կատարել չվարակված կամ ախտահանված սերմերով: Ընդակերներով վարակ-ված սերմերի ցանքն արգելվում է:

5. Կազմակերպությունների և ձեռնարկությունների կողմից ըն-դավորների արտասահմանյան ու վերարտադրած սերմերի տեղա-բաշխումը կատարել միայն բույսերի կարանտինի պետական ծառա-յության համաձայնությամբ:

6. Հատիկաընդավոր մշակաբույսերի քառաբիծ և չինական ըն-դակերներով վարակը ժամանակին հայտնաբերելու նպատակով ա-մեն տարի անհրաժեշտ է պարտադիր հետազոտել պահեստները և ցանքերը:

Պահեստների հետազոտությունն անցկացնել մինչև հատիկի պահեստավորելը: Պահպանվող հատիկը հետազոտվում է ամեն ա-միս: Ցանքերի հետազոտությունը վեգետացիայի ընթացքում անհ-րաժեշտ է անցկացնել ունդերի հասունացման ժամանակ (լավ է ուն-դերը ճաքճքելու ժամանակ) հողակտորի երկու անկյունագծերով եր-թուղային շրջանցման միջոցով:

7. Ընդակերների կարանտին տեսակների հայտնաբերման դեպքում կասկածելի նմուշները պիտակավորել և շուտափույթ ներ-կայացնել տեղի բույսերի կարանտին պետտեսչությանը՝ որոշելու համար: Պիտակի վրա պետք է նշվի շրջանը, տնտեսության անունը, մշակաբույսը և որոտը, սերմերի ծագումը, վարակված սերմերի քա-նակը կամ վարակված տարածությունը, ամսաթիվը:

8. Ընդակերների կարանտին տեսակների հայտնաբերման դեպքում անհրաժեշտ է կիրառել դրանց ոչնչացման միջոցառումներ՝ որոշել օջախի սահմանները, վարակված հողակտորից հավաքել բո-

լոր բույսերը և բերքը, ախտահանել բրոմմեթիլով, իսկ մնացորդներն այրել:

9. Վեգետացիայի ընթացքում դաշտում ընդակերների դեմ պայքարի հիմնական մեթոդն ախտահանիչ միջոցն է՝

-Կալսելուց հետո սերմերը տեսակավորելիս անհրաժեշտ է խնամքով մաքրել կալերը, կալսիչները և գտող մեքենաները, ոչնչացնել տնտեսական արժեք չունեցող մնացորդները:

- Ընդավորների բերքահավաքը կատարել սեղմ ժամկետներում, առանց կորուստների:

Վարակված հողակտորից հավաքված սերմերը ենթակա են առանձին պահեստավորման, իսկ տնտեսության վրա դրվում են կարանտին սահմանափակումներ: Պահեստներում վարակված սերմերն ախտահանվում են բրոմմեթիլով:

ԸՆՏԱՆԻՔ ԵՐԿԱՐԱԿՆԾԻԹՆԵՐ-CURCULIONIDAE

Ընտանիքի հիմնական հատկանիշը կնճիթն է, որն իրենից ներկայացնում է գլխի առջևի ձգված մասը և նրա ծայրին դասավորված բերանի համեմատաբար փոքր մասերը: Կնճիթը կարող է լինել շատ երկար և նեղ: Բեղիկները գուրգաձն են: Մարմինը փոքր է, միայն անապատային մի քանի ձևերինը հասնում է 20 մմ (երկարությունը միշտ չափում են առանց կնճիթի, որովհետև այն հաճախ ծալվում է առաջնակրծքի վրա):

Թրթուրը մսոտ է, անոտ, համարյա C-ձև, սովորաբար թաքնված կյանք է վարում և այդ դեպքում սպիտակ է:

Բոլոր երկարակնճիթները բուսակեր են, զարգանում են բնափայտում, ցողուններում, արմատներում, ծաղիկներում կամ պտուղներում: Հաճախ հանդիպում են պահեստներում և պահպանվող գյուղատնտեսական մթերքների մեջ:

ԼԱՅՆԱՔԻԹ ԱՄԲԱՐԱՅԻՆ ԵՐԿԱՐԱԿՆԾԻԹ

(Caulophilus Iatinasus Say.)

Վնասում է ցորենի, եգիպտացորենի, գարու, սիսեռի, թուրքական ոլոռի, ավոկադոյի սերմերը, կոճղապղպեղի չոր արմատը, կոճղարմատը, շագանակը, խոզակաղինը, հազվադեպ բատատը, կոլոկազիայի և չայոտայի պալարները, թգենու չորացրած պտուղները, ճարճատուկը:

Երկարակնճիթը տարածված է՝

Եվրոպայում–Բելգիա, ԳՖՀ, Ֆինլանդիա,

Աֆրիկայում-Մարոկկո, Մադեյրա կղզի,

Ամերիկայում- ԱՄՆ, Գվատեմալա, Կուբա, Մեքսիկա, Ճամայկա, Պուերտո-Ռիկո, Տրինիդադ և Տոբագո:

Բացի Նշված երկրներից, երկարակնճիթը հայտնաբերվել է Պորտուգալիայից, Իսպանիայից, Կիպրոսից, Ֆիլիպիններից, Սոմալիից, Պանամայից, Գանայից, Լիբանանից, Հունգարիայից, Իսրայելից, Հորդանանից, Պակիստանից, Կանադայից, Սյանգանից, Բուլղարիայից, Նիդերլանդներից, Մալազիայից, Կամերունից, Քենիայից, Լիբերիայից, Թաիլանդից ստացված բուսական բեռների մեջ:

Լայնաքիթ ամբարային երկարակնճիթը պատկանում է *Caulophilus* ցեղին:

Բզեզի մարմնի երկարությունը 3-4 մմ է: Մարմինը երկարավուն է, համարյա գլանաձև, կարմրագորշ գույնի, հաճախ ձյունասև փայլով: Գլխափողիկը կարճ է և լայն, նոսր ցիրուցան կետերով: Բեղիկները 9 հատվածային են՝ 7 հատվածանի շոշափուկներով, ծնկանման գուրգաձև, կլավա գլխափողիկի մեջտեղին: Առաջնամեջքի երկարությունը և լայնությունը հավասար են, մակերեսը պատված է բավական մանր, հավասարաչափ բաշխված կետավոր փողիկներով: Վերնաթևերը գազաթում կլորացած են, երկու անգամ ավելի երկար են առաջնամեջքից: Կետավոր ակոսները խորն են, ակոսների միջի կետերը պարզորոշ են: Մարմնի ներքևի մակերեսը նոսր կետագծումով է: Բոլոր ոտքերի ազդրերը միջին մասից ներսի կողմում ունեն փոսիկներ (**Նկար /հավելված**):

Արտաքին տեսքով որոշ նմանություն ունի բրնձի ամբարային երկարակնճիթի հետ: Տարբերվում է նրանով, որ գլխափողիկն ավելի կարճ է և լայն, վերնաթևերն առաջնամեջքից երկար են, ավելի քան երկու անգամ: Մարմնի կետագծումն ավելի մանր է, համարյա աննկատելի, մարմնի փայլը պակաս է: Նոր դրված ձուն սպիտակ է, հետո դառնում է թույլ դեղնավուն: Երկարավուն է, երկարությունը՝ 0,4-0,5 մմ:

Թրթուրը սպիտակավուն է կամ քիչ դեղնավուն, երկարությունը՝ 2,5-3 մմ: Գլուխը բաց գորշ է կամ ծղոտադեղին, առջևի եզրը և վերին ծնոտները մուգ գորշ գույնի են:

Հարսնյակը սկզբում սպիտակ է, այնուհետև ստանում է թույլ դեղնավուն երանգով: Երկարությունը 2,8-3,0 մմ է, լայնությունը՝ մոտ 1,3 մմ: Բեղիկները ծնկաձև-գուրգաձև են: Վերնաթևերի գազաթները կլորացած են, հասնում են փորի վեցերորդ հատվածին: Առաջնամեջքի հիմքի վրա կան բավական երկար, առաջ ցցված 6 շոշափուկ: Երկու ավելի երկար շոշափուկներ գտնվում են առաջնամեջքի

միջին մասում, առջևի եզրում կան ևս 10 շոշափուկ: Փորի յուրաքանչյուր տերգիտի վրա շոշափուկները դասավորված են այնպես, որ կազմում են համարյա զուգահեռ երկայնակի երկու զույգ շարք: Սրունքների վրա առկա են երկուսական կարճ շոշափուկներ, որով լայնաքիթ ամբարային երկարակնճիթի հարսնյակը տարբերվում է սովորական ամբարային երկարակնճիթի հարսնյակից, որի մոտ շոշափուկները մեկական են:

Ձվադրման բնույթը նույնն է, ինչ ամբարային երկարակնճիթինը: Էգը սերմերի կամ այլ սննդարար միջավայրի վրա կրծելով անցք է բացում և այնտեղ ձու դնում, ծածկելով այն կարծրացող արտազատուկների խցանիկով: Մեկ էգը դնում է 200-300 ձու: 4-14 օր անց, կախված ջերմության և խոնավության պայմաններից, դուրս է գալիս թրթուրը, որն իր զարգացման ժամանակ սնվում է կերային միջավայրի ներքին պարունակությամբ:

Հարսնյակավորումը տեղի է ունենում վնասված հումքի մեջ: Հարսնյակի փուլը բարենպաստ պայմաններում տևում է մոտ 5 օր: ԱՄՆ-ի հարավում մեկ սերնդի զարգացումը տևում է մեկ ամիս:

Բզեզները չափազանց դիմացկուն են քաղցի նկատմամբ: Սըրանք $16,6^{\circ}\text{C}$ ջերմության պայմաններում կարող են առանց սննդի իրենց գոյությունը պահպանել մինչև 55 օր:

Վնասատուն Անդրկովկասի, Միջին Ասիայի և Ուկրաինայի հարավային շրջանները թափանցելու դեպքում, կարող է մեծ վնաս հասցնել մի շարք մշակաբույսերի, մասնավորապես՝ դաշտային պայմաններում եգիպտացորենին և պահպանվող մթերքներին: Վերը նշված վայրերում կարող է տալ 4-5 սերունդ:

Լայնաքիթ ամբարային երկարակնճիթը տարածվում է զարգացման բոլոր փուլերում՝ սերմերի, հատիկի և վնասված մթերքների միջոցով:

Կարանտին և պայքարի միջոցառումները

Արտասահմանից ներմուծված բուսական արտադրանքի մասնաճանաչի կարանտին ստուգում՝ սերմերը մաղելու, խոշորացույցի կամ բիոկոլոկարի օգնությամբ դիտումների, կասկածելի սերմերի հատման կամ ռենտգենոլուսանկարման միջոցով:

Սերմերի վրա ձվադրման տեղերը կարելի է հայտնաբերել սառնոցային լուսարձակման (լյումինեսցենցիա) մեթոդով (ֆիլտրված) ուլտրամանուշակագույն ճառագայթների մեջ: Ներմուծված ապրանքների ախտահանումը վակուումային կամ ոչ վակուումային ֆումիգացիայի ճանապարհով բրոմմեթիլի կամ այլ ֆումիգանտների կիրառմամբ

և այդ ապրանքների օգտագործումը միայն երկրի հյուսիսային շրջաններում: Վարակված պահեստների մշակումը բրոմմեթիլով՝ անգազանցիկ թաղանթների տակ գազավորման եղանակով:

**ՋԵՐՄԱՏՆԱՅԻՆ ՄՇԱԿԱԲՈՒՅՍԵՐԻ
ՊՈՏԵՆՑԻԱԼ ԵՎ ՀՀ-ՈՒՄ ԱՌԿԱ ՎՏԱՆԳԱՎՈՐ
ԿԱՐԱՆՏԻՆ ՎՆԱՍԱՏՈՒՆԵՐՆ ՈՒ
ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Բույսերի պաշտպանությունում կարանտին նոր վնասատուների ու հիվանդությունների դեմ կենսաբանորեն հիմնավորված կարանտին սահմանափակումների և պայքարի միջոցառումների արդյունավետ կիրառումը պայմանավորված է նախ և առաջ նրանց հանդես գալը կանխատեսելու իմացությամբ: Ժամանակին նման կանխատեսում արվել է Հայաստանի սահմանակից պետությունների խաղողի և պտղատու տնկարկներում գրանցված, սակայն մեր հանրապետության տարածքում բացակայող պտենցիալ վտանգավոր կարանտին վնասատուների և հիվանդությունների նկատմամբ (խաղողի վազի և պտղատու ծառերի կարանտին վնասատուներն ու հիվանդությունները):

Տարեցտարի ընդլայնվում են արտաքին տնտեսական և առևտրական կապերը տարբեր պետությունների հետ, որն իր հերթին նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում հատկապես ջերմատնային տնտեսություններում՝ ծաղկաբույսերի, լուլիկի, վարունգի վրա վտանգավոր, նոր կարանտին վնասատուների և հիվանդությունների տարածվելուն: Այս հանգամանքն առանձնահատուկ պատասխանատվություն է դնում բույսերի կարանտինի պետական ծառայության վրա, որի հիմնական պարտականությունների մեջ է մտնում կանխարգելել դրանց ներթափանցումը Հայաստանի Հանրապետության տարածք:

Ինչ է սպասվում մոտ ապագայում նրանց, ովքեր ջերմատներում զբաղվում են բույսերի աճեցման դժվար գործունեությամբ: Ինչպիսի վնասատուներ և հիվանդություններ են, որոնք բացակայում են մեր հանրապետությունում, սակայն հայտնվելու դեպքում կարող են մեծ վնաս պատճառել ջերմատներում մշակվող բույսերին: Դրանք են՝ արևմտյան ծաղկային կամ կալիֆորնյան թրիպսը, արմավենու թրիպսը, հարավ ամերիկյան տերևային ականոզը, ամերիկյան երեք-նուկի ականոզը, լուլիկի տերևային ականոզը, քրիզանթեմի տերևային ականոզը, ասիական բամբակենու բվիկը, հարավաֆրիկյան կարմիր մեխակի տերևուրդը, քրիզանթեմի ասկոխիտոզը, քրիզանթեմի սպիտակ ժանգը, մեխակի բակտերիալ թառամումը, լուլիկի բակտերիալ բժավորությունը, հակինթի դեղին բժավորությունը, քրի-

զանթեմի գաճաճությունը, լուլիկի բծավոր վիլտի վիրուսը, քրիզանթեմի (հաղարջենու) նեմատոդը: Այսպիսով, վերը նշված վնասատուներին և հիվանդություններին ճանաչելու և կարանտին հսկողությունն ուժեղացնելու նպատակով, անհրաժեշտ է իմանալ դրանց տարածվածությունը, մորֆոլոգիան, կենսաբանական առանձնահատկությունները, վնասակարության բնույթը և դրանց նկատմամբ սահմանած կարանտին սահմանափակումները:

ՎՆԱՍԱՏՈՒՆԵՐ

ԱՐԵՎՍՏՅԱՆ ԾԱՂԿԱՅԻՆ ԿԱՍ ԿԱԼԻՖՈՐՆՅԱՆ ԹՐԻՊՍ

Frankliniella occidentalis (Pergande)

Վնասատուի հայրենիքը Հյուսիսային Ամերիկան է: Ներկայումս տարածված է Բելգիայում, Դանիայում, Կիպրոսում, Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Հունգարիայում, Ֆինլանդիայում, Իռլանդիայում, Իսրայելում, Իտալիայում, Նիդեռլանդներում, Նորվեգիայում, Լեհաստանում, Պորտուգալիայում, Իսպանիայում, Ըվեդիայում, Ծվեյցարիայում, Մեծ Բրիտանիայում, Ճապոնիայում, Քենիայում, Հարավային Աֆրիկայում, Կանադայում, Մեքսիկայում, ԱՄՆ-ում, Կուստա-Ռիկայում, Կոլումբիայում, Նոր Չեխանդիայում:

Ձուն ոչ թափանցիկ է, մոտ 200մկմ երկարությամբ: Առաջին հասակի նիմֆան թափանցիկ է երկրորդ հասակինը՝ ոսկեդեղնավուն: Հարսնյակը սպիտակավուն է: Հասունը մոտ 2 մմ երկարությամբ, նրբագեղ միջատ է, նեղ ծոպավոր թևերով: Հասունն արուներն էգերից փոքր են, գունատ դեղնավուն, համարյա սպիտակ գույնի: Հասուն էգերի գունավորումը փոփոխվում է դեղինից մինչև դարչնավունի:

Այս տեսակը ԱՄՆ-ում, պաշտպանված գրունտի պայմաններում բազմանում է ամբողջ տարվա ընթացքում և տալիս է 12-15 սերունդ: Թրիպսի զարգացման ցիկը ձվից մինչև հասուն՝ 15, 20, 25, և 30°C ջերմության պայմաններում տևում է համապատասխանաբար՝ 44,1; 22,4; 18,2 և 15 օր: Յուրաքանչյուր էգ դնում է 20-40 ձու: Էգը ձվադրում է տերևի պարենքի մեջ: Ձվերի սաղմնային զարգացումը 27°C ջերմության պայմաններում տևում է 4, 15°C դեպքում 13 օր: Ձվերը շատ զգայուն են միջավայրի չորության նկատմամբ և նման պայմաններում դրված ձվերը հիմնականում չեն զարգանում: Դա է

պատճառը, որ ձվադրման ժամանակ էգ թրիպսները նախընտրում են մտնել և ձվադրել քրիզանթեմի չբացված կոկոնների մեջ: Ձվից դուրս գալուց անմիջապես հետո առաջին հասակի թրթուրը սկսում է սնվել: Առաջին մաշկափոփոխությունը 15°C ջերմության պայմաններում տեղի է ունենում 7 օր հետո: Դուրս եկած նիմֆան շատ ակտիվ է: Այս փուլի զարգացումը 27°C ջերմության պայմաններում տևում է 3 օր: Երկրորդ հասակի նիմֆայի հարսնյակավորման համար տեղի ընտրությունը փոփոխական է, որպես կանոն այն ընթանում է հողում, սակայն հնարավոր է նաև ծաղիկների մեջ: Հարսնյակ փուլի զարգացումը տևում է մինչև 10 օր: Դուրս եկած էգ թրիպսներն առաջին 24 ժամվա ընթացքում համեմատաբար պասիվ են, սակայն սեռահասուն դառնալուց հետո արտակարգ ակտիվանում են: Լաբորատոր պայմաններում էգերը սովորաբար ապրում են 40, իսկ առանձին անհատներ մինչև 90 օր: Էգերը ձվադրում են հարսնյակից դուրս գալուց 3 օր հետո (**Նկար /հավելված**):

Այս վնասատուն բազմակեր է, վնասում է 62 ընտանիքի պատկանող 244 տեսակ բույսերի:

ԱՄՆ-ում դաշտային պայմաններում վնաս արձանագրվել է ծիրանենու, տանձենու, նեկտարենիների, դեղձենու, սալորենու, վարդի, մեխակի, քաղցր ոլոռի, թրաշուշանի, լուլիկի և այլ բույսերի ծաղիկների վրա: Եվրոպայում այս թրիպսը գերազանցապես պաշտպանված գրունտի վնասատու է, որը տարեցտարի ընդլայնում է տեր բույսերի շրջանակը, սակայն հիմնականում վնասում է քրիզանթեմին և վարդին:

Թրիպսի պատճառած վնասից, բույսի տերևի վերին երեսը գունազրկվում է և ծծված տեղում առաջ է գալիս խորուտ: Բացված ծաղիկներին և պսակաթերթերին վնասելու հետևանքով դրանք գունազրկվում են: Եթե թրիպսները սնվել են մինչև բույսի բողբոջների բացվելը, ապա դրա պատճառով բողբոջները ձևափոխվում են:

Ջերմատներում վարունգին պատճառած վնասից զգալի նվազում է ծաղիկների քանակը, իսկ հաճախ ուժեղ վնասի հետևանքով պտուղներ չեն կազմակերպում:

Այս վնասատուն կարող է տարածվել ցանկացած տնկանյութի կամ կտրված ծաղիկների միջոցով, կարող է տարածվել նաև քամու, ինչպես նաև մարդկանց հագուստի, մազերի, տարայի գործիքների միջոցով:

Կարանտին սահմանափակումներ

Արգելվում է ցանկացած տնկանյութի և կտրված ծաղիկների ներմուծումն այն երկրներից, որտեղ տարածված է ծաղկային կամ կալիֆորնյան թրիպսը: Հարկավոր է խստորեն կիրառել բույսերի կարանտինի պետական ծառայության կողմից սահմանված միջոցառումները:

ԱՐՄԱՎԵՆՈՒ ԹՐԻՊՍ

Thrips palmi Karny

Արմավենու թրիպսն առաջին անգամ արձանագրվել է 1925 թվականին Սումատրա և ճավա կղզիներում: Մի քանի տարի անց, այս տեսակը հայտնաբերվել է Սուդանում և Թայվան կղզում: Ներկայումս տարածված է Չինաստանում, Բանգլադեշում, Հնդկաստանում, Ինդոնեզիայում, Պակիստանում, Ֆիլիպինյանում, Թաիլանդում, Մավրիկիայում, Հավայան կղզիներում, ԱՄՆ-ի Ֆլորիդա նահանգում, Բարբուդա կղզում, Բարբադոսում, Դոմինիկյան Հանրապետությունում, Գվադելուպայում, Մարտինիկեում, Պուերտո-Ռիկոյում, Հյուսիսային Ավստրալիայում, Գուամում, Նոր Կալեդոնիայում, Արևմտյան Սամոայում, Վալիս և Ֆուտունա կղզիներում:

Էգ թրիպսի մարմինը թափանցիկ է, դեղնավուն, սև խոզաններով, երկարությունը մոտ 1,3 մմ է: Երկրորդ հասակի նիմֆան հարսնյակավորվում է հողում: Հարսնյակներից դուրս են գալիս արու և էգ թրթուրներ, որոնք զուգավորվում են, որից հետո վերջինս բույսերի տերևների կամ ծաղիկների վրա դնում է ձվեր: Ձվերից դուրս եկած թրթուրները, հետագայում՝ նիմֆաները և հասունները, ծծում են հյուսվածք: Սրանք սնվում են տերևների, ցողունների, ծաղիկների, պտուղների վրա, առաջացնելով բազմաթիվ բծեր և ձևափոխություններ, որի հետևանքով բույսերը չորանում են:

Արմավենու թրիպսի զարգացման ցիկլը ձվից ձու 25°C ջերմության պայմաններում տևում է 17,5 օր:

Արմավենու թրիպսը բազմակեր է: Վնասում է վարունգին, սեխին, ձմերուկին, բամբակենուն, ծխախոտին, ոլոռին, քունջութին, ինչպես նաև ջերմատներում քրիզանթեմին և դեկորատիվ բույսերին: Վնասված տերևների մակերեսը ստանում է արծաթավուն կամ բրոնզե փայլ, տերևները և ծաղրամասային շիվերը լինում են թերզարգացած (**Նկար /հավելված**):

Արմավենու թրիպսը կարող է տարածվել տեր բույսերի տնկանյութի կամ պտուղների հետ: Ինչ վերաբերվում է դրա ակտիվ

(ինքնուրույն) տարածման հնարավորություններին, ապա դա քիչ հավանական է:

Կարանտինի սահմանափակումներ

Արգելվում է արմավենու թրիպսի տեր բույսերի տնկանյութի ներմուծումն այն երկրներից, որտեղ տարածված է այդ վնասատուն: Անհրաժեշտ է խստորեն կիրառել բույսերի կարանտինի պետական ծառայության կողմից սահմանված միջոցառումները:

ՀԱՐԱՎ ԱՄԵՐԻԿԱՆ ՏԵՐԵՎԱՅԻՆ ԱԿԱՆՈՂ

Liriomyza huidobrensis (Blanchard)

Առաջին անգամ այս տեսակը Եվրոպայում հայտնաբերվել է Նիդեռլանդներում հազարի վրա ջերմոցում, ենթադրվում է, որ նա բերվել է անմիջապես Հարավային Ամերիկայից: Դրանից հետո այս վնասատուին հայտնաբերել են Եվրոպայի մի շարք երկրներում, առավել հաճախ ներմուծվող քրիզանթեմի վրա:

Տարածված է Մեքսիկայում, ԱՄՆ-ում (Կալիֆորնիայում, Հավայան կղզիներում, Ֆլորիդայի և Վիրջինայի ջերմատներում), Բելիզում, Կոստա-Ռիկայում, Դոմինիկյան Հանրապետությունում, Սան-Սալվադորում, Գվատեմալայում, Հոնդուրասում, Նիկարագուայում, Պանամայում, Արգենտինայում, Բրազիլիայում, Չիլիում, Կոլումբիայում, Պերուում, Վենեսուելայում:

Ձուն սպիտակավուն է 0,2-0,3x0,10-0,15 մմ մեծությամբ: Թըրթուրն ունի 3,25 մմ երկարություն: Առաջին հասակի թրթուրը ձվից դուրս գալու պահին անգույն է, ավելի ուշ դառնում է գունատ դեղնանարնջագույն: Կեղծ հարսնյակը ձվաձև է 1,3-2,3x0,5-0,75 մմ մեծությամբ: Հասունը սև կանաչավուն է՝ 1,3-2,3 մմ մարմնի երկարությամբ: Էգերը փոքր –ինչ մեծ են արուներից:

Հասուն ականողների զանգվածային դուրս գալը դիտվում է կեսօրից առաջ: Արուները սովորաբար հանդես են գալիս էգերից ավելի վաղ: Չուգավորվում են դուրս գալուց 24 ժամ հետո: Էգ ճանճերը ձվադիրով ծակում են բույսի տերևները, առաջացնելով վերքեր, որոնք ծառայում են որպես սնման և ձվադրման տեղ: Այդ վերքերը պարզ նկատելի են անգեն աչքով դիտելիս: Արուներն ընդունակ չեն տերևների վրա անցքեր առաջացնելու և նրանք սնվում են էգերի կողմից ծակված անցքերից դուրս եկող տերևահյութով: Էգերը ձվադրում են տերևի էպիդերմիսի տակ պարենքիմի մեջ: Ձվերից թրթուրները դուրս են գալիս 2-5 օրվա ընթացքում: Սրանք սնվում են պա-

րենքիմով, տերևների երեսին առաջացնելով սպիտակ գույնի ոլորապտույտ ականներ: Թրթուրների զարգացման տևողությունը կախված է ջերմությունից ու կերաբույսից և սովորաբար 4-7 օր է: Թրթուրները հարսնյակավորվում են տերևի մեջ: Հարսնյակի զարգացման ընթացքի վրա բացասաբար է անդրադառնում բարձր խոնավությունը և չորությունը: Ճանճերը դուրս են գալիս հարսնյակավորումից 7-14 օր հետո: Ամերիկայի Միացիալ Նահանգների հարավում այս վնասատուն ամենայն հավանականությամբ բազմանում է կլոր տարին: Ամռանն ականողի զարգացման ցիկլը տևում է 17-30, ձմռանը 50-65 օր: Հասունն ապրում է 15-30 օր, ընդորում էգերն արուններից ավելի երկար են ապրում **(Նկար /հավելված):**

Հարավամերիկյան տերևային ականողը որպես վնասատու նշվել է 14 ընտանիքների պատկանող բույսերի վրա: Վնասում է քրիզանթեմին, ադամսնիճին, վարունգին, լոլիկին, հազարին, բադրի-ջանին, սպանախին, լոբուն, սխտորին, սեխին, ոլոռին, կարտոֆիլին, ճակնդեղին և մի շարք ջերմատնային դեկորատիվ բույսերի: Վընասում են թրթուրները, որոնք ականում են տերևները և տերևակոթերը: Քլորոֆիլ պարունակող բջիջների քայքայման հետևանքով բույսի մոտ ֆոտոսինթեզը հաճախ ուժեղ նվազում է: Ուժեղ վնասված տերևները թափվում են, իսկ կոկոնները և նոր կազմակերպված պտուղները ենթարկվում են արևային այրվածքների: Տերևների ականման հետևանքով դադարում է երիտասարդ բույսերի աճը և զարգացումը, որը հաճախ պատճառ է դառնում դրանց չորացմանը:

Հասուն ճանճերն ընդունակ են կատարել կարճատև թռիչքներ, սրանք մեծ տարածություններ չեն կարող հաղթահարել: Հիմնականում այս վնասատուն կարող է տարածվել տեր բույսերի միջոցով: Կտրված ծաղիկները նույնպես կարող են վտանգ ներկայացնել ականողի տարածման համար: Հարկ է նշել, որ սենյակում քրիզանթեմի ծաղկամանում գտնվելու ժամանակամիջոցը բավարար է, որպեսզի վնասատուն հասցնի ավարտել զարգացման ցիկլը:

Կարանտին սահմանափակումներ

Արգելվում է հարավամերիկյան տերևային ականողի տեր բույսերի տնկանյութի ներմուծումն այլ երկրներից, որտեղ տարածված է այդ վնասատունը: Անհրաժեշտ է խստորեն կիրառել բույսերի կարանտինի պետական ծառայության կողմից սահմանված միջոցառումները:

ԵՐԵՔՆՈՒԿԻ ԱՄԵՐԻԿՅԱՆ ԱԿԱՆՈՂ

Liriomyza trifolii (Burgess)

Այս վնասատուի հայրենիքը Հյուսիսային Ամերիկան է, որտեղից 1960-1980 թվականներին տնկանյութի հետ տեղափոխվել է աշխարհի մյուս մասերը: Ներկայումս տարածված է Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Իսրայելում, Իտալիայում, Լիբանանում, Մալթայում, Նիդեռլանդներում, Լեհաստանում, Ռումինիայում, Իսպանիայում, Ծվեդիայում, Ծվեյցարիայում, Ճապոնիայում, Հաբեշստանում, Քենիայում, Մավրիկիում, Նիգերիայում, Ռեյունյոն կղզում, Սենեգալում, Հարավային Աֆրիկայում, Տանզանիայում, Կանադայում (բաց գրունտում և Օնտարիոյի ջերմատներում), Մեքսիկայում, ԱՄՆ-ում, Բահամյան կղզիներում, Բարբադոսում, Կոստա-Ռիկայում, Դոմինիկյան Հանրապետությունում, Գվադելուպայում, Գվաստեմալայում, Մարտինիկայում, Կոլումբիայում, Ֆրանսիական Գվինեայում, Պերուում, Վենեսուելայում, Գուամում, Միկրոնեզիայում, Տոնգայում:

Ձուն սպիտակավուն է 0,2-0,3x0,10-0,15 մմ մեծությամբ: Հասուն թրթուրի երկարությունը 3 մմ է: Ձվից դուրս եկած առաջին հասակի թրթուրն անգույն է, հետագայում հասունանալու հետ զուգահեռ ընդունում է գունատ դեղնանարնջավուն գույն: Հարսնյակը ձվաձև է՝ 1,3-2,3x0,5-0,75 մմ մեծությամբ, գույնը փոփոխական է, գունատ դեղնանարնջագույն, հաճախ մգացող մինչև ոսկեդարչնավուն գույնի: Հասունը կանաչ սևավուն է՝ 1,3-2,3 մմ երկարությամբ: Ճանճերը մասսայաբար դուրս են գալիս ապրիլին: Արունները սովորաբար Էգերից ավելի վաղ են հանդես գալիս: Չուգավորվելուց հետո, Էգերը ձվադրում են տերևի Էպիդերմիսի տակ՝ պարենխիմի մեջ: Յուրաքանչյուր Էգ քրիզանթեմի տերևների մեջ դնում է 639 ձու: Նախած ջերմության, ձվերից թրթուրները դուրս են գալիս 2-5 օրվա ընթացքում: Թրթուրների զարգացման տևողությունը կախված ջերմությունից և կերաբույսից տևում է 4-7 օր: Թրթուրները հարսնյակավորվում են տերևների վրա կամ հողի մակերեսային շերտերում: Սըրանք կարող են հարսնյակավորվել նաև տերևների մեջ: Հարսնյակավորումից 7-10 օր հետո հանդես են գալիս հասուն անհատները: Քրիզանթեմի վրա վնասատուի զարգացման ցիկլը՝ 20°C ջերմության պայմաններում ավարտվում է 24 օրում, ջերմատներում վնասատուն զարգանում է ամբողջ տարին **(Նկար /հավելված):**

Ամերիկյան երեքնուկի ականոզը բազմակեր է: Այս տեսակը գրանցվել է 25 ընտանիքների պատկանող բույսերի վրա: Վնասում է քրիզանթեմին, վարունգին, լուլիկին, հազարին, սպանախին, ոլոռին, սեխին, դդմիկին, ճակնդեղին և ջերմատներում աճեցվող զանազան

դեկորատիվ բույսերին: Վնասատուի թրթուրները սնվելով պարենքիմով, տերևների վրա առաջացնում են սպիտակ գույնի գալարուն ականներ, որոնց լայնությունը մեծանում է թրթուրների հասունացման հետ զուգահեռ:

Ամերիկյան երեքնուկի ականողը տարածվում է տեր բույսերի միջոցով: Կտրված ծաղիկները նույնպես կարող են վտանգ ներկայացնել վնասատուի տարածման համար:

Կարանտին սահմանափակումներ

Արգելվում է ամերիկյան երեքնուկի ականողի տեր բույսերի տնկանյութի և կտրված ծաղիկների ներմուծումն այն երկրներից, որտեղ տարածված է այդ վնասատուն: Պետք է խստորեն կիրառել բույսերի կարանտինի պետական ծառայության կողմից սահմանված միջոցառումները:

LILIYI STREYUՅԻՆ ԱԿԱՆՈՂ

Liriomyza sativae (Blanchard)

Այս վնասատուն տարածված է Կանադայում (Օնտարիոյում՝ պաշտպանված գրունտում), Մեքսիկայում, ԱՄՆ-ում (Հավայան կղզիների, Օհայոյի, Մերիլենդի և Փենսիլվանիայի ջերմատներում, հարավային և արևմտյան Նահանգների բաց գրունտում), Անտիգուա և Բարբուդա կղզիներում, Բարբադոսում, Բահամյան կղզիներում, Կոստա-Ռիկայում, Կուբայում, Դոմինիկյան Հանրապետությունում, Ճամայկայում, Մարտինիկայում, Մոնտեսերատում, Պանամայում, Պուերտո-Ռիկոյում, Սենտ-Կրիստոֆերում և Նևիսում, Սենտ-Լյուսիայում, Սենտ-Վենսենտում և Գրենադինիում, Տրինիդադ և Տոբագոյում, Արգենտինայում, Բրազիլիայում, Չիլիում, Կոլումբիայում, Ֆրանսիական Գվիանայում, Պերուում, Վենեսուելայում, Հյուսիսային Մարիանյան կղզիներում, Վանուատուում, Կուկա, Ֆրանսիական Պոլինեզիա, Գուամ, Նոր Կալեդոնիա կղզիներում, Չիլբաբվեում:

Ձուն սպիտակավուն է, թույլ լուսաթափանցիկ՝ 0,2-0,3x0,10-0,15 մմ մեծությամբ, հասուն թրթուրը մինչև 3 մմ մեծության: Կեղծ հարսնյակը ձվաձև է՝ 1,3-2,3x0,5-0,75 մմ մեծությամբ: Հասուն ճանճի մարմինն ունի 1,3-2,3մմ երկարություն: Էգերը փոքր ինչ մեծ են արուներից (**Նկար /հավելված**):

Լոլիկի տերևային ականողի կենսաբանական առանձնահատկությունները շատ նման են հարավամերիկյան տերևային ականողի կենսակերպին: Այս վնասատուն գերադասում է սնվել մորմազգիներ

րի և թիթեռնաձողկավորների ընտանիքի բույսերով: Նշվել է նաև ուրիշ 7 ընտանիքների ներկայացուցիչների վրա: Դրանք են՝ լուլիկը, կարտոֆիլը, բադրիջանը, լոբին: Հատկապես լուրջ վնաս է պատճառում լուլիկին, կարտոֆիլին: Միաժամանակ հանդիսանում է մի շարք վիրուսային հիվանդությունների փոխանցող:

Այս վնասատուն կարող է տարածվել տեր բույսերի տնկանյութի միջոցով:

Լուլիկի տերևային ականոցը հայաստանի հանրապետության տարածք թափանցելու դեպքում, կարող է զգալի վնաս պատճառել ջերմատներում աճեցվող դեկորատիվ բույսերին և բանջարային մշակաբույսերին:

Կարանտին սահմանափակումներ

Արգելվում է լուլիկի տերևային ականոցի տեր բույսերի տնկանյութի ներմուծումն այն երկրներից, որտեղ տարածված է այդ վնասատուն: Անհրաժեշտ է խստորեն կիրառել բույսերի կարանտինի պետական ծառայության կողմից սահմանված միջոցառումները:

ՔՐԻԶԱՆԹԵՄԻ ՏԵՐԵՎԱՅԻՆ ԱԿԱՆՈՂ

Amauromyza macculosa (Malloch)

Այս վնասատուն տարածված է ԱՄՆ-ում (հյուսիսային նահանգներում՝ պաշտպանված գրունտում, իսկ արևելյան նահանգներում՝ բաց գրունտում), Բահամյան կղզիներում, Բարբադոսում, Կամանովյան կղզիներում, Կոստա-Ռիկայում, Կուբայում, Տրինիդադում, Արգենտինայում, Բրազիլիայում, Պերուում, Ուրուգվայում, Վենեսուելայում:

Ձուն սպիտակավուն է՝ 0,2-0,3x0,10-0,15 մմ: Թըրթուրն անգլուխ է, հետին շնչանցքները զույգ են: Կեղծ հարսնյակը ձվաձև է, փոփոխական գունավորմամբ՝ 1,3-2,3x0,5-0,75 մմ: Հասուն ճանճը կանաչասևավուն է՝ 2,3 մմ երկարությամբ (**Նկար /հավելված**):

Քրիզանթեմի տերևային ականոցի կենսաբանական առանձնահատկությունները ոչ այնքան բավարար են ուսումնասիրված, ինչպես մի քանի ուրիշ տեսակների մոտ, ուստի կողմնորոշվելու համար անհրաժեշտ է օգտվել *Liriomyza* սեռի տեսակների կենսակերպի վերաբերյալ եղած տվյալներից:

Այս վնասատուն բազմակեր է: Վնասում է վարդաձողկավորների ընտանիքի բույսերին: Թրթուրներն ականում են բույսերի տերևները, որի հետևանքով վերջիններս թափվում են: Հատկապես

զգալի վնաս է պատճառում ջերմատներում՝ քրիզանթեմներին և ուրիշ դեկորատիվ բույսերի: Քրիզանթեմի տերևային ականոռը կարող է տարածվել տեր բույսերի տնկանյութի և կտրված ծաղիկների միջոցով:

Կարանտին սահմանափակումներ

Արգելվում է քրիզանթեմի տերևային ականոռի տեր բույսերի տնկանյութի և կտրված ծաղիկների ներմուծումն այն երկրներից որտեղ տարածված է այդ վնասատուն: Անհրաժեշտ է խստորեն կիրառել բույսերի կարանտինի պետական ծառայության կողմից սահմանված միջոցառումները:

ԲԱՍԲԱԿԵՆՈՒ ԱՍԻԱԿԱՆ ԲՎԻԿ

Spodoptera littoralis (Boisduval)

Այս տեսակը տարածված է Ալժիրում, Կիպրոսում, Եգիպտոսում, Իսրայելում, Լիվիայում, Մալթայում, Մարոկկոյում, Իսպանիայում, տեղ-տեղ կլիմայավարժվել է Յունաստանում, Իտալիայում (հյուսիսում՝ ջերմատներում, իսկ հարավում՝ բաց գրունտում), Պորտուգալիայում (միայն հարավում), Թունիսում, Լիբանանում, Թուրքիայում, Իրանում, Իրաքում, Յորդանանում, Սաուդյան Արաբիայում, Սիրիայում, Արաբական Միացյալ Էմիրատներում, Աֆրիկայում, ամբողջ արևադարձային և մերձարևադարձային Ասիայում, ԱՄՆ-ում (միայն Չավայներում), Ավստրալիայում:

Ձուն գնդաձև է, սովորաբար գունատ նարնջակարմրավուն կամ վարդագույն, երբեմն էլ սպիտակ դեղնավուն՝ 0,6 մմ տրամագծով: Թրթուրը մերկ է, գույնը սև մոխրագույնից մինչև մուգ կանաչ, ի վերջո դառնում է կարմրադարչնագույն կամ սպիտակ դեղնավուն՝ 40-45 մմ երկարությամբ: Հարսնյակը կարմրադարչնավուն է 15-20 մմ երկարությամբ: Թիթեռի մարմինը մոխրադարչնավուն է 15-20 մմ երկարությամբ, թևերի բացվածքը 30-38 մմ է:

Բվիկը հարսնյակավորվում է հողում: Հարսնյակի զարգացումը 25°C ջերմության պայմաններում տևում է 11-13 օր: Էգ թիթեռները հարսնյակից դուրս գալուց հետո զուգավորվում են, ապա 2-5 օր հետո ձվադրում: Ձվերը դնում են կերաբույսերի տերևների հակառակ երեսին 100-300 հատ՝ կույտերով: Ձվադրումից անմիջապես հետո, Էգը կույտերը ծածկում է փոքի մազանման թեփուկներով: Յուրաքանչյուր Էգ ապրում է 4-10 օր, որի ընթացքում դնում է 1000-2000 ձու: Բարձր ջերմությունը և ցածր խոնավությունը բացասաբար են

անդրադառնում էգերի պտղաբերության վրա: Տաք եղանակներին ձվերից թրթուրները դուրս են գալիս 4 օրվա ընթացքում, իսկ ձմռան շրջանում (ջերմատներում) սաղմի զարգացումը՝ 25-26°C ջերմության պայմաններում շարունակվում է 15-23 օր, որի ընթացքում սրանք անցնում են վեց հասակ: Ձերմատներում, ցածր ջերմության պայմաններում քրիզանթեմով սնվող թրթուրները հաճախ անցնում են ևս մեկ լրացուցիչ հասակ: Երիտասարդ թրթուրները (1-3 հասակի) սնվում են խմբերով: Հետագայում՝ 4-6 հասակի թրթուրներն ապրում են ցրիվ, ցերեկը թաքնվում են հողում և սնվում են գիշերներն ու վաղ առավոտյան: Բվիկի զարգացման ցիկլի տևողությունը մոտ 35 օր է: Ասիական բամբակենու բվիկը բազմակեր է: Նա համարվում է թեփուկաթև վնասատուներից առավել վտանգավորներից մեկն արևադարձային և մերձարևադարձային գոտիներում և կարող է բույսերին վնասել ամբողջ տարվա ընթացքում: Թրթուրները սնվում են բույսերի տերևներով, իսկ լուլիկի պտուղներում առաջացնում են անցուղիներ, որի հետևանքով այդպիսի պտուղները դառնում են ոչ պիտանի օգտագործելու համար: Հատկապես վտանգավոր է ջերմատներում աճեցվող դեկորատիվ բույսերի և բանջարային մշակաբույսերի համար (**Նկար /հավելված**):

Ասիական բամբակենու բվիկի թիթեմները շատ ակտիվ են գիշերային ժամերին և կարող են թռչել ու տեղաշարժվել բավականին մեծ տարածություններ:

Վնասատուն կարող է տարածվել կտրված ծաղիկների, բանջարային մշակաբույսերի և տնկանյութի վրա դրված ձվերի կամ թրթուրների միջոցով:

Կարանտին սահմանափակումներ

Արգելվում է ասիական բամբակենու բվիկի տեր բույսերի, մասնավորապես բանջարային մշակաբույսերի, տնկանյութի և կտրված ծաղիկների ներմուծումն այն երկրներից, որտեղ տարածված է այդ վնասատուն: Հարկավոր է խստորեն կիրառել բույսերի կարանտինի պետական ծառայության կողմից սահմանված միջոցառումները:

ԿԱՐՄԻՐ ՄԵԽԱԿԻ ՀԱՐԱՎԱՖՐԻԿԱՆ ՏԵՐԵՎԱՌՈՐ

Epichoristodes acerbella Walker

Այս տերևաղորի հայրենիքը Հարավային Աֆրիկան է: Ներկայումս տարածված է Ֆրանսիայում, Իտալիայում, Իսպանիայում, Քենիայում, Մադագասկարում, Հարավային Աֆրիկայում:

Ձուն բաց կանաչավուն է՝ 1-1,5 մմ մեծությամբ: Թրթուրը կանաչավուն է, մուգ դարչնավուն փայլուն գլխիկով՝ 1,75մմ երկարությամբ: Թրթուրի թևերի բացվածքը 14-24 սմ է, առջևի թևերն ունեն բաց օխրայի գույն, իսկ հետին թևերը մուգ դարչնավուն:

Էգ թիթեռները սկսում են ձվադրել զուգավորումից 24 ժամ հետո: Յուրաքանչյուր էգ դնում է 200-240 ձու 3 կուլտերով մեխակի տերևների երեսին: Թրթուրները ձվերից դուրս են գալիս մոտ 10 օր հետո և սկզբում սնվում են տերևներով մետաքսե ծածկոցի տակ, իսկ հետագայում նրանք վնասում են կոկոններն ու ականում են ցողունները: Հարսնյակավորվում են 30 օր հետո: Հարսնյակ փուլի զարգացումը տևում է 8 օր: Տերևաղորի զարգացումը ձվից մինչև հասուն՝ 11 և 17°C ջերմության պայմաններում տևում է, համապատասխանաբար, 170 և 70 օր: Ձերմատներում տարեկան տալիս է 5-6 սերունդ, բաց գրունտում՝ ապրիլից մինչև հոկտեմբեր՝ 4 սերունդ (**Նկար /հավելված**):

Այս վնասատուն բազմակեր է, սակայն նախընտրում է վնասել մեխակին և քրիզանթեմին: Թրթուրները կրծում և անցքեր են առաջացնում մեխակի տերևների և կոկոնների վրա, որից վերջիններս թառամում են: Պսակաթերթերը հաճախ միահյուսվում են թրթուրների կողմից արտադրված մետաքսե թելերով: Միաժամանակ սրանք ականում են ցողունները: Քրիզանթեմի մոտ թրթուրներն ականում են միայն տերևները և ցողունի մեջ չեն մտնում:

Այս վնասատուն կարող է տարածվել զարգացման ցանկացած փուլում քրիզանթեմի, մեխակի, վարդի կտրված ծաղիկների հետ:

Կարանտին սահմանափակումներ

Արգելվում է քրիզանթեմի, մեխակի, վարդի բույսերի և կտրված ծաղիկների ներմուծումն այն երկրներից, որտեղ տարածված է հարավաֆրիկյան կարմիր մեխակի տերևաղորդը: Հարկավոր է խստորեն կիրառել բույսերի կարանտինի պետական ծառայության կողմից սահմանված միջոցառումները:

ԼՈՒԻԿԻ ՑԵՑ

Tuta absoluta

Պատկանում է միջատների դասին (*Insecta*), թփուկաթևավորների կարգին (*Lepidoptera*):

Կենսակերպը

Ցեցի թիթեռը մոխրագույն է, փոքր չափերի: Հանգիստ վիճակում թևերը ծավալած են մեջքի վրա: Թևիկները բաց մոխրագույն են, կենտրոնական մասում օխրայագույնի դեղնավուն բծով: Ընդլայնական ջղի վրա կան մի շարք մուգ սև կետիկներ: Առջևի թևիկների ծոպերը բաց մոխրագույն են՝ ներսի կողմից ավելի մուգ փառով: Երկրորդ գույգ թևերն ունեն դեղնավուն մազմզուկներով ծոպեր: Ձուն սպիտակ է կամ թույլ կրեմագույն երանգով:

Նոր ծնված թրթուրն անգույն է, բաց վարդագույն կամ կանաչավուն՝ մուգ շագանակագույն գլխիկով և դիմամեջքի վրա սև գծիկով: Հասուն թրթուրը դեղնավուն-վարդագույն է կամ դեղնա-կանաչավուն է՝ կախված սննդից: Հասուն թրթուրը կամ հարսնյակը ձմեռում է հողի մակերեսային շերտում բուսական մնացորդների տակ: Թիթեռների թռիչքը սկսվում է վաղ գարնանն ու շարունակվում է մինչև հոկտեմբերի վերջը: Սրանք ակտիվանում են մայրամուտից հետո և լուսաբացին:

Թիթեռների կենսագործունեությունը շարունակվում է ջերմաստիճանների բավականին լայն դիապագոնում՝ +8-35°C: Թիթեռը կարող է ապրել 3 և ավելի շաբաթ: Էգը ձվերի մեծ մասը ձվադրում է զուգավորումից հետո առաջին օրվա ընթացքում՝ կարտոֆիլի, տաքդեղի, լոլիկի տերևների, լոլիկի պտուղների, հողով չծածկված կարտոֆիլի պալարների (աչքերի շուրջ), պահեստում եղած տարայի վրա, ինչպես նաև կրկնակի զուգավորումից հետո տերևակոթունների, ցողունների, բաց պալարների, դաշտում՝ հողի մեջ, ճեղքերի մեջ և մեխանիկական վնասվածքների տեղերում: Էգի պտղաբերությունը՝ 160-200 ձու է: Սաղմնային զարգացման ընթացքը, կախված ջերմաստիճանից, տևում է 4-ից 40 օր: Ծնված թրթուրներն ակտիվ տեղաշարժվում են կեր գտնելու նպատակով: Ուտելով պարենքիմը, թրթուրները տերևներում և ցողուններում առաջացնում են ականներ, որոնք հետագայում միանալով իրար, չորանում են՝ առաջացնելով նեկրոտիկ գոտիներ և տերևների ամբողջական թառամում ու չորացում: Տերևների վրա սնվելուն զուգահեռ թրթուրները սնվում են նաև պտուղների վրա: Լոլիկի պտուղների մեջ թրթուրները ներթափանցում են բացված անցուղիների միջով: Պտուղների վրա թրթուրի

Ներթափանցման անցքը եզրագծով գորշանում է, իսկ դրա կողքերին նկատվում են ցեցի թրթուրի արտաթորանքի հատիկները: Պտղի ներսում թրթուրի ներթափանցման տեղից նկատվում է գորշացում, սևացում և նեխման պրոցես: Պտուղները կորցնում են իրենց արտաքին տեսքը և դառնում ոչ պիտանի օգտագործման համար:

Թրթուրները կարող են դիմակայել ջերմաստիճանի կտրուկ տատանումներին և պալարների սառցակալման դեպքում մնալ կենդանի: Ավարտելով սնվելն ու զարգացումը, սրանք սովորաբար լքում են պտուղները և տերևները, տարբեր թաքստոցներում ուստայնաթելից գործում են բոժոժ և հարսնյակավորվում: Տալիս է 5-6 սերունդ:

Վնասի ախտանիշները

Պետք է նշել, որ վնասատուն կերային մասնագիտացմամբ հանդիսանում է մոնոֆագ-ֆիտոֆագ և սնվում է հիմնականում հետևյալ մորմազգի մշակաբույսերով և վայրի մորմազգի բույսերով՝ լուլիկ (պտուղներ և վեգետատիվ մաս), կարտոֆիլ, սմբուկ, ծխախոտ, պղպեղ և այլ:

Ցեցի պատճառած վնասը հասնում է 30-80%-ի: Լուլիկի ցեցը վնասում է ինչպես բաց գրունտում, այնպես էլ ջերմատներում:

Վնասված լուլիկի պտուղների վրա կերվածքի արդյունքում բացված անցքերը երիզված են ցեցի արտաթորանքի հատիկներով: Պտղամիսը վնասված հատվածում գորշանում է, կորցնում կառուցվածքային հատկությունները, դառնում սննդի համար ոչ պիտանի:

Մոնիթորինգի իրականացումը

Լուլիկի ցեցի թիթեռների և թրթուրների հայտնաբերումը հնարավոր է կատարել դաշտերի վիզուալ ուսումնասիրությամբ, ինչպես նաև լուլիկի վրա պտուղների և տերևների, կարտոֆիլի տերևների ու ցողունի վնասվածքների առկայությամբ:

Դաշտային պայմաններում լուլիկի ցեցի հայտնաբերման համար ստուգման ենթակա են մորմազգիների ընտանիքին պատկանող ինչպես մշակովի, այնպես էլ վայրի բոլոր բույսերը, կարտոֆիլը և այլն: Անհրաժեշտ է նշել, որ լուլիկի ցեցի թաքուն կենսակերպի պատճառով դրան նկատելը բույսերի տեսողական զննման պարագայում միշտ չէ, որ հնարավոր է: Թրթուրն ուտում է տերևի պարենիմը, ականներ է առաջացնում գլխավոր և ընդլայնական ջղերում, հյուսապատում է տերևները, կարող է ներթափանցվել կոթունի մեջ, և այդ դեպքում տերևն ամբողջությամբ ոչնչանում է:

Եթե թրթուրը բնակվում է ցողունում, ապա դրա վերևի մասը վնասվածքից բարձր հատվածում չորանում է: Այդ վնասվածքների բավականին մեծ քանակության դեպքում վնասատուն հայտնաբերվում է տեսողական: Թրթուրներով վնասված լուլիկի պտուղների մոտ բնորոշ արտաքին նշանը դա դրանց մակերեսին կղկղանքների կուտակումն է: Անցքերի վրայի կեղևը չորանում և կնճռոտվում է: Լուլիկի ցեցի թրթուրի բացած անցքերը լցված են կղկղանքներով և պատված սարդոստայնով: Լուլիկի ցեցի օջախների ժամանակին հայտնաբերման և դրանց սահմանագծման համար ավելի հեռանկարային է ֆերոմոնային թակարդի օգտագործումը: Սոսնձով և սեռական ֆերոմոնի բաղադրիչներ պարունակող ռետինե դեղապատիճներով եռանկյունե թղթե թակարդները տեղադրվում են փայտիկների վրա՝ 30-40 սմ բարձրության, և տեղադրվում կարտոֆիլի և այլ մորմազգի մշակաբույսերի դաշտերում:

ՎՆԱՍԱՏՈՒԻ ԴԵՄ ԿԻՐԱՌՎՈՂ ԻՆՏԵԳՐԱՑՎԱԾ

ՊԱՅՔԱՐԻ ԲԱՆԱԴՐԻՉՆԵՐԸ

ՊԱՅՔԱՐԻ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼԻՉ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐ

- Չի թուլյատրվում ցեցով վարակված տարածքներից կարտոֆիլ, լուլիկ և այլ մորմազգիների պտուղներ ներմուծել վարակազերծ գոտիներ:

- Բեռնախցիկներում և պահեստներում անհրաժեշտ է իրականացնել կարտոֆիլի պալարների ֆումիգացիա:

- Արարատյան դաշտավայրում արտադրված կարտոֆիլի պալարները չօգտագործել որպես տնկանյութ:

- Արարատյան հարթավայրում խորհուրդ չի տրվում ձմեռային պահպանության դնել կարտոֆիլի տնկանյութ: Տնկանյութն անհրաժեշտ է զարնանը՝ անմիջապես տունսկից առաջը, ներկրել ցեցից զերծ գոտիներից:

- Արարատյան դաշտավայրում հրաժարվել ամառնացան կարտոֆիլի մշակությունից:

- Մորմազգիների համար նախատեսված դաշտերում իրականացնել տարածական մեկուսացում հացազգի մշակաբույսերի ցանքերով:

- Վեգետացիայի ընթացքում ֆերոմոնային թակարդների միջոցով իրականացնել ցանքերի մոնիթորինգ: Թակարդները տեղադրել դաշտերի եզրերին՝ յուրաքանչյուր 100 մ վրա, ցանկալի է ճանապարհի երկայնքով, կապելով փայտյա ցցերին, 40-50 սմ բարձրության վրա:

ՊԱՅՔԱՐԻ ԱԳՐՈՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐ

- Բերքահավաքից հետո, ուշ աշնանը կատարել խորը վար: Յուկավարին, երբ հողը սառած է կատարել կրկնավար:
- Կիրառել ցանքափոխանակություն՝ մորմազգիներով (կարտոֆիլ, լոլիկ, պղպեղ, սմբուկ) զբաղեցված տարածքներում բացառել նույն ընտանիքի մշակաբույսերի մշակությունը:
- Տնկման համար օգտագործել կարտոֆիլի միայն առողջ տնկանյութ, 15սմ-ից ոչ պակաս խորությամբ:
- Կանոնավոր կատարել բուկլից, որպեսզի պալարները գտնվեն 5 սմ-ից ոչ պակաս խորության վրա՝ դժվարացնելով պալարների վրա վնասատուի ձվադրումը:
- Կարտոֆիլի բերքահավաքից 5-7 օր առաջ փրերը հնձել, հավաքել, ոչնչացնել կամ հորել մինչև 50 սմ խորությամբ:
- Խստիվ արգելվում է կարտոֆիլի փրերը դաշտից տեղափոխել այլ տարածքներ, լցնել ջրավազաններ և ջրատարներ:
- Հավաքել և ոչնչացնել դաշտերը շրջապատող մորմազգի մոլախոտային բուսականությունը:

ՊԱՅՔԱՐԻ ՔԻՄԻԱԿԱՆ ԵՎ

ԿԵՆՍԱԲԱՆԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐ

- Վնասատուի դեմ հերթափոխային եղանակով կարելի է օգտագործել հետևյալ միջատասպան միջոցները՝
Բելտ (1.0 լ/հա), Մատչ (0.4 լ/հա), Ադմիրալ (0.5 մլ/հա), Կոնֆիդոր (0.3 լ/հա), Կոնֆիդոր մաքսի (0.1 լ/հա), Կալիպսո (0.3 լ/հա), Դանադիմ, 400 Խ.Է. (2.0 լ/հա), Դեցիս, 2,5%, Խ.Է. (0,2 լ/հա), Արրիվո Խ.Է. (0,16 լ/հա), Շերպա, 25 Խ.Է. (0,16 լ/հա) և այլն:
- Բարձր արդյունավետություն են ապահովում նաև՝
Ֆիտովերմ Մ (0,5%) + Մատչ (0.05%), Ֆիտովերմ Մ (0.5%) + Ադմիրալ (0.05%), Ֆիտովերմ Մ (0.5%) + Ակտարա (0.08%), Ֆիտովերմ Մ (0.5%) + Կոնֆիդոր (0.1%) համակցումները:
- Կենսաբանական պատրաստուկներից արդյունավետ են՝
Բիոօքսիբացիլինը (3-4լ/հա), Լեպիդոցիդը (3-4լ/հա):
- Մշակումները հարկավոր է կատարել վնասատուի թիթեռների բացահայտվելուց անմիջապես հետո՝ չսպասելով թրթուրների ի հայտ գալուն:
- Միևնույն միջատասպան օգտագործել առավելագույնը երկու անգամ:

- Միջատասպան քիմիական միջոցներով մշակումներն իրականացնել 10-15, իսկ կենսապատրաստուկներով՝ 6-8 օր ընդմիջումներով:

ՊԱՅՔԱՐ ՊԱՅԵՍԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ

- Ձմռան ընթացքում պահեստներում պահպանման դրված ցեցով վարակված կարտոֆիլի պալարների կորուստը 25-80% է:

- Պալարները վնասվելուց պահպանելու համար պահեստներում անհրաժեշտ է ապահովել $3-4^{\circ}\text{C}$ ջերմաստիճան:

- Կարտոֆիլի (տնկանյութ և պարենային) պալարները պահպանման դնելուց առաջ մշակել լեպիդոցիդ և բիտոքսիբացիլին կենսաբանական պատրաստուկներով (0,3 և 0,5լ/տ, ջրի ծախսը՝ 80լ/տ):

ՊԱՅՔԱՐԻ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐ ՋԵՐՄԱՏՆԵՐՈՒՄ

- Ջերմատուևը, ջերմոցը և դրա շրջակայքը մաքրել բույսերի մնացորդներից և մոլախոտերից:

- Ջերմատներում օդափոխող բացվածքների վրա տեղադրել մանր անցքերով ցանցեր:

- Սերմերի ցանքից առաջ սածիլանոցներն ախտահանել ծծումբով՝ ծխեցման եղանակով կամ ախտահանիչ այլ պատրաստուկով:

- Ցանքից անմիջապես հետո սածիլանոցում տեղադրել մեկ հատ ֆերոմոնային թակարդ՝ բացահայտելու համար վնասատուին:

- Սերմերի ծլելուց հետո ամեն օր ստուգել սածիլների վիճակը՝ ուշադրություն դարձնելով բույսերի գազաթնային մասերին: Հայտնաբերելուց անմիջապես հետո կատարել սրսկումներ հետևյալ ինսեկտիցիդների խառնուրդով՝ (10 լիտր ջրի համար)՝ ֆիտովերմ Մ (40 մգ) + Մատչ (10 մգ), ֆիտովերմ Մ (40 մգ) + Ադմիրալ (4-5 մգ):

- Նշված խառնուրդներին ավելացնել նաև Սիլվետ գոլդ՝ 3 մգ:

- Մշակումները կրկնել 7-10 օր պարբերականությամբ:

ՊԱՅՔԱՐԻ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐ ՋԵՐՄԱՏՆԵՐՈՒՄ

- Սալիժների տեղափոխումից 3-4 օր առաջ ջերմատունն ավտահանել ծծումբով կամ այլ միջոցներով, ջերմատան կողապատերը սպիտակեցնել կրով, եթե դրանք քարե շարվածքով են:

- Մինչև սածիլումը ջերմատներում 1000 քմ-ի հաշվով տեղադրել 3-4 ֆերոմոնային թակարդներ, ինչպես նաև միջատաբանական սոսնձով պատված 5-6 տարբեր գունային ժապավեններ:

- Սածիլացումից հետո ամեն օր ստուգել բույսերի տերևները և գազաթները:

- Ցեցից վնասված բույսերի բացակայության դեպքում խորհուրդ է տրվում 20 օր անց կատարել կանխարգելիչ բուժում:

- Վեգետացիայի ընթացքում ցեցի թրթուրից վնասված տերևներն անհրաժեշտ է կտրել մկրատով և հեռացնել:

- Ջերմատան տարբեր մասերում կախել լուսային, էլեկտրական միջատասպան թակարդներ:

- Միջատաբանական սոսնձով պատված տարբեր ժապավենների օգտագործում:

ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՔՐԻՉԱՆԹԵՄԻ ԱՍԿՈՒՏԻՏՈՉ

Didymella ligulicola

(K.F. Baker, Dimock and L.H. Davis) von Arx.

Այս հիվանդությունը հայտնաբերվել է ԱՄՆ-ի հյուսիսային Կարոլինայում 1904թ., և մինչև 1940թ. վերջը նշանակալի վնաս չի պատճառել: Ներկայումս ասկոխիտոզը համարվում է քրիզանթեմի առավել լուրջ հիվանդություն: Սա կարող է զարգանալ լայն ընդգրկում ունեցող պայմաններում: Հատկապես մեծ վնաս է հասցնում ջերմատներում աճեցվող քրիզանթեմների և բարձր խոնավության պայմաններում:

Տարածված է Բելգիայում, Բուլղարիայում, Նախկին Չեխոսլովակիայում, Դանիայում, Ֆինլանդիայում, Նորվեգիայում, Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Իռլանդիայում, Իսրայելում, Լյուքսեմբուրգում, Նիդեռլանդներում, Ռումինիայում, Թունիսում, Մեծ Բրիտանիայում, Նախկին Հարավսլավիայում, Ճապոնիայում, Քենիայում, Մալավիայում, Տանզանիայում, Չիլիում, Կանադայում, ԱՄՆ-ում (արևելյան Նահանգները և Կալիֆորնիան), Ավստրալիայում, Նոր Չելանդիայում, Պապուա-Նոր Գվինեայում:

Պերիթեցիաները կլոր են, սև, նուրբ թաղանթային պատերով, տրամագիծը 96-224 մկմ է: Պայուսակները խրճերով են, երկարավուն ձվաձև, կարճ ցողունային, 8 բջջանի՝ տրամագիծը 63x9 մկմ է: Ասկոսպորները թափանցիկից մինչև կանաչավուն են 14x5 մկմ: Պսակաթերթերի վրա հանդես եկող պիկնիդներն ունեն նուրբ պատեր, սաթագույն են, մուգ եզրապատումով՝ 182 մկմ տրամագծով: Սպորների մեծ մասը մեկ միջնորմով է, թափանցիկ է 10-3 մկմ չափսի: Կոնիդիումներն առանց միջնապատի են՝ 6x3 մկմ չափսի (**Նկար /հավելված**):

Սուսկը ձմեռում է սևկամարմնով կամ ասկոսպորներով: Սկզբնական վարակի աղբյուր հիմնականում ծառայում են ասկոսպորները, որոնք ձմռան ընթացքում, կամ վաղ զարնանը հասունանում են բույսի հիվանդ հյուսվածքներում: Ասկոսպորները, որոնք ցրվում են վեգետացիայի ընթացքում օդային հոսանքների օգնությամբ, տարածվում են և վարակում բույսերին: Բազմաթիվ պիկնիդներ ձևավորվում են վարակված ծաղկային բողբոջներում և ծաղկակոթուններում և քիչ քանակությամբ ցողունների և տերևների վրա: Պիկնիդները զարգանում են նաև ծայրաստիճան չորային պայմաններում, թեպետ և կոնիդիաների ցրումը տեղի է ունենում միայն խոնավ միջա-

վայրում: Կոնիդաները ցրվում են դոնդողանման կաթիլի տեսքով և տարածվում անձրևի կաթիլների, եղյամի միջոցով բույսի վրա առաջացնելով վարակի բնորոշ նշաններ: Բավարար խոնավություն և 6-30°C ջերմության պայմաններում, սպորները կարող են վարակել պսակաթերթերը ոչ ուշ քան 6 ժամ հետո: Կոնիդաները թափանցում են անմիջապես բջժի Էպիդերմիսի միջով կամ հերձանցքներով: Կոնիդիում-ների ծլումից առաջացած ճյուղավորված սնկամարմինն արագ աճում և տարածվում է հյուսվածքների մեջ առաջացնելով խոնավ դարչնագույն փտում:

Այս հիվանդությունը վարակում է բույսի բոլոր մասերը, ներառյալ արմատները, սակայն հատկապես զգայուն են ծաղիկները և շիվերը: Ծիվերի վրա գտնվող բողբոջներից վարակը տարածվում է ներքևի բույսի բոլոր մասերը: Չբացված բողբոջները, ցողունի հյուսվածքները գորշանում են: Տերևների վրա սուսկն առաջացնում է անկանոն ձևի սև բծեր՝ 2-3 սմ տրամագծով: Նպաստավոր պայմանների առկայության դեպքում բծերն արագ ձուլվում են և տերևը փտում է: Ցողունների վրա հիվանդության նշաններ նկատվում է հիվանդ տերևների կոթունների ցողունի ամրացված տեղում և ցողունի վնասված մասերում: Ծաղիկների վրա վարակից հետո նկատվում են բծեր: Բաց գույնի ծաղիկներ ունեցող սորտերի մոտ կարմրավուն են, ավելի մուգ գույնի ծաղիկներ ունեցող սորտերի մոտ դարչնագույն: Վարակից անմիջապես հետո հիվանդությունն արագ տարածվում է և ծաղկակոկոսն ամբողջությամբ փտում է: Այնուհետև սուսկն աճում է ներքև դեպի ծաղկակոթունը և առաջացնում հյուսվածքների գորշացում, որից հետո փտած ծաղիկը կախ է ընկնում:

Այս հիվանդությունը տարածվում է քրիզանթեմի կտրված ծաղիկների կտրոնների, ինչպես նաև բուսական մնացորդների միջոցով: Արմատներին կպած հողը նույնպես կարող է վարակի աղբյուր ծառայել:

Կարանտին սահմանափակումներ

Արգելվում է քրիզանթեմի կտրոնների, կտրված ծաղիկների ներմուծումն այն երկրներից, որտեղ տարածված է քրիզանթեմի ասկոխիտոզը: Անհրաժեշտ է խստությամբ կիրառել բույսերի կարանտինի պետական ծառայության կողմից սահմանված միջոցառումները:

ՔՐԻԶԱՆԹԵՄԻ ՄՊԻՏԱԿ ԺԱՆԳ

***Puccinia horiana* Henn.**

Այս հիվանդության հայրենիքը ճապոնիան է: Ներկայումս տարածված է Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Ավստրիայում, Բելգիայում, Դանիայում, Ֆինլանդիայում, Իտալիայում, Նիդեռլանդներում, Լեհաստանում, Շվեդիայում, Շվեյցարիայում, Թունիսում, Մեծ Բրիտանիայում, Նախկին Չարավսլավիայում, Յունգարիայում, Լյուքսեմբուրգում, Չինաստանում, ճապոնիայում, Կորեական Ժողովրդական Դեմոկրատական Չանրապետությունում, Չարավային Կորեայում, Մալազիայում, Թայվանում, Թաիլանդում, Ռուսաստանի Դաշնությունում, Չարավային Աֆրիկայում, Արգենտինայում, Բրազիլիայում, Չիլիում, Կոլումբիայում, Ավստրալիայում, Նոր Չելանդիայում:

Մսկի տելեյտոսպորները դասավորված են տերևի հակառակ երեսին, հազվադեպ տերևի երեսին, վարդագույն բաց դարչնավունից մինչև սպիտակ գույնի են՝ 2-4 մմ տրամագծով: Տելեյտոսպորները ոտիկների վրա ունեն մինչև 45մկմ երկարություն: Բազիդիոսպորներն ապակենման են, թույլ ծռմռված, ձևով լայն էլիպսոիդից մինչև էլիպսաձև:

Մսկային այս հիվանդության հարուցիչը միատեր պաթոգեն է, վարակում է միայն քրիզանթեմին:

Տելեյտոսպորներն ընդունակ են դառնում ծլելու, երբ նրանք հասունանում են: Ծլումը և բազիդիոսպորների անջատումն ընթանում է 17°C ջերմության պայմաններում և սկսվում է ոչ ուշ քան 3 ժամ հետո: Երկու ժամ խոնավ եղանակը բավարար է տերևի մեջ նոր վարակ առաջացնելու համար: Սովորաբար գաղտնի շրջանը շարունակվում է 7-10 օր: Բազիդիոսպորները կարող են քամու միջոցով տարածվել շուրջ 700 մետր և ավելի տարածություն, բայց քանի որ նրանք շատ զգայուն են ջրագրկման նկատմամբ, հետևապես 90%-ից ցածր հարաբերական խոնավության դեպքում սրանց տարածումը մեծ տարածություններ հնարավոր է միայն շատ խոնավ ժամանակաշրջանում (**Նկար /հավելված**):

Քրիզանթեմի տերևների երեսին, վարակից հետո առաջանում են գունատ կանաչավունից մինչև դեղին գույնի բծեր՝ 5մմ տրամագծով: Ժամանակի ընթացքում այդ բծերի կենտրոնը դառնում է դարչնագույն և նեկրոտիկ: Տերևի երեսի հակառակ մասում առաջանում են բաց դեղնավունից մինչև վարդագույն ուռուցիկ մոմանման պալարիկներ: Ուժեղ վարակված տերևները թառամում, կախվում են ցողունից և աստիճանաբար լրիվ չորանում: Ծաղիկների վրա երբեմն նկատվում է վարակ նեկրոտիկ խայտաբղետությամբ:

Հիվանդությունը սովորաբար տարածվում է ջերմատնային քրիզանթեմի վարակված բույսերի և կտրոնների, ինչպես նաև կտրված ծաղիկների միջոցով:

Կարանտին սահմանափակումներ

Արգելվում է քրիզանթեմի բույսերի, կտրոնների, կտրված ծաղիկների ներմուծումն այն երկրներից, որտեղ տարածված է քրիզանթեմի սպիտակ ժանգը: Պետք է խստորեն կիրառել բույսերի կարանտինի պետական ծառայության կողմից սահմանված միջոցառումները:

ՄԵԽԱԿԻ ՄՆԿԱՅԻՆ ԹԱՌԱՄՈՒՄ

Phialophora cinerescens (Wollenweber) Van Beyma

Մեխակի սնկային թառամումն առաջին անգամ նկարագրվել է Ֆրանսիայում 1950 թվականին: Ներկայումս տարածված է Բելգիայում, Բուլղարիայում, Նախկին Չեխոսլովակիայում, Գերմանիայում, Յունաստանում, Յունգարիայում, Իռլանդիայում, Իտալիայում, Նիդեռլանդներում, Նորվեգիայում, Իսպանիայում, Մեծ Բրիտանիայում, Նախկին ԽՍՀՄ-ում, Կոլումբիայում:

Կոնիդիակիրները սկզբում անգույն են, իսկ ժամանակի հետ դառնում են գունատ դարչնագույն հարթ պատերով՝ 8-20x2-3 մկմ մեծությամբ: Կոնիդիումները մեկ բջջանի են, անգույն կամ գունատ դարչնավուն, գլանաձև կամ ձվաձև՝ 3-6x1,5-2,6 մկմ մեծությամբ: Հիֆերը թափանցիկից մինչև գունատ դեղնավուն են՝ 1-3 մկմ լայնությամբ: Զլամիդոսպորներ և սկլերոցիումներ չեն առաջանում (**Նկար /հավելված**):

Այս հիվանդության հարուցիչը վարակվում է միայն մեխակին և մեծ վտանգ է ներկայացնում ջերմատներում: Սունկը կարող է որպես սապրոֆիտ պահպանվել հողում երկար տարիներ: Սպորները ջրի մեջ իրենց կենսունակությունը պահպանում են 8 շաբաթ: Առավելագույն սպորառաջացումը սկսվում է 18-23°C ջերմության պայմաններում: Հիվանդությունն առավել ուժեղ է զարգանում Նոյեմբերից մինչև մայիս, որից հետո ամռան բարձր ջերմության հետևանքով կանգ է առնում: Հիվանդության սպորները թափանցում են քսիլեմայի անոթների մեջ արմատների վրա եղած վնասվածքների միջոցով և տարածվում ամբողջ բույսի մեջ: Գաղտնի շրջանը համեմատաբար երկար է և հիվանդության ընկալունակ և դիմացկուն սորտերի համար համապատասխանաբար 45 և 106 օր: Հեռացնելով կեղևը և կա-

տարելով ընդլայնական կամ ընդերկայնական կտրվածքներ ցողունի մեջ կարելի է տեսնել անոթատար խրճերի գորշացում: Վարակված տերևները և ցողունները ստանում են երկնագույն, մոխրավուն երանգ: Հետագայում ամբողջ բույսն արագ թառամում է:

Հիմնականում տարածվում է մեխակի կտրոնների միջոցով:

Կարանտին սահմանափակումներ

Արգելվում է մեխակի բույսերի, կտրոնների, կտրված ծաղիկների ներմուծումն այն երկրներից, որտեղ տարածված է մեխակի սնկային թառամումը: Անհրաժեշտ է խստությամբ կիրառել բույսերի կարանտինի պետական ծառայության կողմից սահմանված միջոցառումները:

ՄԵԽԱԿԻ ԲԱԿՏԵՐԻԱԼ ԹԱՌԱՍՈՒՄ

Pseudomonas caryophylli (Burkholder) Starr and Burkholder

Այս հիվանդությունը տարածված է Հունգարիայում, Իտալիայում, Լեհաստանում, Մեծ Բրիտանիայում, Ֆրանսիայում, Ճապոնիայում, ԱՄՆ-ում, Արգենտինայում:

Հիմնականում վարակում է մեխակին:

Բակտերիալ այս հիվանդության հարուցիչը թուլյ կորացած, ճողկաձև բակտերիա է 0,35-0,95x1,05-3,18մկմ մեծությամբ: Աերոբ բակտերիա է, սպորներ չի առաջացնում, շարժվում է մտրակների օգնությամբ: Բակտերիան կարող է թափանցել բույսի մեջ միայն վնասվածքների միջոցով և բազմանալով խցանել ցողունի կամ արմատների անոթային համակարգը: Սկզբնական վարակի աղբյուր է հանդիսանում, հիվանդության գաղտնի շրջանում գտնվող բույսը: Բակտերիաները կարող են փոխադրվել մեկ վնասվածքից մյուսը ջրի միջոցով բույսերը սածիլելու ժամանակ, կամ եթե վնասված բույսերը միևնույն սածիլումը գտնվում են ջրում: Բակտերիալ լորձուկները հանդես է գալիս, երբ վնասված է ցողունը: Բակտերիաների աճն արագ է ընթանում 20°C-ից բարձր ջերմության պայմաններում, որը նպաստում է հիվանդության նշանների լավ արտահայտմանը: Ցածր ջերմության պայմաններում, բույսերի վրա հիվանդության նշանները չեն արտահայտվում: Հիվանդ բույսերի ցողունի ներքևի մասի վրա առաջանում է երկայնական ճաքճքվածություն և խորը խոցեր: Այսպիսի բույսերի երիտասարդ տերևներն աննորմալ ոլորվում են, ձեռք են բերում մոխրականաչավուն գույն և թառամում են: Հիվանդ բույսերի ցողուն-

նի ընդլայնական կտրվածքում նկատվում է անոթատար օղակի գորշացում: Նման բույսերի արմատները փտում են:

Այս հիվանդության հարուցիչի բնական տարածումն ընթանում է շատ դանդաղ: Վարակի տարածման հիմնական աղբյուր են հանդիսանում հիվանդ բույսերից վերցված կտրոնները, միջատները, ինչպես նաև հողը, որում բակտերիալ թառամումի հարուցիչը կարող է պահպանվել:

Կարանտին սահմանափակումներ

Արգելվում է մեխակի բույսերի կտրոնների, կտրված ծաղիկների ներմուծումն այն երկրներից, որտեղ տարածված է մեխակի բակտերիալ թառամումը: Հարկավոր է խստորեն կիրառել բույսերի կարանտինի պետական ծառայության կողմից սահմանված միջոցառումները:

ԼՈՒԻԿԻ ԲԱԿՏԵՐԻԱԼ ԲՇԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

Xanthomonas campestris (Pammel) Dowson pv.

Vesicatoria (Doidga) Dye

Տարածված է Բուլղարիայում, Եգիպտոսում, Հունաստանում, Հունգարիայում, Իսրայելում, Իտալիայում, Ռումինիայում, Նախկին ԽՍՀՄ-ում, Ավստրալիայում, Նախկին Հարավսլավիայում, Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Մարոկկոյում, Լեհաստանում, Իսպանիայում, Շվեյցարիայում, Թունիսում, Չինաստանում, Հնդկաստանում, Ճապոնիայում, Կորեական ժողովրդական Դեմոկրատական Հանրապետությունում, Հարավային Կորեայում, Պակիստանում, Թայվանում, Ֆիլիպիններում, Թաիլանդում, Հաբեշստանում, Մալավիում, Մոզամբիկում, Նիգերիայում, Սեյշելյան կղզիներում, Հարավային Աֆրիկայում, Սուդանում, Չամբիայում, Չիմբաբվեում, Բերմուդյան կղզիներում, Կանադայում, Մեքսիկայում, ԱՄՆ-ում, Բարբադոսում, Կուբայում, Դոմինիկյան Հանրապետությունում, Էլ-Սալվադորում, Գվադելուպայում, Հոնդուրասում, Ճամայկայում, Պուերտո-Ռիկոյում, Սուրբ Վինսենտեում և Գրենադայում, Տրինիդադում և Տոբագոյում, Արգենտինայում, Բրազիլիայում, Կոլումբիայում, Վենեսուելայում, Ավստրալիայում, Ֆիջիում, Նոր Չելանդիայում, Տոնգայում:

Լուիկի բակտերիալ բժավորության հարուցիչն աերոբ շարժուն ձողիկ է, հանդիպում է միայնակ կամ զույգ՝ 0,6-1,0x1,5մկմ մեծությամբ, մեկ մտրակով: Հիմնական տեր բույսերը հանդիսանում են լո-

լիկը և տաքդեղը: Մորմագգի մոլախոտերը կարող են հանդիսանալ միջանկյալ տերեր (**Նկար /հավելված**):

Հիվանդության հարուցիչը պահպանվում և տարեց տարի փոխանցվում է սերմերով և վարակված չթաթայված բույսերի մնացորդներով: Այն կարող է որոշ չափով պահպանվել հողում բույսի արմատների շրջապատում: Հիվանդությունը տարածվում է անձրևի կաթիլների կամ ոռոգման ջրի հետ: Տերևները վարակվում են հերձանցքների միջոցով, իսկ պտուղները փոքր վնասվածքների, օրինակ քերծվածքների, միջատների պատճառած վնասվածքների միջոցով: Վարակվում են միայն նոր կազմակերպված պտուղները: Լուլիկի պտուղների վրա առաջանում են օվալաձև կամ անկանոն ձևի մակերեսային խցանային բծեր՝ ջրանման երիզով՝ 2-10 մմ տրամագծով: Լուլիկի և տաքդեղի տերևների վրա վնասն արտահայտվում է անկանոն ջրանման գոտիների տեսքով, որոնք սկզբում լինում են կանաչավուն, հետագայում դարչնագույն և նեկրոտիկ: Տաքդեղի վրա հիվանդության հարուցիչը կարող է տարածվել էքսուդատի հետ պտուղների վրա, առանց հիվանդության արտաքին նշանների և առաջացնել պտղաթափ: Լուլիկի բակտերիալ բծավորության զարգացմանը նպաստում են ուժեղ անձրևները, բարձր խոնավությունը և մոտ 30°C ջերմությունը: Բակտերիաները կարող են պահպանվել լուլիկի և տաքդեղի սերմերում մինչև 10 տարի:

Հիվանդության հարուցիչը հիմնականում տարածվում է լուլիկի և տաքդեղի սերմերի միջոցով, հնարավոր է նաև այդ մշակաբույսերի սածիլների էտ:

Կարանտին սահմանափակումներ

Արգելվում է լուլիկի և տաքդեղի սերմերի և սածիլների ներմուծումն այն երկրներից, որտեղ տարածված է լուլիկի բակտերիալ բծավորությունը: Անհրաժեշտ է խստորեն կիրառել բույսերի կարանտինի պետական ծառայության սահմանված միջոցառումները:

ՀԱԿԻՆԹԻ ԴԵՂԻՆ ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆ

Xanthomonas hyacinth(Wakker) Dowson

Տարածված է Անգլիայում, Գերմանիայում, Դանիայում, Իտալիայում, Նիդեռլանդներում, Ֆրանսիայում, Շվեդիայում, ԱՄՆ-ում, Ճապոնիայում:

Այս հիվանդության հարուցիչը շարժուն ձողիկ է, միայնակ կամ գույգ միացված 0,8-1,2x0,4-0,6մկմ մեծությամբ: Բակտերիան աերոբ է 1 մտրակով, սպորներ և կապսուլներ չի առաջացնում:

Հիվանդության առաջին նշանները հանդես են գալիս տերևների վրա, ծաղկափթթության առանցքի վրա, ջրանման թափանցիկ դեղնավուն կամ կանաչավուն շերտերի տեսքով: Անոթներն աստիճանաբար լցվում են բակտերիաներով, որոնք թափանցում են շրջապատող պարենքի մեջ, քայքայելով միջբջջային նյութերը: Խոնավ եղանակներին տերևի երեսի վրա դուրս է գալիս դեղին լորձ: Վարակված բույսերը վատ են աճում, չեն ծաղկում, դրանց տերևները գազաթից սկսած դեղնում են, այնուհետև դառնում են դարչնավուն և վերջապես չորանում են: Տերևների անոթատար համակարգի միջոցով դեղին հիվանդության հարուցիչը թափանցում է կոճղեզի թեփուկների մեջ, որի մակերեսին, իսկ հաճախ նրանց ներսի կողմից, սկզբում առաջանում են շատ փոքր, հետագայում մեծ չափերի ուռուցիկ երկարավուն բծեր, որոնք ցայտուն կերպով աչքի են ընկնում դեղին գույնով, թեփուկների սպիտակավուն առողջ հյուսվածքների ֆոնի վրա: Ուժեղ վարակի դեպքում կոճղեզի հատակը նեխում է: Հիվանդությամբ թույլ վարակված կոճղեզը տնկելով հողում, սկզբնական շրջանում զարգանում է լավ, այնուհետև հանկարծակի աճը կանգ է առնում, տալիս է կարճ ծաղկակոթեր, որոնց վրա ծաղիկներն անհամաչափ են բացվում և վաղաժամ թափվում են: Տերևների ծայրերը սկսում են դեղնել, իսկ ջղերի երկարությամբ հանդես են գալիս երկարավուն թափանցիկ ջրանման մուգ դեղնավուն շերտեր և բծեր: Բակտերիաները զարգանալով անոթատար խրճերում և խրցանելով սրանց, դանդաղեցնում են ջրի հոսքը դեպի տերևները, որից բույսը թառամում է: Ուժեղ վարակված կոճղեզներից կամ բույսերը բոլորովին չեն զարգանում կամ հազիվ դուրս են գալիս հողի տակից: Այդպիսի բույսերի տերևների ծայրերը մնում են փակված, դեղնում են և սոսնձվում բակտերիալ լորձուկներով (**Նկար /հավելված**):

Հակինթի դեղին հիվանդության հարուցիչը տարածվում է հիվանդ կոճղեզների, անձրևի, քամու, գործիքների, ինչպես նաև մի-

ջատների միջոցով: Բակտերիաները բույսի մեջ թափանցում են վնասվածքների և հերձանքների միջոցով:

Կարանտին սահմանափակումներ

Արգելվում է հակինթի ներմուծումն այն երկրներից, որտեղ տարածված է հակինթի դեղին հիվանդությունը: Անհրաժեշտ է խստորեն կիրառել բույսերի կարանտինի պետական ծառայության սահմանված միջոցառումները:

ՔՐԻ-2ԱՆԹԵՄԻ ԳԱՃԱՃՈՒԹՅՈՒՆ

Chrysanthemum stunt viroid

Վիրուսային այս հիվանդությունն առաջին անգամ արձանագրվել է Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում 1947 թվականին: Ներկայումս տարածված է Բելգիայում, Նախկին Չեխոսլովակիայում, Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Հունգարիայում, Իտալիայում, Նիդեռլանդներում, Լեհաստանում, Ճապոնիայում, Հարավային Աֆրիկայում, Կանադայում, Բրազիլիայում:

Քրիզանթեմի գաճաճության հարուցիչը բնույթով վիրոիդ է, բաղկացած լերկ ցածրամոլեկուլյար RNA-ից: Վիրոիդն անսովոր ջերմակայուն է (ջերմության ինակտիվացիայի կողը գտնվում է 90-100°C միջև):

Չորացած հյուսվածքներում վիրոիդը մնում է վարակիչ 2 տարի և կարող է դիմանալ սառեցված վիճակում ոչ պակաս մեկ տարի: Ջերմության և լուսավորման ինտենսիվությունը կարևոր դեր են խաղում բույսի մեջ հիվանդության զարգացման գործում (**Նկար /հավելված**):

Վիրոիդի գաղտնի շրջանը քրիզանթեմում հավանաբար երկար է՝ 2-ից մինչև 3 ամիս, կախված սորտից: Այս հիվանդության հարուցիչը վնասում է հիմնականում քրիզանթեմին և մոտ դեկորատիվ տեսակներին: Միամյա սորտերն ավելի ընդունակ են: Ծակող քրիզանթեմների մոտ 30%-ը հանդիսանում են հիվանդության կրողները, առանց արտաքին նշանների: Վարակված բույսերն առողջ նույն սորտի համեմատ ծաղկում են ավելի վաղ: Ծաղիկները փոքրաքանակ են և մանր, իսկ գույնը, հատկապես բրնձե և կարմիր գույն ունեցողների մոտ՝ խունացած, երբեմն գունազրկված մինչև բաց երանգի: Նախորդ ամռանը վարակված բույսերը հաջորդ գարնանը կազմակերպում են նոր կողային շիվեր: Տերևները մնում են փոքր և քանակությամբ քիչ, տերևների մակերեսին նկատվում է գանգրո-

տությո՜ւն դեղնականաչավուն բծավորությամբ: Ցողունները դառնում են շատ փխրուն և ճյուղավորման հանգույցներում հեշտությամբ կոտրվում են:

Քրիզանթեմի գաճաճությունը կարող է տարածվել վարակված տնկանյութով:

Կարանտին սահմանափակումներ

Արգելվում է քրիզանթեմի տնկանյութի ներմուծումն այն երկրներից, որտեղ տարածված է քրիզանթեմի գաճաճությունը: Անհրաժեշտ է խստորեն կիրառել բույսերի կարանտինի պետական ծառայության սահմանված միջոցառումները:

ԼՈՒԻԿԻ ԲԾԱՎՈՐ ՎԻՒՏԻ ՎԻՐՈՒՄ

Tomato spotted wilt virus

Տարածված է Ավստրիայում, Բելգիայում, Բուլղարիայում, Նախկին Չեխոսլովակիայում, Դանիայում, Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Հունաստանում, Իռլանդիայում, Իտալիայում, Նիդեռլանդներում, Նորվեգիայում, Նախկին ԽՍՀՄ-ում, Լեհաստանում, Իսպանիայում, Ծվեդիայում, Ծվեյցարիայում, Մեծ Բրիտանիայում, Նախկին Հարավսլավիայում, Աֆղանստանում, Չինաստանում, Հնդկաստանում, Ճապոնիայում, Նեպալում, Մադագասկարում, Մավրիկյան կղզիներում, Սենեգալում, Հարավային Աֆրիկայում, Տանզանիայում, Ուգանդայում, Չիմբաբվեում, Կանադայում, Մեքսիկայում, ԱՄՆ-ում, Ճամայկայում, Պուերտո-Ռիկոյում, Արգենտինայում, Բոլիվիայում, Բրազիլիայում, Չիլիում, Գուանայում, Ուրուգվայում, Ավստրալիայում, Նոր Չելանդիայում, Պապուա-Նոր Գվինեայում:

Այս հիվանդության հարուցիչ վիրուսները կլոր են, մասնիկները 70-110 նմ, պարունակում են ամենաքիչը 4 տարբեր պրոտեիններ(Նկար /հավելված):

Հիմնական տեր բույսերն են հանդիսանում լուլիկը, տաքդեղը, հազարը, գետնանուշը, ծխախոտը, քրիզանթեմը, հողմածաղիկը, արեվածաղիկը և տարբեր դեկորատիվ բույսեր: Տեր բույսերի ցուցակն ընդգրկում է 271 տեսակ, որոնք պատկանում են 34 ընտանիքի երկշաքիլներին և 7 ընտանիքի միաշաքիլներին:

Լուլիկի հիվանդ բույսերի տերևները դառնում են բրոնզագույն, սրանց վրա առաջանում են նեկրոտիկ բծեր, ոլորվում են: Տերևակոթերի, ցողունների և գազաթնային աճի վրա նույնպես հանդես են գալիս մուգ դարչնագույն բծեր: Հիվանդ բույսերը մնում են փոքր,

գաճաճ: Հասունացած պտուղների մաշկի վրա առաջանում են գունատ կարմրավուն կամ դեղնավուն գոտիներ: Երբեմն վարակված բույսերն ուժեղ նեկրոզից չորանում են: Հիվանդ քրիզանթեմների ցողունի վրա սովորաբար նկատվում են բծեր և թառամում:

Լուլիկի բծավոր վիլտի վիրուսները կարող են տարածվել բնական ճանապարհով, հիվանդության հարուցիչը փոխանցող միջատների, մասնավորապես թրիպսների միջոցով: Այն կարող է նաև տարածվել վարակված տեր բույսերի տնկանյութով:

Կարանտին սահմանափակումներ

Արգելվում է լուլիկի բծավոր վիլտի վիրուսի տեր բույսերի ներմուծումն այն երկրներից, որտեղ տարածված է այդ հիվանդությունը: Հարկավոր է խստորեն պահպանել բույսերի կարանտինի պետական ծառայության սահմանված միջոցառումները:

ՔՐԻԶԱՆԹԵՄԻ (ՀԱՂԱՐՋԵՆՈՒ) ՆԵՄԱՏՈՂ

Aphelenchoides rizemabosi (Schwartz) Stelne

Տարածված է Անգլիայում, Դանիայում, Լեհաստանում, Նախկին Չեխոսլովակիայում, Ծվեդիայում, Ծվեյցարիայում, Ֆրանսիայում, ԱՄՆ-ում, Բրազիլիայում, Հարավաֆրիկյան Հանրապետությունում:

Նեմատոդի էգի երկարությունը 0,77-1,2 մմ է, լայնությունը՝ 0,012-0,025 մմ: Արուի երկարությունը 0,71-0,93 մմ է, լայնությունը՝ 0,012-0,02 մմ: Մարմինը գլանաձև է երկու ծայրում նեղացող: Պոչը կոնաձև է (**Նկար /հավելված**):

Նեմատոդի զարգացման ամբողջ ցիկլը քրիզանթեմի կամ աստղածաղկի վրա ընթանում է սրանց կողմից վնասված հյուսվածքներում և նպաստավոր պայմաններում, շարունակվում է մոտ 14 օր, հաշված ձվադրումից մինչև սեռահասուն էգի ձվադրումը: Նեմատոդի մեկ սերունդ անընդհատ հաջորդում է մյուսին: Ձերմատներում նրա բազմացումը հնարավոր է տարվա ցանկացած ժամանակ, երբ դրա համար կան ջերմության և խոնավության նպաստավոր պայմաններ: Նեմատոդն աչքի է ընկնում մեծ շարժունակությամբ զարգացման բոլոր փուլերում և նրանցից հետո, հենց որ վնասված տերը կամ բույսի մյուս մասերը զբաղվում են մեծ քանակությամբ նեմատոդներով, սրանք հեռանում են չորացած տերից որոնում թարմ սնունդ:

Գտնում են, որ նեմատոդները թափանցում են բույսի մեջ հերձանցքների միջոցով: Նեմատոդի թափանցման տեղում տերևաթիթեղի հակառակ կողմից հյուսվածքը գորշանում է վնասված մասն աստիճանաբար մեծանում է և տերևի վրա հանդես են գալիս մեռնող հյուսվածքներին բնորոշ գորշ բծեր, որոնք սահմանափակվում են ջղերով:

Քրիզանթեմի նեմատոդը վնասում է բույսի վերերկրյա մասերին՝ տերևներին, գազաթնային բողբոջներին, ծաղկափթթություններին: Հիվանդությունները սկսում են երևալ հունիսի վերջին ցողունի ցածի տերևների վրա, այնուհետև հիվանդության զարգացման հետ զուգահեռ վարակվում են ցողունի վերին մասի տերևները, իսկ ցածի տերևները չորանում են: Ծաղկափթթություններն այլանդակվում են, ծաղկապսակները լինում են թերզարգացած: Բույսը կորցնում է դեկորատիվ արժեքը: Նեմատոդից առավել ուժեղ վնասվում են խոշոր ծաղիկներ ունեցող սորտերը:

Քրիզանթեմի (հաղարջենու) նեմատոդը կարող է տարածվել վարակված տեր բույսերի տնկանյութով:

Կարանտին սահմանափակումներ

Արգելվում է քրիզանթեմի (հաղարջենու) նեմատոդի տեր բույսերի ներմուծումն այն երկրներից, որտեղ տարածված է այդ նեմատոդը: Անհրաժեշտ է խստորեն կիրառել բույսերի կարանտինի պետական ծառայության սահմանված միջոցառումները:

**ՀԱՅԱՀԱՏԻԿԱՅԻՆ ԵՎ ԼՈՐԱԶԳԻ
ՄՇԱԿԱԲՈՒՅՍԵՐԻ ՍԵՐՄԵՐՈՎ ՏԱՐԱԾՎՈՂ
ՊՈՏԵՆՑԻԱԼ ՎՏԱՆԳԱՎՈՐ ԿԱՐԱՆՏԻՆ
ՎՆԱՍԱՏՈՒՆԵՐԸ ԵՎ ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Վերջին տարիներին զգալիորեն ընդլայնվել են արտաքին տնտեսական և առևտրական կապերը տարբեր երկրների հետ, որի հետևանքով աճել է գյուղատնտեսական ծագում ունեցող մթերքների, սերմերի և տնկանյութի զանազան փոխադրամիջոցներով ներկրման ծավալները: Դրա հետ մեկտեղ մեծացել է մեր հանրապետության տարածքում բացակայող, սակայն պոտենցիալ վտանգ ներկայացնող կարանտին վնասատուներ և հիվանդությունների ներկրվող հացահատիկի, լոբազգի մշակաբույսերի սերմերի, ալյուրի հետ դրանց բերման հավանականությունը:

Թե ինչպիսի հեշտությամբ է տեղի ունենում վնասատուների պասիվ տարածումը բուսական ծագում ունեցող բեռների հետ, ցույց է տալիս պահեստներում պահվող հացահատիկի գլխավոր վնասատուներից մեկի՝ ամբարային երկարակնճիթի աշխարհագրական տեղաշարժման օրինակը: Այս երկարակնճիթի հայրենիքը համարվում է Հնդկաստանը: Վնասատուի զարգացումը սկսած ձվից ընթանում է ցորենի և ուրիշ հացահատիկի մշակաբույսերի սերմերի ներսում: Բըզեզը զուրկ է թևերից, հատկապես ակտիվ ճանապարհով՝ թռիչքների միջոցով նրա տարածման հնարավորությունը բացառվում է: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ ներկայումս այս տեսակը հանդիպում է երկրագնդի բոլոր մայրցամաքներում: Այստեղից էլ հետևում է, որ ամբարային երկարակնճիթը տարածվել է հատիկների հետ:

Այս հանգամանքը մեծ պատասխանատվություն է դնում բույսերի կարանտինի պետական ծառայության վրա, որի հիմնական պարտականությունների մեջ է մտնում կանխարգելել նրանց ներթափանցումը Հայաստանի Հանրապետության տարածք:

Որոնք են այն վնասատուները և հիվանդությունները, որոնք բացակայում են մեր հանրապետությունում, սակայն հայտնվելու դեպքում կարող են մեծ վնաս պատճառել հացահատիկին և լոբազգի մշակաբույսերի սերմերին: Դրանք են՝ չիսական քառաբիծ, գետնա-նուշի, ասիական բազմակեր, հնդկական լոբու, բրազիլական, եգիպտական ոլոռի ընդակերները, հատիկային տրոգոդերման, լայնակնճիթ ամբարային երկարակնճիթը, ցորենի հնդկական մրիկը, եգիպտացորենի դիպլոդիոզը, եգիպտացորենի հուրանային հեղիմինտոս-

պորիոզը, ցորենի դեղին (լորձնոտ) բակտերիոզը, եգիպտացորենի բակտերիալ թառամումը (վիլտ):

Վերը նշված վնասատուներին և հիվանդություններին ճանաչելու և կարանտին հսկողությունն ուժեղացնելու նպատակով, անհրաժեշտ է իմանալ այդ տեսակների տարածվածությունը, վնասակարության բնույթը, մորֆոլոգիան, կենսաբանական առանձնահատկությունները և դրանց նկատմամբ սահմանված կարանտին սահմանափակումները և պայքարի միջոցառումները:

ՎՆԱՍԱՏՈՒՆԵՐ

ԶԻՆԱԿԱՆ ԸՆԴԱԿԵՐ

***Callosobruchus chinensis* L.**

Վնասատուի հայրենիքը Զարավ-արևելյան Ասիան է: Ներկայումս տարածված է Մեծ Բրիտանիայում, Զունաստանում, Իտալիայում, Ֆրանսիայում, Աֆղանստանում, Բանգլադեշում, Մյանմայում, Վիետնամում, Ջնդկաստանում, Ինդոնեզիայում, Իրաքում, Իրանում, Իսրայելում, Կամպուչիայում, Չինաստանում, Կորեայում, Լաոսում, Պակիստանում, Թաիլանդում, Թայվանում, Թուրքիայում, Շրի-Լանկայում, Ճապոնիայում, Ալժիրում, Քենիայում, Եգիպտոսում, Մավրիկյան կղզում, Մալագայան Զանրապետությունում, Սենեգալում, Սոմալիում, Սուդանում, Սիերա-Լեոնեում, Տանզանիայում, Ուգանդայում, Եթովպիայում, Զարավաֆրիկյան Զանրապետությունում, Բերմուդյան կղզիներում, Կուբայում, Մեքսիկայում, Պուերտո-Ռիկոյում, ԱՄՆ-ում, Տրինիդադ և Տոբագոյում, Ճամայկայում, Ավստրալիայում:

Վնասում է սոյային, մաշին, լոբուն, պորտիկին, սովորական ուլոռին, տափուլոռին, ոսպին, սիսեռին, գլեդիչային և այլ լոբազգիներին (**Նկար /հավելված**):

Բզեզի երկայնությունը 2,5 մմ է, լայնությունը՝ 1,6մմ: Մարմինը կարճ ձվաձև է, համարյա ուղղանկյուն: Գլուխն ուժեղ թեքված է ներքև: Աչքերը խոշոր են, արուինը՝ առավել, սրանց բեղիկներն ավելի երկար են, քան էգերինը, և անցնում են վերնաթևերի կեսից: Վերնաթևերի հիմնական գույնը բաց դարչնագույն է, ավելի մուգ հիմքով: Սովորաբար յուրաքանչյուր վերնաթևի միջին մասում կա ոչ մեծ մուգ եռանկյունի բիծ:

Վերնաթևերի առաջին կեսն աչքի է ընկնում ոսկեփայլ դեղնադարչնավուն խավավորմամբ: Առջևի և մեջտեղի գույգ ոտքերը բաց կարմրադեղնագույն են, հետին գույգը՝ մուգ:

Ձուև ձվաձև է, մի ծայրում թեթևակի նեղացած, վերևից ուռուցիկ՝ 0,4-0,6մմ մեծությամբ: Նոր դրված ձկերը բաց գույնի են, թափանցիկ, հարթ, փայլուն մակերեսով:

Առաջին հասակի թրթուրն ունի մինչև 4մմ մեծություն, երեք գույգ շատ փոքր երկհատվածանի ոտքեր: Առաջին մաշկափոխությունից հետո ձևափոխվում է ոտքերից զուրկ, դժվարաշարժ սպիտակավուն թրթուրի:

Հարսնյակը դեղնասպիտակավուն է, 2,5մմ մեծությամբ:

Չինական ընդակերը հիմնականում վնասում է պահեստներում, որտեղ բազմանում է անընդհատ, սակայն կարող է բազմանալ նաև դաշտում: Բզեզի կյանքի միջին տևողությունը 12 օր է, երբեմն կախված ջերմությունից ձգձգվում է մինչև 36 օր: Հարսնյակից դուրս գալուց հետո էզը ձվադրում է, չոր սերմերի կամ ունդերի վրա կամ մեկական, ամուր սոսնձելով դրանց մակերեսին: Յուրաքանչյուր սերմի կամ ունդի վրա կարող է դնել մի քանի ձու, վնասատուի մեծ քանակության դեպքում մինչև 30 ձու: Ձվերից դուրս եկած թրթուրներն անմիջապես խորիոնի տակից կրծում են սերմը և մտնում դրա մեջ: Մեկ սերմում միաժամանակ կարող են զարգանալ և ձևափոխվել բզեզների մի քանի թրթուրներ: Թրթուրը սնման ընթացքում մաշկափոխվում է երեք անգամ, ապա սերմերի կեղևի տակ պատրաստում է ձվաձև հարսնյակավորման խցիկ, պատերն ամրացնում է արտազատուկով, որում հարսնյակավորվում է: Սերմի մակերեսի վրա լուսարկվում է կլորավուն պատուհանի տեսքով խցիկի վերին հատվածը, որի միջով հետագայում դուրս է գալիս բզեզը: Մուգ գույնի սերմերի վրա պատուհանները համարյա չեն նկատվում: Բզեզների դուրս գալուց հետո, կլորավուն խփիկները հեշտությամբ ընկնում են սերմերի վրայից և այդպիսի սերմերի առկայությունը նշան է՝ ընդակերով վարակվածության: Վնասատուի զարգացման լրիվ ցիկլի տևողությունը կախված ջերմությունից, տատանվում է 45-ից 196 օրվա սահմաններում: Ձմռանը զարգացումը ձգձգվում է 3-4 ամսով: Չինական ընդակերը ցրտադիմացկուն չէ: Սրա զարգացման բոլոր փուլերը -10°C ջերմության պայմաններում 6 ժամվա ընթացքում ոչնչանում են:

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում, որտեղ չինական ընդակերը մաշկի և պորտիկի գլխավոր վնասատուն է, տարեկան տալիս է 6-8, իսկ Թայվանում Նույնիսկ 10 սերունդ: Այս վնասատուն կարող է տարածվել զարգացման բոլոր փուլերում, լրբագիների վարակված սերմերով:

ՔԱՌԱՐԻՃ ԸՆԴԱԿԵՐ

Callosobruchus maculatus F.

Այս վնասատուն տարածված է Բելգիայում, Բուլղարիայում, Մեծ Բրիտանիայում, Յունգարիայում, Յունաստանում, Իսպանիայում, Իտալիայում, Ֆրանսիայում, Հարավսլավիայում, Մյանմայում, Վիետնամում, Հնդկաստանում, Իրաքում, Իրանում, Չինաստանում, Կորեայում, Սիրիայում, Թուրքիայում, Ճապոնիայում, Ուզբեկստանում, Թուրքմենիայում, Ալժիրում, Անգոլայում, Սուդանում, Գանայում, Չադում, Նիգերիայում, Եգիպտոսում, Սենեգալում, Տանզանիայում, Եթովպիայում, Հարավաֆրիկյան Հանրապետությունում, Բրիտանական Հանդորաստում, Կուբայում, Մեքսիկայում, ԱՄՆ-ում, Տրինիդադ և Տոբագոյում, Ճամայկայում, Բրազիլիայում, Բոլիվիայում, Վենեսուելայում, Ավստրալիայում, Հավայան և Ֆիջի կղզիներում:

Վնասում է ոլոռին, սոյային, սիսեռին, տափուլոռին, ոսպին, մաշին, լոբուն, հնդադոռին, գլիցինային և այլ լոբազգիների:

Բզեզի երկարությունը 3մմ է, լայնությունը՝ 1,5-1,7 մմ: Նման չինական ընդակերին (**Նկար /հավելված**), սակայն ավելի երկարավուն է՝ նվազ խավավորված: Վերնաթևերը կարմրադարչնավուն են, հիմքում՝ սև, միջին մասը գազաթևերով է և կիսակլոր բծերով: Առջևի և մեջտեղի զույգ ոտքերը թույլ են, կարմրաշիկավուն, հետին զույգը դարչնագույն են: Ձուն ձվածն է, մի կողմից թույլ սրված, երկարությունը միջև 0,7մմ է, լայնությունը՝ մինչև 0,46մմ: Վերևի մակերեսը ուռուցիկ է, ներքինը՝ հարթ: Նոր դրված ձվերը սպիտակավուն են, կիսաթափանցիկ:

Առաջին հասակի թրթուրը խիստ տարբերվում է մյուս հասակներից, որի երկարությունը 1մմ է, ունի 3 զույգ երկիստվածանի ոտքեր, մեջքի և կողերի վրա կրում է երկարավուն խոզաններ: Հասակավոր թրթուրը շատ նման է չինական ընդակերի թրթուրին, երկարությունը մոտ 4 մմ է: Թրթուրը սպիտակավուն է, կորացած, մսոտ, համարյա առանց խոզանների:

Հարսնյակը սպիտակավուն է, ձվածն, առանց մազմզուկների: Քառաբիծ ընդակերի ձվադրումը սկսվում է բզեզների դուրս գալու օրը և շարունակվում է մոտ 20 օր, ընդորում ամռանը 5, իսկ ձմռանը՝ 38 օր: Սրանք հատկապես ակտիվ են օրվա շոգ ժամերին: Էգերը ձվերը դնում են հասունացած, բացված ընդերի կամ սերմերի վրա, գեղձագատուկով սոսնձելով և ամրացնելով ձվերը սերմերի մակերեսին: Մեկ սերմի վրա հաճախ դնում են 2-4, երբեմն՝ 10-15 ձու: Ձվադրելիս բզեզները նախընտրում են հարթ մակերեսով սերմեր: Մեկ Էգը դնում է միջին հաշվով 100 ձու: Սաղմնային զարգացումը 6°C ջեր-

մութայան պայմաններում ընթանում է 5-6 օրում, իսկ 11,6°C պայմաններում 22 օրում: Թրթուրների լրիվ զարգացումը տեղի է ունենում մեկ սերմի (ուռի) մեջ, որի ընթացքում երեք անգամ մաշկափոխվում է, ապա պատրաստում հարսնակավորման խցիկ, որում չորրորդ անգամ մաշկափոխվելով հարսնյակավորվում է: Մինչև հարսնյակավորվելը, թրթուրը կլոր պատուհանի ձևով կրծում է սերմի թաղանթը, որտեղից հետագայում դուրս է գալիս բզեզը: Երբեմն հարսնյակավորման խցիկից դուրս գալու անցքը կրծում է բզեզը: Թրթուրի զարգացումը 30°C ջերմության պայմաններում ընթանում է 11, իսկ 25°C և 16,8°C ջերմության պայմաններում, համապատասխանաբար՝ 25 և 60 օրում: Հարսնյակի զարգացումն ընթացքում է 4 օրում՝ 28,3°C ջերմության պայմաններում և մինչև 25 օրում՝ 16,8°C պայմաններում: Վնասատուի զարգացման լրիվ ցիկլն ընթանում է 40-180 օրում: Բավարար բարձր ջերմության պայմաններում (27-30°C) մեկ տարում վնասատուն տալիս է մինչև 9 սերունդ (**Նկար /հավելված**):

Քառաբիծ ընդակերը կարող է տարածվել զարգացման բոլոր փուլերում, լոբազգիների վարակված սերմերով:

ԳԵՏՆԱՆՈՒՇԻ ԸՆԴԱԿԵՐ

Caryedon gonagra Ol.

Այս տեսակը տարածված է Հունաստանում, Հարավսլավիայում, Իսրայելում, Յնդկաստանում, Ինդոնեզիայում, Հորդանանում, Սիրիայում, Թուրքիայում, Շրի-Լանկայում, Գվինեայում, Եգիպտոսում, Չադում, Կամերունում, Քենիայում, Լիբանանում, Սենեգալում, Սոմալիում, Սուդանում, Թունիսում:

Վնասում է գետնանուշի, անալի պտուղների դաշտում և պահեստներում, հասունները երբեմն կրծում են կենդանի բույսերի տերևները: Հիմնական տնտեսական վնասը պատճառում է գետնանուշի հավաքից հետո, պահպանման ընթացքում:

Բզեզը երկարավուն ձվածն է, կարմրագորշավուն կամ կարմրադեղնավուն՝ 3-4,8 մմ երկարությամբ: Մարմնի ներքին կողմը կամ փորը երբեմն սև գույնի է: Բեղիկները 10 հատվածանի են, արունների մոտ բարակ, քիչ երկարավուն, Էգերի մոտ փոքր ինչ կարծ է մարմնի կեսից: Վերնաթևերը երկարավուն ձվածն են, թեթևակի ուռուցիկ, դեպի հետ՝ մի քիչ նեղացած:

Թրթուրը կաթնասպիտակավուն գույնի է, առանց ոտքերի: Բերանի մասերը դարչնագույն են:

Հարսնյակը սպիտակավուն է, ձվաձև, երկարավուն: Էգ բզեզը ձվադրում է սննդարար միջավայրի մակերեսին՝ մեկական: Ձվերն ամրացվում են գեղձազատուկով (**Նկար /հավելված**):

Գետնանուշի ընդակերը 27,5-30°C ջերմության և 70% խոնավության պայմաններում դնում է 106-115 ձու: Մեկ ունդի վրա էգը դնում է մինչև 30 ձու, ընդորում 50% ճեղքերում, որտեղ դրանց դժվար է հայտնաբերել: Ձվի մեջ ձևափոխվելով թրթուրը կրծում է խորիոնը ներքևի մասից և դուրս չգալով ձվից, անմիջապես մնում է ունդի կամ սերմի մեջ: Մուտքի անցքը շատ փոքր է՝ 0,25 մմ տրամագծով: Առաջին հասակի թրթուրը սկզբում հայտնվում է գետնանուշի պտղի ցանցաձև թաղանթի մեջ, այնուհետև տեղափոխվում է սերմի մեջ, որտեղ և զարգանում է: Լրիվ սնված թրթուրը մեծ մասամբ թողնում է վնասված պտուղը, կրծելով և նրա վրա առաջացնելով 3մմ տրամագծով անցք, դուրս է գալիս ունդի միջից և հարսնյակավորվում, գետնանուշի հատիկների մեջև կիսաթափանցիկ ձվաձև բոժոժի մեջ: Երբեմն կարող է հարսնյակավորվել սերմերի մեջ և մակերեսին ունդի փեղկի տակ: Բարենպաստ՝ 24-25°C ջերմության և 70% հարաբերական խոնավության պայմաններում, գետնանուշի ընդակերի սաղմնային զարգացումը տևում է 9-14, թրթուր փուլինը՝ 60-72, հարսնյակինը՝ 21 օր: Բզեզներն ապրում են 18-22 օր: Վնասատուի զարգացման լրիվ ցիկլն ընթանում է 108-129 օրում:

Այս վնասատուն կարող է տարածվել վարակված ունդերով և սերմերով:

ԱՍԻԱԿԱՆ ԲԱՉՄԱԿԵՐ ԸՆԴԱԿԵՐ ***Callosobruchus analis* L.**

Այս տեսակը տարածված է Մյանմայում, Հնդկաստանում, Իրանում: Բազմիցս բուսական ծագում ունեցող բեռների հետ բերվել է Եվրոպայի և առաջավոր Ասիայի երկրներ:

Վնասում է լոբու տարբեր սորտերին, բակլային, հնդկաուլոռին, ոլոռին, ոսպին, սիսեռին, պորտիկին, ակացիային:

Բզեզի գլուխը և առաջնամեջքը գորշ շագանակագույն է, վերնաթևերը՝ բաց կարմրագորշավուն: Փորը սև գորշավուն է: Վերնաթևերի վրա կան 10 հարթ երկայնական ակոսիկներ: Ոտքերը բաց կարմրագորշավուն են: Մարմնի երկարությունը 4մմ է, լայնությունը՝ մինչև 1,9մմ: Ձուն սրված ձվաձև է, երկարությունը մոտ 0,7մմ է, առավելագույն լայնությունը՝ 0,4մմ:

Թրթուրը սպիտակավուն է, աղեղնաձև կորացած, մինչև 4մմ երկարությամբ:

Հարսնյակը կաթնասպիտակավուն է, մինչև 2,5մմ երկարությամբ:

Ասիական բազմակեր ընդակերը, դաշտային և ամբարային վնասատու է: Բզեզները հատկապես ակտիվ թռչում են օրվա տաք ժամերին: Մեկ էգի միջին պտղաբերությունը 78 ձու է: Ձվադրման ժամանակ, էգը գեղձագատուկով ձուսն սոսնձում է հատիկին: Սաղմնային զարգացումը միջին հաշվով շարունակվում է 12 օր: Թրթուրի զարգացումն ընթանում է հատիկի մեջ: Ընդորում 33°C ջերմության պայմաններում լոբու սերմերի մեջ թրթուրի զարգացումը տևում է 11,5, իսկ սիսեռի սերմերում՝ 17,5 օր: Հնդկաստանի հյուսիս-արևմտյան նահանգներում այս ընդակերը տարեկան տալիս է 9-10 սերունդ **(Նկար /հավելված):**

Վնասատուն կարող է տարածվել լոբազգիների վարակված սերմերով:

ԼՈՐՈՒ ՀՆԴԱԿԱՆ ԸՆԴԱԿԵՐ

Callosobruchus phaseoli Gyll.

Տարածված է Ֆրանսիայում, Իտալիայում, Հնդկաստանում, Մյանմայում, Ֆիլիպիններում, Նիկարագուայում, Հոնդուրասում, Բոլիվիայում, Բրազիլիայում, Չիլիում, Հավայան կղզիներում:

Վնասում է պորտիկին, վիկին, ոլոռին, հնդկաոլոռին, գլիցինիային, լոբուն, սիսեռին, ինչպես դաշտում, այնպես և պահեստներում:

Բզեզները փոքր-ինչ խոշոր են չինական ընդակերից, սև, փայլուն են, առաջնամեջքը և վերնաթևերը՝ կարմրավուն: Առաջնամեջքը կոնուսաձև է, բավականին խիտ խավավորված: Մեկ վերնաթևի լայնությունը համարյա 3 անգամ փոքր է երկարությունից:

Ձվի երկարությունը 0,8 մմ է, լայնությունը մինչև 5 մմ, գույնը՝ սպիտակ կաթնավուն:

Թրթուրը սպիտակավուն է, աղեղնաձև կորացած, միջև 5 մմ երկարությամբ: Հարսնյակը սպիտակավուն է, մինչև 3 մմ երկարությամբ:

Հնդկական լոբու ընդակերի կենսակերպը նման է չինական և չորսբձանի ընդակերների կենսակերպին: Բրազիլիայում և Հավայան կղզիներում, այս տեսակի զարգացման տևողությունը 27°C ջերմության պայմաններում շարունակվում է 67, 30°C ջերմության դեպքում՝

27 օր: Եվրոպայում կարող է բազմանալ պահեստներում: Էզր ձվերը դնում է մեկական կամ 3-6 հատ կույտերով՝ սերմերի վրա: Առաջին սերնդում, մեկ սերմում զարգանում է 4-5 բզեզ, իսկ կրկնակի վարակման դեպքում մինչև 14 բզեզ: Հարսնյակից դուրս եկած բզեզներն անմիջապես զուգավորվում են և նույն օրը սկսում են ձվադրել (**Նկար /հավելված**):

Այս վնասատուն կարող է տարածվել լոբազգիների վարակված սերմերով:

ԲՐԱԶԻԼԱԿԱՆ ԸՆԴԱԿԵՐ

Zabrotes subfasciatus Boh.

Տարածված է Ավստրիայում, Անգլիայում, Բելգիայում, Հունգարիայում, Գերմանիայում, Հունաստանում, Հոլանդիայում, Իտալիայում, Իսպանիայում, Շվեդիայում, Պորտուգալիայում, Շվեյցարիայում, Ջնդկաստանում, Իրաքում, Իրանում, Չինաստանում, Վիետնամում, Մալազիայում, Ալժիրում, Անգոլայում, Կոտ Դիվուարում, Բոթսվանայում, Բուրունդիում, Բուրկինա-Ֆասոյում, Գանայում, Ջիբուտիում, Չադում, Կամերունում, Քենիայում, Կոնգոյում, Լիբիայում, Մալիում, Մոզամբիկում, Նիգերիայում, Սենեգալում, Սոմալիում, Սուդանում, Տանզանիայում, Տոգոյում, Եթովպիայում, Հարավաֆրիկյան Հանրապետությունում, ԱՄՆ-ում, Մեքսիկայում, Արգենտինայում, Բրազիլիայում, Բոլիվիայում, Վենեսուելայում, Կոլումբիայում, Պարագվայում, Պերուում, Ուրուգվայում, Չիլիում, Նոր Չեխոսլովակիայում: Վնասում է լոբուն, սիսեռին, ոսպին, պորտիկին, բակլային, գլեղիչային, հնդկառլոռին, ինչպես դաշտում, այնպես և պահեստում, եվրոպական երկրներում հիմնականում ամբարներում: Բզեզները հիմնականում սև գույնի են, սև կամ մոխրասպիտակավուն թավոտությամբ: Երկու սեռի մոտ էլ բեղիկները թեթևակի սղոցածն են, արուններին ավելի արտահայտված: Չնայած առաջնամեջքի և վերնաթևերի գույնը հիմնականում սև է, սրանց երանգավորումը շատ փոփոխական է երկու տարբեր սեռերի մոտ: Դա կախված է խավոտությունից, որը բաղկացած է սպիտակ, մոխրավուն, դեղին, դեղնականաչավուն գորշ և մուգ գորշավուն բծերից: Ոտքերը կարճ են, սև մոխրավուն խավավորված: Արունների երկարությունը 1,6- 2,6, Էգերինը՝ 1,75-3 մմ է:

Ձուն լայն ձվաձև է, համարյա կլորավուն, ներքևից տափակ, վերևից ուժեղ ուռուցիկ, թաղանթը թափանցիկ է, երկարությունը 0,45-0,47 մմ, լայնությունը՝ 0,4 մմ:

Առաջին հասակի թրթուրը սպիտակավուն է, բաց կրեմագույն գլխով: Հասակավորի մարմնի ընդհանուր ձևը և գունավորումը նման է մյուս բոլոր ընդակերների թրթուրներին: Հարսնյակը սպիտակավուն ձվաձև է, փորի հետին ծայրը կլորավուն (**Նկար /հավելված**):

Բզեզները ձվադրում են բացված ունդերի հատիկների մակերեսին: Մեկ էգը դնում է 20-80 ձու: Ձվերը գեղձագատուկով ամրացնում են հատիկի մակերեսին: Ձվից դուրս եկած թրթուրը զուրկ է ոտքերից, անմիջապես կրծում և մտնում է հատիկի մեջ, որտեղ ընթանում է վնասատուի ցիկլի լրիվ զարգացումը: Այս տեսակի զարգացման ստորին շեմը 18°C է, վերինը՝ 25-32°C: Բարենպաստ ջերմության պայմաններում սաղմի զարգացումը տևում է 5-11, թրթուրինը՝ 17, հարսնյակ փուլինը՝ 5-7 օր: Այս ընդակերի լրիվ ցիկլի զարգացումը՝ ձվից մինչև բզեզ՝ 25-34°C ջերմության պայմաններում ընթանում է 38, 25-28°C-ի դեպքում՝ 26 օրում և 31°C-ի դեպքում՝ 21-22 օրում: Մեկ սերնդի զարգացումը 18-20°C ջերմության պայմաններում տևում է 2-ից 4 ամիս: Բրազիլական ընդակերի վտանգավորությունը նրանում է, որ նա շատ լավ բազմանում է պահեստներում, տալով մեկ սերունդը մյուսի հետևից:

Այս վնասատուն կարող է տարածվել լոբազգիների վարակված սերմերով:

ՈՆՈՌԻ ԵԳԻՊՏԱԿԱՆ ԸՆԴԱԿԵՐ

Bruchidiws incarnatus Boh

Այս տեսակը տարածված է Իսպանիայում, Պորտուգալիայում, Ֆրանսիայում, Եգիպտոսում, Թունիսում, Կանարյան կղզիներում:

Վնասում է վիկին, ոլոռին, հնդկալոռին, բակլային, սիսեռին, ոսպին, ինչպես դաշտում, այնպես և պահեստներում: Բզեզը փոքրինչ երկարավուն է, ձվաձև, սև, բեղիկները և ոտքերը կարմրադեղնավուն են: Գլուխը պատված է ավելի երկար և բաց գույնի մազմուկներով: Վերնաթևերը երկարավուն քառանկյուն են:

Ձվի երկարությունը 0,42-0,45 մմ է, լայնությունը՝ 0,38 մմ, համարյա կլորավուն՝ ներքևից ավելի տափակ, վերևից ուռուցիկ, խորիոնը թափանցիկ է:

Առաջին հասակի թրթուրի գլուխը բաց դեղնավուն է, բերանի մասերը բաց դարչնագույն, հասունը կաթնագույն է, առանց ոտքերի:

Հարսնյակը սպիտակավուն ձվաձև է (**Նկար /հավելված**):

Ոլոռի եգիպտական ընդակերը ձվադրում է ունդերի մակերեսին: Մեկ պտղի վրա դնում է մինչև 4 ձու, որոնց ամրացնում է սեռական գեղձերի կողմից արտազատված գեղձազատուկով: Թրթուրի զարգացումը, ընդհուպ մինչև սերմից բզեզի դուրս գալն ընթանում է մեկ սերմի մեջ: Թրթուրն ուտում է սերմի միջուկը, թողնելով անվնաս միայն թաղանթը: Մինչև հարսնյակավորվելը, թրթուրը մոտենում է սերմի մակերեսային շերտին, որը հեշտացնում է հետագայում բզեզի դուրս գալուն: Դուրս եկած բզեզներն առաջին օրերին զուգավորվում են և ձվադրում: Մեկ սերնդի զարգացման տևողությունը կախված է միջավայրի ջերմությունից: Այսպես, 27-30 °C ջերմության պայմաններում վնասատուի զարգացումը շարունակվում է մինչև 35, 24° C-ի դեպքում՝ 59 օր է, իսկ 18°C ջերմության պայմաններում մինչև 4 ամիս:

Այս վնասատուն կարող է տարածվել լոբազգիների վարակված սերմերով:

ՀՍՏԻԿԱՅԻՆ ՏՐՈԳՈՂԵՄԱ

Trogoderma granarium Ev.

Տարածված է Ավստրիայում, Մեծ Բրիտանիայում, Հունաստանում, Իսպանիայում, Շվեյցարիայում, Աֆղանստանում, Բանգլադեշում, Մյանմայում, Իրաքում, Իրանում, Իսրայելում, Հնդկաստանում, Եմենում, Պակիստանում, Սաուդյան Արաբիայում, Թայվանում, Լիբանանում, Սիրիայում, Թուրքիայում, Ղազախստանում, Ալժիրում, Բուրկինա-Ֆասոյում, Եգիպտոսում, Չամբիայում, Չիմբաբվեում, Լիվիայում, Մալիում, Մավրիտանիայում, Մարոկոյում, Նիգերում, Նիգերիայում, Սենեգալում, Սոմալիում, Սուդանում, Թունիսում, Ուրուգվայում, Վենեսուելայում, Նոր Չելանդիայում:

Այս վնասատուն բազմակեր է, վնասում է ցորենի հատիկներին, գարուն, վարսակին, աշորային, եգիպտացորենին, կորեկին, սորգոյին, բրնձին, սոյային, բամբակենու սերմերին, վուշին, հատիկաընդեղավորներին, ինչպես նաև ալյուրին, ձավարին, թեփին, մակարոնին, համակցված կերերին, քուսպին, գարու ածիկին:

Բզեզի երկարությունը 1,7-3 մմ է, լայնությունը 0,9-1,7 մմ: Արուններն Էգերից փոքր են: Բզեզի մարմինը քիչ ուռուցիկ է, բաց կարմրադարչնագույն, փայլուն: Գլուխը և առաջնամեջքը երբեմն ավելի մուգ է՝ դարչնագույնից մինչև սև, իսկ բեղիկներն ավելի բաց գույնի են: Մեջքի մակերեսը ծածկված է ուղիղ, նուրբ դարչնագույն կամ մոխրագույն մազմզուկներով:

Ձուև երկարավուն ձվաձև է, մի ծայրը կլորավուն, մյուսն ավելի սրված՝ մի քանի փշաձև ելուստներով, 0,7 մմ երկարությամբ և 0,2մմ լայնությամբ: Նոր դրված ձուև կաթնասպիտակավուն է, սաղմի զարգացման հետ զուգահեռ այն ընդունում է բաց դեղնավուն գույն (**Նկար /հավելված**):

Թրթուրը դեղնագորշավուն է, մարմնի պոչի ծայրը վեջանում է տարբեր երկարության մազմզուկներից կազմված վրձինով, որի երկարությունը չի գերազանցում մարմնի նախորդ երեք, հազվադեպ չորս հատվածների երկարությանը: Հասուն թրթուրի երկարությունը 3-4 մմ է, լայնությունը՝ մոտ 1,6 մմ:

Հարսնյակը բաց դեղնավուն է: Արունների հարսնյակն ավելի փոքր է, նրա երկարությունը 3-5 մմ է, էգինը՝ 5մմ: Հարսնյակի կրծքի և փորի հատվածների վերին կողմը պատված է շեկ, երկար, խիտ մազմզուկներով, գլխամասում այդ մազմզուկներն առաջացնում են կոնաձև փունջ:

Բզեզները չեն թռչում, ապրում են մինչև 10 օր: Վնասում են թրթուրները: Չուգավորումից հետո 30°C ջերմության պայմաններում էգերը դնում են միջին հաշվով 65 ձու, իսկ 32°C ջերմության դեպքում՝ 126 ձու: Դրված ձվերի 94%-ից դուրս են գալիս թրթուրները: Ձվի զարգացումն ընթանում է 5-16 օրում, թրթուրինը՝ 26, իսկ հարսնյակինը՝ 23 օրում: Թրթուրները մաշկափոխվում են 7-8 անգամ: Այս վնասատուն կարող է գոյատևել ջերմության և խոնավության զգալի տատանումների պայմաններում: Այսպես, նրա զարգացումը ձվից մինչև հասուն փուլը 21°C ջերմության պայմաններում ընթանում է 220 օրում, իսկ 34-35°C ջերմության դեպքում՝ 26 օրում: Վնասատուի զարգացումը հիմնականում ընթանում է մայիսից մինչև սեպտեմբեր ընկած ժամանակահատվածում: Մեկ տարվա ընթացքում տալիս է 1-4 սերունդ: Հատիկային տրոգոդերմայի վնասն առանձնապես ուժեղ է արտահայտվում բարձր ջերմության և օդի ցածր հարաբերական խոնավության պայմաններում: Բարենպաստ պայմաններում վնասատուի աճի տեմպը խիստ արագանում է, իսկ վնասակարությունն ուժեղանում է: Նման դեպքում նա կարող է վնասել պահպանվող հատիկների մինչև 20%-ը: Վնասատուն կարող է երկար ժամանակ չսնվել, որը նրա բնորոշ առանձնահատկություններից մեկն է: Ցածր և բարձր ջերմաստիճանների նկատմամբ թրթուրներն ավելի դիմացկուն են, քան հարսնյակներինը: Թրթուրների և հարսնյակների մահացության բարձր տոկոս (95) 50% օդի հարաբերական խոնավության և 47,7°C ջերմության պայմաններում դիտվում է 7-16 ժամում, իսկ 55°C ջերմության դեպքում՝ 8 րոպեում:

Չնայած, որ նա ունի արևադարձային ծագում, թրթուրները համեմատաբար ցրտադիմացկուն են: Նրանք ցածր ջերմության (-21°C) պայմաններում կենդանի են մնում 4 ժամ, իսկ օդի ջերմության $3-8^{\circ}\text{C}$ -ից մինչև $8,8^{\circ}\text{C}$ ամենօրյա տատանումների դեպքում՝ 51 օր:

Հատիկային տրոգոդերման կարող է տարածվել հացահատիկի, սերմերի, հացամթերքի, փոխադրամիջոցների և տարայի միջոցով:

ԼԱՅՆԱԿՆԵԻԹ ԱՄԲԱՐԱՅԻՆ ԵՐԿԱՐԱԿՆԵԻԹ* *Caulophilus latinasus Say.

Այս վնասատուն տարածված է Բելգիայում, Գերմանիայում, Ֆինլանդիայում, Մարոկկոյում, Մեդեա կղզում, Մեքսիկայում, ԱՄՆ-ում, Գվատեմալայում, Կուբայում, Պուերտո-Ռիկոյում, ճամայկայում:

Այս երկարակնճիթը բազմակեր է, վնասում է ցորենի, գարու, սիսեռի, թուրքական ոլոռի, եգիպտացորենի սերմերին, շագանակին, կաղինին, թզենու չորացած պտուղներին, կոճապղպեղի չոր արմատներին, կոճղարմատներին, կոլոկազիայի և չայոտայի պալարներին, ճարճատուկին: Վնասում է դաշտային պայմաններում և պահեստներում:

Բզեզի երկարությունը 3-4 մմ է: Մարմինը երկարավուն է, համարյա գլանաձև, կարմրագորշավուն, հաճախ սև թույլ փայլով: Առաջնամեջքի երկարությունը և լայնությունը հավասար են: Վերնաթևերը զագաթում կլորացած են, երկու անգամ ավելի երկար առաջնամեջքից (**Նկար /հավելված**):

Նոր դրված ձուն թափանցիկ է, սպիտակ, հետագայում դառնում է թույլ դեղնավուն, երկարությունը 0,4-0,5 մմ է:

Թրթուրը սպիտակ է կամ քիչ դեղնավուն, երկարությունը 2,5-3 մմ է: Մարմինը թեթևակի մանգաղաձև է, կնճռոտ, ծածկված նոսր, բավականին երկարավուն մազմզուկներով, անոտ է: Գլուխը բաց դեղնավուն է կամ ծղոտադեղին:

Հարսնյակը սկզբում սպիտակ է, այնուհետև ստանում է թույլ դեղնավուն երանգ, երկարությունը 2,8-3 մմ է, լայնությունը 1,3 մմ:

Եգ բզեզը սերմերի կամ այլ սննդարար միջավայրի վրա կրծելով անցք է բացում և այնտեղ ձու է դնում, ծածկելով այն կարծրացնող արտազատուկով: Մեկ էգը դնում է 200-300 ձու: Ձվադրումից 4-14 օր հետո, կախված ջերմության և խոնավության պայմաններից, դուրս է գալիս թրթուրը, որն իր զարգացման ընթացքում սնվում է սննդարար միջավայրի ներքին պարունակությամբ: Հարսնյակավո-

րումը տեղի է ունենում վնասված հումքի մեջ: Հարսնյակ փուլը բարենպաստ պայմաններում տևում է 5 օր: Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների հարավում մեկ սերնդի զարգացումը տևում է մոտ մեկ ամիս: Այս երկարակնճիթը Հարավային Կովկաս թափանցելու դեպքում տարեկան կարող է տալ 4-5 սերունդ: Բզեզները չափազանց դիմացկուն են քաղցի նկատմամբ, $16,6^{\circ}\text{C}$ ջերմության պայմաններում կարող են առանց սննդի իրենց գոյությունը պահպանել մինչև 55 օր:

Այս վնասատուն կարող է տարածվել զարգացման բոլոր փուլերում՝ սերմերի, պտուղների և վնասված պարենամթերքի միջոցով:

ԿԱՐԱՆՏԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՊԱՅՔԱՐԻ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐԸ

Հացահատիկային և լոբազգի մշակաբույսերի սերմերի, հացամթերքի ներմուծումն արտասահմանյան այն երկրներից, որտեղ տարածված են հատիկային տրոգոդերման և լայնակնճիթ ամբարային երկարակնճիթը, ինչպես նաև լոբազգի մշակաբույսերի սերմերի ներմուծումն այն պետություններից, որտեղ տարածված են չինական, քառաբիծ, գետնանուշի, ասիական բազմակեր, հնդկական լոբու, բրազիլական, ոլոռի եգիպտական ընդակերները, թույլատվում է միայն Հայաստանի Հանրապետության բույսերի կարանտինի պետական ծառայության համաձայնությամբ և արտահանող երկրի կողմից տրված բուսասանիտարական հավաստագրի առկայությունը, որը հաստատում է բեռում նշված վնասատուների բոլոր փուլերում կենդանի անհատների բացակայությունը:

Հացահատիկայի և լոբազգի մշակաբույսերի սերմերի գնումը՝ բզեզների, ձվադրության և վնասված հատիկներ հայտնաբերելու նպատակով:

Վնասատուների կենդանի անհատներ հայտնաբերելիս կատարել բեռների գազաջուր՝ բրոմ մեթիլոլ կամ ֆոստոքսինով: Վարակված սերմերը վնասագերծելուց հետո դրանց օգտագործել տեխնիկական նպատակով այն շրջաններում, որտեղ էկոլոգիական պայմանները բացառում են վնասատուի տվյալ տեսակի կլիմայավարժվելու հնարավորությունը:

ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՀՆԴԱԿԱՆ ՄՐԻԿ

Tilletia indica Mitra

Այս հիվանդությունը տարածված է Աֆղանստանում, Հնդկաստանում, Իրաքում, Նեպալում, Պակիստանում, Մեքսիկայում:

Հիվանդության հարուցիչը վարակում է ցորենին ու աշորային:

Հասուն տելիոսպորները կարմրադարչնավունից կամ մուգ դարչնավունից մինչև համարյա սև գույնի են, գնդաձև կամ ձվաձև, հաստ ցանցավոր թաղանթով, որը շրջապատված է բարակ անգույն դոնդողանման մեմբրանով: Սպորի տրամագիծը 22-47 մկմ է, հազվադեպ՝ մինչև 55 մկմ: Ոչ հասուն սպորները փոքր չափերի են, հարթ, բաց դարչնագույն թաղանթով, որը հասունացման ժամանակ վերանում է: Հարուցիչի հասուն սպորների հետ միասին հանդիպում են մեծ քանակությամբ դեղնավուն կամ համարյա անգույն կլորավուն կամ անկյունավոր բջիջները, որոնք ավելի փոքր չափերի են, քան հասունները:

Հնդկական մրիկը ախտանիշներով փոքր-ինչ տարբերվում է մրիկի մյուս տեսակներից: Այսպես, հնդկական մրիկի հարուցիչով ցորենի հատիկի վարակվելու դեպքում քայքայվում է հատիկի ամբողջ էնդոսպերմը, բացառությամբ արտաքին թաղանթի: Վարակված բույսի մոտ հիվանդությունն արտահայտվում է ոչ բոլոր հասկերի վրա, միայն այն հասկի վրա, որը վարակվել է: Ընդ որում այդ հասկի ոչ բոլոր հատիկներն են վարակվում: Մեծամասամբ վարակվում է սաղմը կամ հատիկի ակոսիկը: Հատիկի վարակման դեպքում սաղմը չի քայքայվում և սերմը, երբեմն տալիս է նորմալ ծիլ: Դաշտային պայմաններում հիվանդությունը կարելի է հայտնաբերել միայն հասունացման ժամանակ, երբ հասկիկները բացվում են և մրիկով հիվանդ հատիկները դառնում են տեսանելի: Մինչև բերքահավաքը, վարակված հատիկները մասամբ կամ ամբողջովին ընկնում են հողի մեջ: Այս հիվանդության հարուցիչի սպորները, ի տարբերություն մյուս տեսակ մրիկասնկերի ծլում են երկարատև հանգստի շրջան անցնելուց հետո և կարող են պահպանվել հողում մինչև 7 ամիս, իսկ վարակված հատիկների վրա, հողից դուրս, մինչև 4 տարի:

Տելիոսպորները հողում ծլում են ցորենի ծաղկման շրջանում՝ 15-25⁰ C ջերմության պայմաններում, առաջացնելով նախասնկամարմին մանգաղաձև բազիդիոսպորների հետ: Սպորները տե-

ղափոխվում են ցորենի հասկի վրա քամու, անձրևի կաթիլների միջոցով և հանդիսանում են վարակի սկզբնական աղբյուր: Հարուցչի առաջացած ծիլերն ուղղվում են դեպի հասկիկների թեփուկների բաց հերձանքները: Սևիկի հիֆերն աճում են հասկիկների, ծաղկային թեփուկների և ծաղկափթթության առանցքի մեջ և թափանցում սաղմի հիմքը, առաջացնելով սերմերի վարակ: Հասկիկների վարակման համար ամենաբարենպաստ պայմանները ծաղկման շրջանում 8-23⁰ C ջերմությունն է, 70% օդի հարաբերական խոնավությունն ու դրան հաջորդող կարճատև անձրևները և ամպամած եղանակը (**Նկար /հավելված**):

Ցորենն առավել ուժեղ է վարակվում այս հիվանդությամբ օրգանական նյութերով լավ պարարտացված, ոռոգվող դաշտերում: Անջրդի հողակտորներում ցորենը թույլ է վարակվում:

Այս հիվանդությունը կարող է տարածվել ցորենի վարակված սերմերի միջոցով:

ԵԳԻՊՏԱՑՈՐԵՆԻ ԴԻՊԼՈԴԻՈԶ

Diplodia zeae (Schw.) Lev.

Եգիպտացորենի դիպլոդիոզը (չոր փտում) տարածված է Գերմանիայում, Իտալիայում, Ռումինիայում, Նախկին ԽՍՀՄ-ում, Ֆրանսիայում, Ճապոնիայում, Կոնգոյում, Քենիայում, Մոզամբիկում, Սոմալիում, Հարավային Ռոդեզիայում, Կանադայում, ԱՄՆ-ում, Արգենտինայում, Բրազիլիայում, Վենեսուելայում, Գվատեմալայում, Ավստրալիայում: Այս հիվանդության հարուցիչը վարակում է միայն եգիպտացորենին: Դիպլոդիոզի հարուցիչը բնորոշվում է կլորավուն, թեթևակի տանձաձև պիկնիդների ներկայությամբ: Պիկնիդներն ունեն մուգ թաղանթ և կլորավուն, երկարավուն անցք սպորների դուրս գալու համար: Պիկնիդների մեջ ձևավորվում են մեծ քանակությամբ երկու, հազվադեպ երեք բջջանի մուգ դարչնավուն էլիպսաձև կամ գլանաձև, ուղիղ կամ թեթևակի կլորացած բույթ ծայրերով՝ 13-33 μ երկարությամբ և 3-7 μ լայնությամբ: Սևիկի սպորներ սնկամարմինը հյուսվածքներում տարածվում է սկզբնական վարակի տեղից համեմատաբար ոչ մեծ տարածություն: Սպորների ծլումը և միցելիումի զարգացումը կարող է ընթանալ մոտ 10-15⁰ C ջերմության պայմաններում: Հիվանդության հարուցիչի զարգացման ամենաբարենպաստ ջերմությունը՝ 20-30⁰C է (**Նկար /հավելված**):

Հիվանդության հարուցիչը վարակում է եգիպտացորենի կողերին, ցողունին, տերևներին և արմատներին: Հատկապես վարակն

ուժեղ է արտահայտվում հատիկների և կողրերի վրա: Դիպլոդիոզի առաջին նշանները նկատվում են ծիլերի վրա: Վարակված բույսերի աճը դանդաղում է և ցողունի հիմքի մասը գորշանում: Երիտասարդ բույսերն ուժեղ վարակի դեպքում չորանում են: Վարակված տերևների, հիմնականում հակառակ երեսին, նկատվում են անկանոն ձևի բծեր, որոնք հետագայում ձուլվելով առաջացնում են մեռած հյուսվածքների հատվածներ, մինչև 5սմ երկարությամբ և 1սմ լայնությամբ: Վարակված հատիկների վրա ձևավորվում են շատ պիկնիդներ սև կետերի տեսքով: Ցողունի վրա հիվանդությունը զարգանում է հիմնականում մինչհանգույցներում: Վարակված մասերն ընդունում են դարչնավուն երանգ, որոնց վրա հետագայում զարգանում են բավարար քանակությամբ հարուցիչի պիկնիդներ: Ուժեղ վարակված ցողունները կոտրվում են: Հիվանդության վնասակար ազդեցությունը հատկապես ուժեղ է արտահայտվում կողրերի վրա: Եթե վարակը տեղի է ունենում կողրերի զարգացման վաղ շրջանում, ապա այդպիսի կողրերը լրիվ չորանում են, եթե ընթանում է փոքր-ինչ ուշ, ապա հիվանդ կողրերի հատիկների արանքում առաջանում է բամբակի նման մոխրասպիտակավուն խիտ սնկամարմնի ծածկ: Վեգետացիայի վերջում կողրերի վարակվելու դեպքում, հիվանդության արտաքին նշաններ կարող են չլինել և դիպլոդիոզ կարելի է հայտնաբերել միայն կողրերը ջարդելու կամ հատիկները հեռացնելու միջոցով: Նման դեպքերում, սնկամարմինը լինում է միայն կողրերի կոթունի վրա: Հիվանդությունը սովորաբար սկսվում է կողրերի հիմքից և վարակի զարգացման հետ զուգահեռ աստիճանաբար տարածվում է դեպի գագաթը, ընդգրկելով բոլոր հատիկները: Վարակված հատիկներն ունենում են փայլատ թաղանթ՝ մոխրավուն կամ դարչնավուն գույնի: Հատիկի սաղմային մասում առաջանում են հարուցիչի պիկնիդներ: Դա այսպես կոչված վարակի գաղտնի ձևն է, երբ սնկամարմինը կամ պիկնիդները գտնվում են թաղանթի տակ: Գաղտնի վարակը կարելի է որոշել արտաքին տեսքով: Վարակված հատիկները փոքր-ինչ ձևափոխված և չմշակված են լինում:

Եգիպտացորենն, ինչպես դաշտային պայմաններում, այնպես և պահեստներում՝ պահպանման ընթացքում կարող է վարակվել ևս երկու տեսակ սնկային հիվանդություններով: Դրանք են՝ *Diplodia macrospora* Earl. և *D. frumenti* E. et Ev (**Նկար /հավելված**):

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում, դիպլոդիոզ հիվանդության ուժեղ զարգացում նկատվում է եգիպտացորենի մշակության խոնավ շրջաններում: Վրաստանում եգիպտացորենի դիպլոդիոզն առավել տարածված է արևմտյան շրջաններում:

Այս հիվանդությունը կարող է տարածվել եգիպտացորենի վարակված սերմերի, հողում պահպանված եգիպտացորենի բուսական մնացորդների, ինչպես նաև քամու, անձրևի կաթիլների և միջատների միջոցով:

ԵԳԻՊՏԱՑՈՐԵՆԻ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ՅԵԼՍԻՆՏՈՍՊՈՐԻՈՅ

Drechslera maydis (Niskado) Subran.

Եգիպտացորենի հարավային հելմինտոսպորիոզը (այսպես կոչված S ռասան) տարածված է Մեքսիկայում, Կանադայում, Արգենտինայում, Հնդկաստանում, Չինաստանում, Ճապոնիայում, Թաիլանդում, Իտալիայում, Ֆրանսիայում, Հունաստանում, Բուլղարիայում, Նիգերիայում, Գանայում, Ավստրալիայում: Հիվանդության հարուցիչը վարակում է եգիպտացորենին և սորգոյին:

Կոնիդիաներն իլիկաձև են, ծայրերում՝ աստիճանաբար նեղացող, բաց ձիթապտղի գույնի, ոսկեդեղնավունից մինչև գորշավուն՝ 2-15 միջնորմերով, 30,6-140,2 x 10,2-21,7 մկմ մեծությամբ (**Նկար /հավելված**):

Եգիպտացորենի դիմացկուն հիբրիդներին այս հիվանդության հարուցիչը վարակում է տերևներին, առաջացնելով նեղ իլիկաձև, երբեմն զուգահեռ եզրերով, դարչնագույն կամ մոխրաշիկավուն, սահմանափակված նեղ մուգ եզրագծով, փոքր՝ 0.2-2սմ երկարությամբ և 0.8սմ լայնությամբ բծեր, ծածկված նուրբ քիչ նկատելի սպորների բարակ փառով: Հիվանդության նկատմամբ վարակունակ սորոտերի մոտ տերևների վրա առաջանում են իլիկաձև դարչնավուն բծեր 3սմ երկարությամբ և 1.2սմ լայնությամբ, որոնք սկզբում շրջապատված են լինում քլորոտիկ գոտով, այնուհետև մուգ անորոշ եզրագծով՝ քլորոտիկ շերտով, արտաքին մասում ծածկված սևիկ կոնիդիակիրների և կոնիդիաների նուրբ բարակ փառով: Նրման բծեր առաջանում են նաև տերևածոցերում: Ուժեղ վարակված տերևները վաղաժամ չորանում են: Հատիկների վրա սկզբում հանդես է գալիս նուրբ դեղնադարչնագույն բարակ փառ, որն աստիճանաբար մգանում է և վարակի օջախի կենտրոնում դառնում է համարյա սև: Նույնպիսի սև շերտ առաջանում է նաև կողրի հատիկները ծածկող թաղանթի վրա: Խոնավ եղանակներին վարակված հատիկները փտում են, չորային պայմաններում՝ մոմփանում:

Վարակի սկզբնական աղբյուր են հանդիսանում վարակված սերմերը, ինչպես նաև բուսական մնացորդներում պահպանված

սևկամարմինը և կոնիդիաները: Հիվանդության հարուցիչը զարգանում է 15-30°C ջերմության պայմաններում: Պարտադիր պայման է հարուցիչի համար օդի բարձր հարաբերական խոնավությունը (97% և ավելի): Հարուցիչը կարող է պահպանել իր կենսունակությունը բուսական մնացորդներում մինչև 2, իսկ սերմերում մինչև 5 և ավելի տարի: Այս հիվանդությունը կարող է տարածվել եգիպտացորենի վարակված սերմերի միջոցով:

ԵԳԻՊՏԱՑՈՐԵՆԻ ԲԱԿՏԵՐԻԱԼ ԹԱՌԱՍՈՒՄ (ՎԻԼՏ) ***Ervinia stewartii (Smith) Dye***

Տարածված է Իտալիայում, Չինաստանում, Մալագիայում, Թաիլանդում, Վիետնամում, Հյուսիսային և Կետրոնական Ամերիկայում, Կոստա-Ռիկայում, Պուերտո-Ռիկոյում, Բրազիլիայում, Պերուում:

Բակտերիալ թառամումը հիմնականում վարակում է եգիպտացորենին:

Այս հիվանդության հարուցիչը դեղին, անշարժ, սպոր չառաջացող ձողիկ է՝ 0,4-0,7x0,9-2 մկմ մեծությամբ: Հանդիպում են միայնակ բջիջներ և կարճ շղթայիկներ:

Բակտերիալ թառամումն անոթային բակտերիոզ է: Առաջին հերթին վարակում է բույսի անոթատար համակարգը, սակայն ավելի ուշ փուլում քայքայում է նաև պարենքիմի հյուսվածքները: Հիվանդությունը սկսվում է բույսի ստորին տերևների վրա երկայնական բծերի հանդես գալով: Բծերը սկզբում բաց կանաչավուն են, ապա դեղնավուն: Սրանք արագ տարածվում են ջրերով և առաջացնում շերտեր տե

րևի երկայնությամբ: Տերևի և ցողունի վրա առաջացած բծերից դուրս է գալիս բակտերիաների զանգված պարունակող էքսուդատ՝ փոքր կաթիլների տեսքով: Այս երևույթը բակտերիալ թառամման առավել բնորոշ հատկանիշ է: Ցողունի ցածրի տերևներից անոթատար համակարգի միջոցով վարակը տեղափոխվում է դեպի վերին տերևները, և ապա ամբողջ բույսի մեջ: Դաշտային պայմաններում դա բերում է հուրանների (արական ծաղիկներ) թափվելուն: Եգիպտացորենի ուժեղ վարակի դեպքում, զարգացման վաղ շրջանում, թառամում են կամ դառնում են զաճած և չեն պտղաբերում: Հետազոտությունների համաձայն եգիպտացորենի բույսերը չորանում են ոչ միայն բակտերիաները բույսի անոթատար համակարգի խցանման և դրա հետ կապված սննդարար և ջրային ռեժիմների խախտման,

այլև հիվանդության հարուցչի արտազատված բակտերիալ թույլի ազդեցության հետևանքով (**Նկար /հավելված**): Այս հիվանդությունը կարող է տարածվել եգիպտացորենի վարակված սերմերի միջոցով:

Ցորենի դեղին (Լորձնոճ) բակտերիոզ ***Clavibacter tritici (Carison and Vidaver) Davis***

Առաջին անգամ այս հիվանդությունը նկարագրվել է 1917 թ. Հնդկաստանում: Ներկայումս տարածված է Հնդկաստանում, Իրաքում, Չինաստանում, Եգիպտոսում, Եթովպիայում, Կիպրոսում, Ավստրալիայում:

Այս հիվանդության հարուցիչը վարակում է միայն ցորենին: Ցորենի դեղին (լորձնոճ) բակտերիոզը շարժուն ոչ սպորակիր ձողիկ է՝ 0,8x2,4-3,2 մկմ մեծությամբ, ունի մեկ բևեռային մտրակ: Ազարի վրա գաղութներն աստիճանաբար դառնում են նարնջագույն: Այս բակտերիայի զարգացման համար ամենաբարենպաստ ջերմաստիճանը 20-30⁰C-ն է (**Նկար /հավելված**):

Հիվանդության առաջին նշանները ցորենի տերևների վրա արտահայտվում են սպիտակ կամ դեղնավուն շերտերի տեսքով: Այնուհետև առաջանում են անկանոն ձևի, վառ դեղնավուն, բակտերիալ լորձուկներով պատված հասկեր: Չոր եղանակներին, բակտերիալ լորձուկները չորանում է, ամրանում և դառնում է փխրուն դեղին փոշու բարակ շերտ: Օդի բարձր խոնավության պայմաններում այնքան շատ լորձուկ է արտազատվում, որ կաթկթում է հիվանդ բույսի վրայից: Ուժեղ վարակի դեպքում հասկերը ծմբովում են, սերմեր չեն կազմակերպվում: Այս հիվանդության հարուցիչը հանդես է գալիս ցորենի նեմատոդի պատճառած վնասից առաջացած հելմինտոզի հետ: Հիվանդության ախտանիշները տարբեր են, ցորենի նեմատոդով վարակվելու դեպքում, տերևները ոլորվում են, հիվանդ հասկերի վրա հատիկների մի մասը զարգանում է նորմալ, իսկ մյուս մասի հատիկներում առաջանում են գալեր, որոնք պարունակում են ցորենի նեմատոդի ձևեր: Ցորենի նեմատոդով վարակված հասկերի վրա լորձուկը չի առաջանում:

Բացի ցորենի դեղին բակտերիոզից հայտնի են նաև հացազգիների ուրիշ բակտերիալ հիվանդություններ, որոնք իրենց արտաքին նշաններով նման են դեղին բակտերիոզին: Այդ հիվանդություններին են դասվում ոգնախոտի դեղին հիվանդությունը, սեզի դեղին

լորձնոտ հիվանդությունը, *Corynebacterium iranicum* sp. nov. բակտերիալ հիվանդությունը, որը տարածված է Իրանում:

Ցորենի դեղին (լորձնոտ) բակտերիոզի տարածման հիմնական աղբյուր են հանդիսանում վարակված սերմերը և ցորենի նեմատոդի գալերը: Ցորենի նեմատոդի գալերում, դեղին բակտերիոզի հարուցչի կենսունակության պահպանման համար կան անհրաժեշտ նպաստավոր պայմաններ: Ցորենի նեմատոդի գալերի մեջ դեղին բակտերիոզի հարուցիչը կարող է իր կենսունակությունը և վիրուլենտությունը պահպանել 3-5 տարի:

Կարանտին միջոցառումներ

Ցորենի հնդկական մրիկի, եգիպտացորենի դիպլոդիոզի, եգիպտացորենի հարավային հելմինտոսպորիոզի, եգիպտացորենի բակտերիալ թառամման (վիլտ), ցորենի դեղին (լորձնոտ) բակտերիոզի հարուցիչների ներմուծումն արտասահմանյան երկրներից սերմերի ստացման ժամանակ կանխարգելու համար, անցկացնել կարանտին զննում և լաբորատոր փորձաքննություն:

Վարակված սերմեր հայտնաբերելու դեպքում խմբաքանակը ենթակա է հետ վերադարձման:

Գրականության ցանկ

1. Ա.Յ.Առաքելյան, Է.Ա.Բեգլարյան- <<Ձերմատնային բույսերի պոտենցիալ վտանգավոր կարանտին վնասատուները և հիվանդությունները>>, Երևան, 2001թ.

2. Ա.Յ.Առաքելյան, Է.Ա.Բեգլարյան- <<Խաղողի վազի և պտղատու ծառերի կարանտին վնասատուները և հիվանդությունները>>, Երևան, 1998թ.

3. Ա.Յ.Առաքելյան, Է.Ա.Բեգլարյան- <<Հացահատիկային և լոբազգի մշակաբույսերի սերմերով տարածվող պոտենցիալ վտանգավոր կարանտին վնասատուները և հիվանդությունները>>, Երևան, 2001թ.

4. Բույսերի պաշտպանության տեղեկագիրք // Հայպետհրատ, Երևան, 1960թ.,

5. Գ.Խաչատրյան, Ա.Ջ.Տեր-Գրիգորյան, Ա.Գ.Նիկոյան և ուրիշներ - Ձեռնարկ, <<Բուսասանիտարիայի ոլորտը կարգավորող միջազգային և Հայաստանի Հանրապետության իրավական ակտերի>>, Երևան, ՀՀ ԳՆ ՍԱՊԾ, 2012թ.:

6. Հայաստանի Հանրապետության օրենքը – Բույսերի կարանտինի և բույսերի պաշտպանության մասին

7. Հայաստանի Հանրապետության օրենքը – Բուսասանիտարիայի մասին

6. Ա.Ջ.Տեր-Գրիգորյան, Ա.Շ.Մելիքյան և ուրիշներ - Ուսումնական ձեռնարկ, <<Բույսերի արտաքին կարանտին օրգանիզմների բացահայտման բուսասանիտարական փորձաքննություն>>, Երևան, ՀԱԱՀ, 2012թ.:

7. Ա.Ջ.Տեր-Գրիգորյան, Ա.Շ.Մելիքյան և ուրիշներ - Ուսումնական ձեռնարկ, <<Մշակաբույսերի որոշ վնասակար օրգանիզմների կենսաէկոլոգիական առանձնահատկությունները>>, Երևան, ՀԱԱՀ, 2014թ.:

8. Ա.Ջ.Տեր-Գրիգորյան - Աշխատանքային տետր <<Գյուղատնտեսական Էնտոմոլոգիա>> առարկայից, ՀՊԱՀ, Երևան, 2008թ.:

9. Ա.Ջ.Տեր-Գրիգորյան և ուրիշներ - Տեղեկատու, <<ՀՀ-ում օգտագործման համար թույլատրված բույսերի պաշտպանության քիմիական և կենսաբանական միջոցների>>, Երևան, ՀՀ ԳՆ ՍԱՊԾ, 2014թ.:

10. Հայաստանի գյուղատնտեսական կոլտուրաների, անտառների և պահեստների վնասատուները: ՀԳԱ հրատ., Երևան, 1976:

11. Беляев И.М.- Вредители зерновых культур. //Изд.,Колос", М. 1974//
12. Вредители и болезни цветочно-декоративных растений. //Изд.,Наука", М. 1982//
13. Энтомология - Осмоловский Г.В., Бондаренко И.В., Изд. 2-е. Л. 1989.
14. Пospelов С.М, Шестиперова З.И- Основы карантина сельскохозяйственных растений. //Изд.,Агропромиздат", М. 1985//
15. Я.Ланак, Шимко К. - Атлас болезней и вредителей плодовых, ягодных, овощных культур и винограда. //Изд.,Природа", Братислава. 1972//
16. Яхонтев В.В.- Экология насекомых. -//Изд.,Высшая школа ", М. 1964//
17. Я.Ланак, Шимко К. - Атлас болезней и вредителей плодовых, ягодных, овощных культур и винограда. //Изд.,Природа", Братислава. 1972//
18. Карантин растений. Мосва. Колос , 1979

Կայքերը որտեղից վերցվել են որոշ վնասատուների և հիվանդությունների նկարները

19. [www.google.am/search?q=Pseudococcus+comstocki+Kuw.\)&espv=2&biw=1366&bih=682&source=Inms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjgrIX40bzJAhWBnhQK](http://www.google.am/search?q=Pseudococcus+comstocki+Kuw.)&espv=2&biw=1366&bih=682&source=Inms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjgrIX40bzJAhWBnhQK)

20. http://www.agroatlas.ru/en/content/pests/Grapholita_molesta/

21. [www.google.am/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=Dialeurodes+citri+Ashm.\)](http://www.google.am/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=Dialeurodes+citri+Ashm.))

22. www.google.am/search?q=phthorimaea+operculella&espv=2&biw=1366&bih=682&source=Inms&tbn=isch&sa=X&sqi=2&ved=0ahUKEwj_pc2H07zJAhWCtxQKHciHCXQQ_AUIBigB

23. www.google.am/search?q=phthorimaea+operculella&espv=2&biw=1366&bih=682&source=Inms&tbn=isch&sa=X&sqi=2&ved=0ahUKEwj_pc2H07zJAhWCtxQ

24. <http://mothphotographersgroup.msstate.edu/species.php?hodges=8140>

25. http://bruchiteam.nhmus.hu/seed_beetles.html

26. www.google.am/search?q=phthorimaea+operculella&espv=2&biw=1366&bih=682&source=Inms&tbn=isch&sa=X&sqi=2&ved=0ahUKEwj_pc2H07zJAhWCtxQ

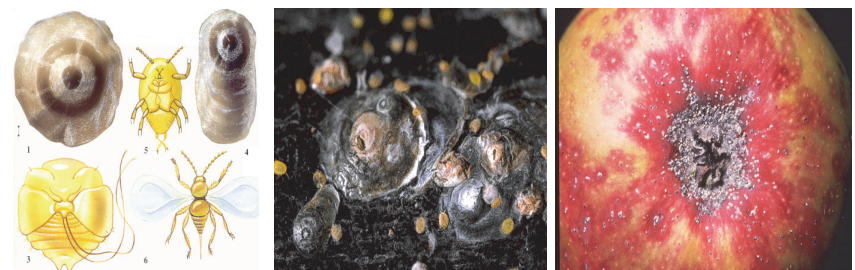
27. http://entnemdept.ufl.edu/creatures/veg/leaf/vegetable_leafminer.html

28. www.google.am/search?q=phthorimaea+operculella&espv=2&biw=1366&bih=682&source=Inms&tbn=isch&sa=X&sqi=2&ved=0ahUKEwj_pc2H07zJAhWCtxQKHciHCXQQ_AUIBigB#tbn=isch&q=Puccinia+horiana+&imgsrc=az8NnzoR2_WGRM%3A

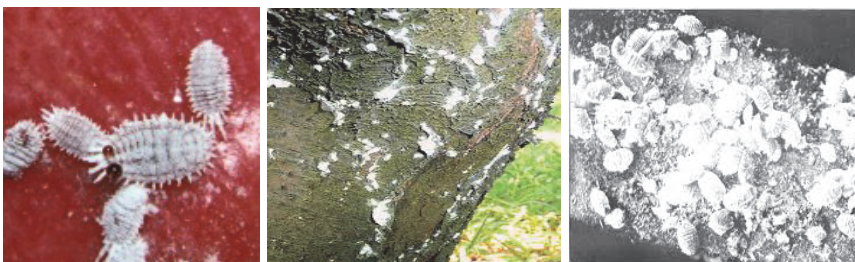
ՀԱՎԵԼՎԱԾ
Նկարներ

Ֆիլոքսերա (*Viteus vitifoliae* Fitch)

Կալիֆորնյան վահանակիր (*Quadraspidiotus perniciosus*)

Կոմստոկի որդան (*Pseudococcus comstocki* Kuw.)

Արևելյան պտղակեր (*Grapholitha molesta* Busck.)

Ֆիտրուսային սպիտակաթևիկ (*Dialeurodes citri* Ashm.)

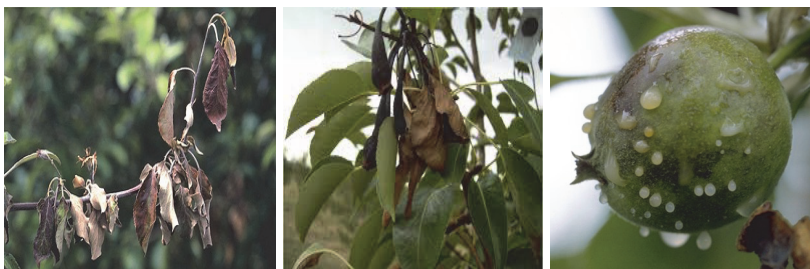
Կարտոֆիլի ցեց (*Phthorimaea operculella*)

Լոլիկի ցեց (*Tuta absoluta*)

Կարտոֆիլի քաղցկեղ (*Synchytrium endobioticum*)

Պտղատուների բակտերիալ այրվածք (*Erwinia amylovora* Burill)

Սալորենու չեչոտություն (շարկա) (Plum pox potyvirus)

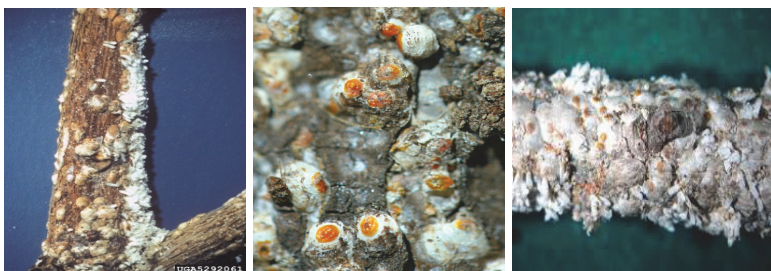
**Հայաստանում բացակայող, սակայն պոտենցիալ
վտանգ ներկայացնող տեսակները**

Միջերկրյա ծովյան պտղաճանճ (*Ceratitis capitata* Wied)

Ամերիկյան ճերմակաթիթեռ (*Hyphantria cunea* Drury)

Թթենու վահանակիր (*Pseudaulacaspis pentagona* Targioni- tozzetti)

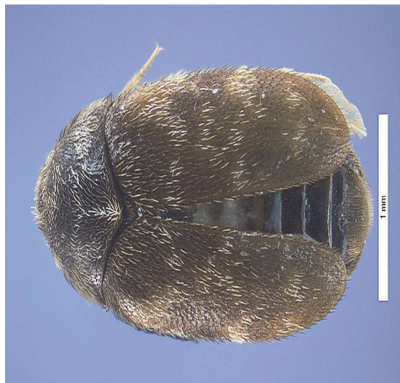

Խաղողի սև ծակոտկենություն (Phomopsis viticola Sacc.)

Խաղողի բակտերիալ նեկրոզ (Xylophilus ampelinus Panagopoulos)

Պահպանվող մթերքների կարանտին վնասատուները

Հատիկային տրոգոդերմա (*Trogoderma granarium* Ev.)

Չինական ընդակեր (*Callosobruchus chinensis* L.)

Քառաբիծ ընդակեր (*Callosobruchus maculatus* Fabr.)

Լայնաքիթ ամբարային երկարակնճիթ (Caulophilus Iatinasus Say.)

**Ջերմատնային բույսերի պոտենցիալ վտանգավոր
կարանտին վնասատուները և հիվանդությունները**

Արևմտյան ծաղկային կամ կալիֆորնյան թրիպս
(*Frankliniella occidentalis* Pergande)

Արմավենու թրիպս (*Thrips palmi* Karny)

Հարավամերիկյան տերևային ականող (*Liriomyza huidobrensis*
Blanchard)

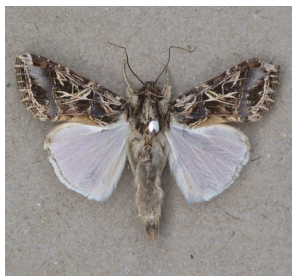
Ամերիկյան երեքնուկի ականոդ
(*Liriomyza trifolii*, Burgess)

Լոլիկի տերևային ականոդ
(*Liriomyza sativae* (Blanchard))

Քրիզանթեմի տերևային ականոդ
(*Amauromyza macculosa* Malloch)

Բամբակենու ասիական բվիկ (*Spodoptera littoralis* Boisduval)

Կարմիր մեխակի հարավաֆրիկյան տերևալոր (*Epichoristodes acerbella* W.)

Հիվանդություններ

Քրիզանթեմի ասկոխիտոզ (Didymella ligulicola)

Քրիզանթեմի սպիտակ ժանգ (Puccinia horiana Henn)

Մեխակի սնկային թառամում (Phialophora cinerescens (Wollenweber) Van Beyma)

Մեխակի բակտերիալ թառամում (*Pseudomonas caryophylli* (Burkholder) Starr and Burkholder)

Լոլիկի բակտերիալ բծավորություն (*Xanthomonas campestris* (Pammel) Dowson pv. *Vesicatoria* (Doidga) Dye)

Լոլիկի բծավոր վիլտի վիրուս (Tomato spotted wilt virus)

Քրիզանթեմի գաճաճութիւն (Chrysanthemum stunt viroid)

Քրիզանթեմի (Յաղարջենու) սեմատող (Aphelenchoides rizemabosi (Schwartz) Stelne)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

<i>ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ</i>	3
<i>ԲՈՒՅՍԵՐԻ ԿԱՐԱՆՏԻՆԻ ԴԵՐՆ ՈՒ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ</i>	4
<i>ԲՈՒՅՍԵՐԻ ԿԱՐԱՆՏԻՆԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԵՎ ՁԱՐԳԱՑՄԱՆ ԸՆԹԱՑՔԸ</i>	8
<i>ԲՈՒՅՍԵՐԻ ԿԱՐԱՆՏԻՆԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՉԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ</i>	12
<i>ՍԱՊԾ (Սննդամթերքի անվտանգության պետական ծառայություն) ՆՊԱՏԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ</i>	14
<i>ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ</i>	15
<i>ԲՈՒՅՍԵՐԻ ԿԱՐԱՆՏԻՆԻ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄԸ</i>	24
<i>ԿԱՐԱՆՏԻՆ ՀՍԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՔՈՒՄ</i>	29
<i>ԲՈՒՅՍԵՐԻ ԿԱՐԱՆՏԻՆԻ ՍԱՀՄԱՆՄԱՆ ԵՎ ՎԵՐԱՑՄԱՆ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐԸ</i>	30
<i>ՍԱՀՄԱՆԱՅԻՆ ԲՈՒՄԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ԿԱՐԱՆՏԻՆ ՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ</i>	33
<i>ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ԵՎ ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԻ ԲՈՒՄԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀՍԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ</i>	34
<i>ՖՈՒՄԻԳԱՑԻԱՆ ԵՎ ԴՐԱ ԷՌԻԹՅՈՒՆԸ</i>	35
<i>Ֆուլիգանտները և դրանց փոխարինողները</i>	36
<i>ՀՀ ԲՈՒՄԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՕՐԵՆՄԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ</i>	39
<i>ԲՈՒՄԱՍԱՆԻՏԱՐԻԱՅԻ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ</i>	44
<i>Բուսասանիտարիայի բնագավառում Հայաստանի Հանրապետության կառավարության լիազորությունները</i>	44
<i>Բուսասանիտարիայի բնագավառում լիազոր մարմնի իրավասությունները</i>	44

<i>ԲՈՒՄԱՍԱՆԻՏԱՐԻԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ.....</i>	<i>46</i>
<i> Բուսասանիտարիայի խնդիրները.....</i>	<i>46</i>
<i> ԲՈՒՄԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՄՇՏԱԴԻՏԱՐԿՈՒՄ (մոնիթորինգ).....</i>	<i>46</i>
<i> ԲՈՒՅՍԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱՆՑՈՒՄԸ</i>	<i>48</i>
<i> ԲՈՒՅՍԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԵՎ ՊԱՐԱՐՏԱՆՅՈՒԹԵՐԻ ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ ՏԱԼՈՒ ԿԱՐԳԸ</i>	<i>50</i>
<i> ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ ԿԱՐԱՆՏԻՆ ԲՈՒՄԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ (ՎԵՐԱՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ) ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐԸ.....</i>	<i>52</i>
<i> ԲՈՒՄԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ԵՆԹԱԿԱ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ՆՄՈՒՇՆԵՐԻ ՀԵՏԱՉՈՏՈՒՄԸ.....</i>	<i>59</i>
<i> ՆԵՐՄՈՒԾՎՈՂ ԲՈՒՄԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ԵՆԹԱԿԱ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐՈՒՄ ԿԱՐԱՆՏԻՆ ՕԲՅԵԿՏՆԵՐՈՎ (ԿԱՐԱՆՏԻՆ ՎՆԱՍԱԿԱՐ ՕՐԳԱՆԻԶՄՆԵՐՈՎ) ՎԱՐԱԿԱԾՈՒԹՅԱՆ (ԱԽՏԱՀԱՐՄԱՆ) ԴԵՊՊՈՒՄ ԿԻՐԱՌՎՈՂ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐԸ.....</i>	<i>60</i>
<i> ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻՑ ՍՏԱՑԿԱԾ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄԹԵՐՔՆԵՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՂ ՊԱՀԵՍՏՆԵՐԻ ԿԱՐԱՆՏԻՆ ՀԵՏԱՉՈՏՈՒԹՅՈՒՆ, ՎՆԱՍԱՏՈՒՆԵՐՈՎ ՎԱՐԱԿԱԾՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅՏՆԱԲԵՐՈՒՄ ԵՎ ՊԱՅՔԱՐ ՆՐԱՆՑ ԴԵՄ.....</i>	<i>64</i>
<i> ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՔԻՑ ԲՈՒՄԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ԵՆԹԱԿԱ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ԱՐՏԱՀԱՆՈՒՄԸ ՈՉ ԵՎՐԱՍԻԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ԱՆԴԱՄ ԵՐԿՐՆԵՐ.....</i>	<i>70</i>
<i> ԲՈՒՄԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀՍԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲՈՒՅՍԵՐԻ, ԲՈՒՄԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԵՎ ԿԱՐԳԱՎՈՐՎՈՂ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԻ ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ, ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ, ՏԱՐԱՆՑՄԱՆ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ.....</i>	<i>71</i>
<i> ՀՀ ներմուծվող և ՀՀ-ից վերաարտահանվող բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների բուսասանիտարական վերահսկողությունը.....</i>	<i>71</i>

Հայաստանի Հանրապետությունից արտահանվող բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների բուսասանիտարական վերահսկողությունը.....	74
Հայաստանի Հանրապետության տարածքով տարանցիկ փոխադրվող բույսերի, բուսական արտադրանքի և կարգավորվող առարկաների բուսասանիտարական վերահսկողությունը.....	75
ԲՈՒՅՍԵՐԻ, ԲՈՒՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԵՎ ԿԱՐԳԱՎՈՐՎՈՂ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԻ ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ ԹՈՒՅԼՏՎՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ, ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ, ՎԵՐԱԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍՏԱԳՐԵՐԻ ՏՐԱՄԱԴՐՄԱՆ ԿԱՐԳԸ	76
ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ ԹՈՒՅԼՏՎՈՒԹՅԱՆ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒՄԸ ԵՎ ՄԵՐԺՈՒՄԸ.....	76
ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍՏԱԳՐԻ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒՄԸ.....	77
ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍՏԱԳՐԻ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒՄԸ.....	78
ՎԵՐԱԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍՏԱԳՐԻ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒՄԸ.....	79
ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍՏԱԳՐԵՐԻ ՏՐԱՄԱԴՐՄԱՆ ՄԵՐԺՈՒՄԸ.....	79
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄԹԵՐՔՆԵՐԻ ԵՎ ՄՆԵՂԱՄԹԵՐՔԻ ԽՄԲԱՔԱՆԱԿԻ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԸ.....	87
ԲՈՒՅՍԵՐԻ, ԲՈՒՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԵՎ ԿԱՐԳԱՎՈՐՎՈՂ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԻ ՎԱՐԱԿԱԶԵՐԾՈՒՄՆ ՈՒ ՈՂՆԱՅՈՒՄԸ.....	93
ԲՈՒՍԱՍԱՆԻՏԱՐԻԱՅԻ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ԵՎ ԻՐԱԿԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐՆ ՈՒ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....	94
Ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքները	94
Ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց պարտականությունները.....	94

ԲՈՒՅՍԵՐԻ ԿԱՐԱՆՏԻՆԸ ԵՎ ԲՈՒՍԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ ՊԱՀՊԱՆՈՂ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	96
ԲՈՒՅՍԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԵՎ ՄԻՋԵՐԿՐԱՇՈՎՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆ (ԵՕՅԲ).....	98
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿ ՏԱՐԱԾՈՒՄ ՈՒՆԵՑՈՂ ԿԱՐԱՆՏԻՆ ՕՐԳԱՆԻԶՄՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ.....	101
ՎԼԱՍՍՏՈՒՆԵՐ.....	101
ՖԻԼՈՔՍԵՐԱ.....	101
ԿԱԼԻՖՈՐՆՅԱՆ ՎԱՀԱՆԱԿԻՐ.....	107
ԿՈՍՍՏՈՂԻ ՈՐԴԱՆ.....	110
ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՊՏՂԱԿԵՐ.....	112
ՑԻՏՐՈՒՄԱՅԻՆ ՄՊԻՏԱԿԱԹԵՎ.....	114
ԿԱՐՏՈՖԻԼԻ ԿՈԼՈՐԱԴՅԱՆ ԲԶԵԶ.....	116
ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.....	119
ՊՏՂԱՏՈՒՆԵՐԻ ԲԱԿՏԵՐԻԱԼ ԱՅՐՎԱԾԸ.....	119
ԿԱՐՏՈՖԻԼԻ ՔԱՂՑԿԵՂ.....	121
ԿԱՐՏՈՖԻԼԻ ՈՍԿԵԳՈՒՅՆ ՆԵՄԱՏՈՂ.....	123
ՄՈԼԱԽՈՏԱՅԻՆ ԲՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.....	126
ՍՈՂԱՅՈՂ ԴԱՌՆԱԽՈՏ (ՎԱՐԴԱԳՈՒՅՆ).....	126
ԳԱՂՁԵՐ.....	128
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԲԱՑԱԿԱՅՈՂ, ՍԱԿԱՅՆ ՊՈՏԵՆՑԻԱԼ ՎՏԱՆԳ ՆԵՐԿԱՅԱՅՆՈՂ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ.....	132
ՄԻՋԵՐԿՐԱՇՈՎՅԱՆ ՊՏՂԱՃԱՆԸ.....	132
ԱՄԵՐԻԿԱՆ ՃԵՐՄԱԿԱԹԻԹԵՐ.....	133
ԹԹԵՆՈՒ ՎԱՀԱՆԱԿԻՐ.....	135
ՍԱԼՈՐԵՆՈՒ ԶԵՂՈՏՈՒԹՅՈՒՆ (ՇԱՐԿԱ).....	136
ԽԱՂՈՂԻ ՍԵՎ ԾԱԿՈՏԿԵԼՈՒԹՅՈՒՆ.....	137

<i>ԽԱՂՈՂԻ ԲԱԿՏԵՐԻԱԼ ՆԵԿՐՈՉ</i>	138
<i>ՊԱՅՊԱՆՎՈՂ ՄԹԵՐՔՆԵՐԻ ԿԱՐԱՆՏԻՆ ՎՆԱՍԱՏՈՒՆԵՐԸ</i>	140
<i>ԸՆՏԱՆԻՔ ԿԱԾԿԵԿԵՐՆԵՐ - DERMESTIDAE</i>	141
<i>ՀԱՏԻԿԱՅԻՆ ՏՐՈՊՈՂԴԵՐՄԱ</i>	142
<i>ԸՆՏԱՆԻՔ ԸՆԴԱԿԵՐՆԵՐ – BRUCHIDAE</i>	146
<i>ՉԻՆԱԿԱՆ ԸՆԴԱԿԵՐ</i>	146
<i>ՔԱՌԱԲԻԾ ԸՆԴԱԿԵՐ</i>	149
<i>ԸՆՏԱՆԻՔ ԵՐԿԱՐԱԿՆԾԻԹՆԵՐ-CURCULIONIDAE</i>	154
<i>ԼԱՅՆԱՔԻԹ ԱՍԲԱՐԱՅԻՆ ԵՐԿԱՐԱԿՆԾԻԹ</i>	154
<i>ՋԵՐՄԱՏՆԱՅԻՆ ՄՇԱԿԱԲՈՒՅՍԵՐԻ ՊՈՏԵՆՑԻԱԼ ԵՎ ՀՀ-ՈՒՄ</i> <i>ԱՌԿԱ ՎՏԱՆԳԱՎՈՐ ԿԱՐԱՆՏԻՆ ՎՆԱՍԱՏՈՒՆԵՐՆ ՈՒ</i> <i>ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ</i>	158
<i>ՎՆԱՍԱՏՈՒՆԵՐ</i>	159
<i>ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԾԱՂԿԱՅԻՆ ԿԱՄ ԿԱԼԻՖՈՐՆԱՆ ԹՐԻՊՍ</i>	159
<i>ԱՐՄԱՎԵԼՈՒ ԹՐԻՊՍ</i>	161
<i>ՀԱՐԱՎ ԱՄԵՐԻԿԱՆ ՏԵՐԵՎԱՅԻՆ ԱԿԱՆՈՂ</i>	162
<i>ԵՐԵՔՆՈՒԿԻ ԱՄԵՐԻԿԱՆ ԱԿԱՆՈՂ</i>	164
<i>ԼՈԼԻԿԻ ՏԵՐԵՎԱՅԻՆ ԱԿԱՆՈՂ</i>	165
<i>ՔՐԻՉԱՆԹԵՄԻ ՏԵՐԵՎԱՅԻՆ ԱԿԱՆՈՂ</i>	166
<i>ԲԱՄԲԱԿԵԼՈՒ ԱՍԻԱԿԱՆ ԲՎԻԿ</i>	167
<i>ԿԱՐՄԻՐ ՄԵԽԱԿԻ ՀԱՐԱՎԱՖՐԻԿԱՆ ՏԵՐԵՎԱՆՈԼՈՐ</i>	169
<i>ԼՈԼԻԿԻ ՑԵՑ</i>	170
<i>ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ</i>	176
<i>ՔՐԻՉԱՆԹԵՄԻ ԱՍԿՈՒՄԻՏՈՉ</i>	176
<i>ՔՐԻՉԱՆԹԵՄԻ ՄՊԻՏԱԿ ԺԱՆԳ</i>	178
<i>ՄԵԽԱԿԻ ՄՆԿԱՅԻՆ ԹԱՌԱՍՈՒՄ</i>	179
<i>ՄԵԽԱԿԻ ԲԱԿՏԵՐԻԱԼ ԹԱՌԱՍՈՒՄ</i>	180

<i>ԼՈԼԻԿԻ ԲԱԿՏԵՐԻԱԼ ԲԾԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ.....</i>	<i>181</i>
<i>ՀԱԿԻՆԹԻ ԴԵՂԻՆ ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆ.....</i>	<i>183</i>
<i>ՔՐԻՉԱՆԹԵՄԻ ԳԱՃԱՃՈՒԹՅՈՒՆ.....</i>	<i>184</i>
<i>ԼՈԼԻԿԻ ԲԾԱՎՈՐ ՎԻԼՏԻ ՎԻՐՈՒՄ.....</i>	<i>185</i>
<i>ՔՐԻՉԱՆԹԵՄԻ (ՀԱՂԱՐՋԵԼՈՒ) ՆԵՄԱՏՈՂ.....</i>	<i>186</i>
<i>ՀԱՅԱՀԱՏԻԿԱՅԻՆ ԵՎ ԼՈՐԱՉԳԻ ՄՇԱԿԱԲՈՒՅՍԵՐԻ</i> <i>ՍԵՐՍԵՐՈՎ ՏԱՐԱԾՎՈՂ ՊՈՏԵԼՑԻԱԼ ՎՏԱՆԳԱՎՈՐ ԿԱՐԱՆՑԻՆ</i> <i>ՎՆԱՍԱՏՈՒՆԵՐԸ ԵՎ ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....</i>	<i>188</i>
<i>ՎՆԱՍԱՏՈՒՆԵՐ.....</i>	<i>189</i>
<i>ՉԻՆԱԿԱՆ ԸՆԴԱԿԵՐ.....</i>	<i>189</i>
<i>ՔԱՌԱԲԻԾ ԸՆԴԱԿԵՐ.....</i>	<i>191</i>
<i>ԳԵՏՆԱՆՈՒԾԻ ԸՆԴԱԿԵՐ.....</i>	<i>192</i>
<i>ԱՍԻԱԿԱՆ ԲԱՉՄԱԿԵՐ ԸՆԴԱԿԵՐ.....</i>	<i>193</i>
<i>ԼՈՐՈՒ ՀՆԴԱԿԱՆ ԸՆԴԱԿԵՐ.....</i>	<i>194</i>
<i>ԲՐԱՉԻԼԱԿԱՆ ԸՆԴԱԿԵՐ.....</i>	<i>195</i>
<i>ՈԼՈՈՒ ԵԳԻՊՏԱԿԱՆ ԸՆԴԱԿԵՐ.....</i>	<i>196</i>
<i>ՀԱՏԻԿԱՅԻՆ ՏՐՈԳՈՂԵՄԱ.....</i>	<i>197</i>
<i>ԼԱՅՆԱԿԼԾԻԹ ԱՄԲԱՐԱՅԻՆ ԵՐԿԱՐԱԿԼԾԻԹ.....</i>	<i>199</i>
<i>ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.....</i>	<i>201</i>
<i>ՀՆԴԱԿԱՆ ՄՐԻԿ.....</i>	<i>201</i>
<i>ԵԳԻՊՏԱՑՈՐԵՆԻ ԴԻՂԼՈՂԻՈՉ.....</i>	<i>202</i>
<i>ԵԳԻՊՏԱՑՈՐԵՆԻ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ՀԵԼՄԻՆՏՈՄՊՈՐԻՈՉ.....</i>	<i>204</i>
<i>ԵԳԻՊՏԱՑՈՐԵՆԻ ԲԱԿՏԵՐԻԱԼ ԹԱՌԱՄՈՒՄ (ՎԻԼՏ).....</i>	<i>205</i>
<i>ՑՈՐԵՆԻ ԴԵՂԻՆ (ԼՈՐՁՆՈՏ) ԲԱԿՏԵՐԻՈՉ.....</i>	<i>206</i>
<i>Գրականության ցանկ.....</i>	<i>208</i>
<i>Կայքերը որտեղից վերցվել են որոշ վնասատուների և</i> <i>հիվանդությունների նկարները.....</i>	<i>210</i>

ՀԱՎԵԼՎԱԾ.....	211
<i>Հայաստանում բացակայող, սակայն պոտենցիալ վտանգ ներկայացնող տեսակները.....</i>	<i>215</i>
<i>Պահպանվող մթերքների կարանտին վնասատուները.....</i>	<i>217</i>
<i>Ջերմատնային բույսերի պոտենցիալ վտանգավոր կարանտին վնասատուները և հիվանդությունները</i>	<i>219</i>
<i>Հիվանդություններ.....</i>	<i>222</i>
ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ.....	225

Տեր-Գրիգորյան Արմենակ Զալլադի
Մելիքյան Անդրեաս Շմավոնի

ԲՈՒՄԱՍԱՆԻՏԱՐԻԱՅԻ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐ

ԵՐԵՎԱՆ 2016

Тер-Григорян Арменак Джалладович
Меликян Андреас Шмавонович

ОСНОВЫ ФИТОСАНИТАРИИ

ЕРЕВАН 2016

Թղթի չափսը 60x84 ¹/₁₆, 14,5 տպ. մամուլ, 11,6 հրատ. մամուլ
Պատվեր 278: Տպաքանակ 500:

ՀԱԱՀ-ի տպարան, Տերյան 74